

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ЭРАЛИ
ВА
ШЕРАЛИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЯТИ
ТОШКЕНТ . 1967

Халқимизнинг олийжаноб орзу-умидлари акс эттирилган ушбу дostonда ёш қаҳрамонлар — Эрали ва Шералиларнинг ўғай она туҳмати билан ўз элидан бадарға қилиниши, ака-уканинг узоқ айрилиқдан кейин топишишлари ва ўз элига қайтишлари тасвирланади. Асарда дўстлик, қардошлик, қаҳрамонлик, ватанпарварлик мотивлари тараннум этилади.

Асар кенг китобхонлар оммаси учун мўлжалланган.

Айтувчи *Ислом шоир Назар Ёғли*
Нашрга тайёрловчи *Тўра Мирзаев*
Масъул муҳаррир *Ҳоди Зариф*

Булғор шаҳрида Қорахон деган подшо бор эди. У олтмиш тўрт ёшга кирган бўлса ҳам бефарзанд эди. Кунлардан бир кун ярим оқшом уйқуси қочиб, қўлини манглайига элтди, ўтириб, фикрга кетди, дунёнинг бор гапи кўкайидан ўтди. Айтди: «Билимдон кишилар билан қилсам маслаҳатни; мискин, муҳтож кишиларга инъом-эҳсон қилсам бу давлатни, балки уларнинг дуоси билан фарзанд кўрарман».

Доноларни, фақир-фуқароларни чақириб, жамоат олдида шу маслаҳатни қўйди. Унинг ўнг қўл вазирининг оти Қосим эди. Ҳаммадан олдин Қосим сўз бошлади:— ... Оппоқхўжа деган шайх-валига боринг... Ажаб эмас, оллоҳнинг раҳми келса, фарзанд берар, чунки давлатнинг ҳам, фарзанднинг ҳам эрта-кечи бўлмас.

Бу фикрни ҳамма маъқул кўрди. Подшога қирқ кун муҳлат берди. Қосимхонни ўз жойига қўйди. Халойиқ подшонинг Бўзқоракўз деган отини эгарлаб келтириб берди. Қорахон отнинг жиловини ушлаб, отига энди минаман, деб турганда, элнинг катта-кичиси подшога жавоб бериб, Қосимхон бу сўзни айтиб турган экан:

Қойил бўлдим энди қилган феълингга,
Ўғил кўргин, қўлин солсин бўйнингга,
Сен фано бўлсанг, қолсин кейнингга.

Олтин даста ярашади қўлингга,
Олтин қилич ярашади белингга,
Охир ўғлинг султон бўлсин элингга.

Ҳам шуники бўлсин туғу байдоғинг¹,

¹ Байрғинг.

Юзин кўрсанг, чоғ бўлади димоғинг,
Ҳам ўлганда, ёниб турар чироғинг.

Дийдорини кўрса Қосим бобоси,
Олтин бўлсин бул Қосимнинг дуоси,
Ўлган кунинг шу мурдангнинг эгаси.

Қорахон катта-кичикларнинг дуосини олиб, энг катта-
кон ёрининг кулбасига келиб, Гулмастура ёрига қараб,
бир сўз айтиб турибди:

Бир маслаҳат сендай нозли гулима,
Маслаҳат айладим халқу элима,
Жўнар бўлдим шайху вали пирима,
Бош кўрганим, сен эна бўл улима².

Нозим, қулоқ солгин менинг сўзима,
Энди чин ишонгин айтган лафзима,
Сен эна бўл, обло берса, қўзима.

Олтин ёқам ҳўлдир оққан ёшима,
Айтай сендай жуфти-ю йўлдошима,
Сен раҳбар бўл обло берган ёшима.

Қорахон дер, қулоқ солгин зорима,
Қирқ кундан сўнг келар бўлдим шаҳрима,
Сидқи дил сўзладим сендай ёрима;
Мен келганча, сен отини ўйлагин
Ҳақ муяссар қилсин менинг бағрима.

Шунда ёри:— Сиз золим феълингизни ташлабсиз,
мискинлар вақтин хушлабсиз, бу гапингиз менга ҳам
хуш келди. Зиёратда юрган киши жон ҳузурида бўлса,
фойдаси бўлмас,— деди. . .

Қорахон подшо: «Бунинг гапи тўғри»,— деб от-яроғин
ташлаб, ёрининг гапини хушлаб, бошига жумур телпак
кийиб, оёғига чориқ кийиб, нони қоқини кўлбарга солиб,
кифтига олиб, пайти саҳар, ҳув деб шаҳардан чиқиб
кетди. . .

Шайх Қорахонни меҳмон қилиб, эрта билан унга
икки нақшин олма бериб:— Сенга икки ўғил берар, ҳар
бириси уч хислатли бола бўлиб, бир хислати: Юсуфдай

² Уғлимга.

ҳуснли, жамолли; иккинчи хислати: Рустамдай мард, кучли; учинчи хислати: ақлли, давлатга муносиб кишилар бўлар,— деб йўлга узатди.

Қорахон тағи зиёрат чекиб, уч кеча-кундуз мизғимай йўл тортиб, машақатлар билан чўлу биёбонда бораётир эди, шувоқ чопиб ётган ўтинфурушларнинг устидан келиб чиқди. Қамбар деган ўтинфуруш чол доим Булғор шаҳри дўконида гўшт, мой, биринч сотиб, баққоллик қилиб ўтирар эди. У подшони таниди. Кетмоғини қўлидан ташлаб, қўлини дасти алифлом қилиб:— Подшоҳим, сизга на бўлди? Бизларнинг юришимизга муносиб бўлибсиз,— деб бўйнидан қулочлаб, руворай қисиб зичлаб, бир майдон йиғлаб, ўзини тинчлаб:— Эй, султоним, бу чўлларда нима қилиб юрибсиз, давлату аркни ташлаб?— деб хўрлиги келиб, подшонинг бошидан ўтган воқеаларни сўраб бир сўз дегани:

Кўпга ўхшар юрагингда армонинг,
Пиёда юришда қийналиб жонинг,
На бўлди салтанатлик давронинг,
Душманга кетдими, етмиш қўрғонинг?

Асли Қорахондир, султоним, отинг,
Зиёда кўринди чеккан меҳнатинг,
Мен биларман йўқдир асло ғалатинг,
На бўлди қўлингда анжом, давлатинг?

Ақлдор кишисан, кўп фаросатинг,
Доимо минардинг Олмакўз отинг,
Ун тўрт кунлик ойча борди суратинг,
Нечук инграб сўнди бунча жасадинг,
Ғанимга кетдими Булғор элатинг?

Кўнглингда йўқ эди ғаму ҳасратинг,
Ёвни кўрсанг тошар эди ғайратинг,
Кетган ўхшар қўлдан у мамлакатинг.

Қамбар бобонг борган эди элингга,
Тилла камар ярашарди белингга,
Беклар чопишарди соғу сўлингга,
Эй султон, на бўлди ҳозир ҳолингга?

Подшо Қамбар бобосига қараб, бепарзандлик ғамига йиғлаб, бир сўз айтиб турибди:

Ода бўлмас эди менинг давлатим,
Охир-гашти бўлди ғаму ҳасратим,
Қулоқ тутиб сен эшитгин, бобожон,
Менда йўқдир бир суюкли фарзандим.

Фикрида қийналди жасадда жоним,
Кўзимга кўринмас жумла қўрғоним.
Қулоқ солиб сен эшитгин, бобожон,
Давлат бисёр, йўқ суюкли ўғлоним.

Ихтиёрим ҳеч бир касга бермадим,
Довул қоқиб шунқоримни чуймадим,
Қулоқ солиб эшит энди, бобожон,
Талпинтириб мен фарзандни суймадим.

Элу қўрғон кўринмади кўзима,
Ақлинг бўлса қулоқ солгин сўзима,
Қулоқ солиб шуни тингла, бобожон,
Бир фарзандни олмай ўтдим тизима.

Олтамиш тўртга кирганди қари ёшим,
Ғамларга чулғанди қариган бошим,
Қулоқ солиб яхши эшит, бобожон,
Ўлсам бесоҳибдир у элатдошим.

Қорахон дейдилар англандиз отим,
Сабил қолар бўлди Булғор элатим,
Қариганда ҳам дуодан йўқландиз,
Ўғил кўрай, шунга қолсин давлатим.

— Зиёрат чекиб қайси диёрдан келасиз? Меҳнатингиз зиёда, чўлларда пою пиёда юрсангиз фарзанд бўлади, деб сизга бирон аҳмоқ айтдимми?— деди чол. Подшо Қамбар чолга қараб:— Оппоқхўжадан қайтиб келаётирман,— деди. Чол:— Оппоқхўжангиз нима башорат бердилар,— деди.

Шунда подшо Оппоқхўжадан келган башоратни баён айлаб бир сўз дегани:

Оппоқ вали хўп қаради ҳолима,
Икки нақшин олма берди қўлима.

Икки қобил фарзанд берди белима,
Ўйнаб-кулиб қайтмоқдаман элима,

Омон-эсон суйиб олсам қўлима,
Танакор бўлдилар жону дилима.

Раҳм этдилар кўздан оққан жалама,
Хурсанд бўлиб қайтдим, юрту қалама,
Тасалли бердилар куйган танама,
У киши танакор суяр улима.

Қорахон дер, йиғлар эдим зор-зор,
Ёдга тушган вақти эдим беқарор,
Ишонтирди суярсан деб муқаррар,
Агар суйсам, пирим бўлар сабабкор.

Қамбар бобо:— Пиринг ҳеч бўлолмайдиги сабабкор, шу гапига ўзи бўпти гуноҳкор, кўп инонманг у эшонлар гапига,— деб бир сўз айтиб турибди:

Доимо тебранар жасадда жоним,
Чўлистонга етиб келган меҳмоним,
Қамбар дейди, ўн битта бор ўғлоним,
Меҳр икки ёқдан бўлар, султоним.

Беш кунликдир менинг сурган давроним,
Эшонингдан кўпдир менинг гумоним,
Даргоҳига тил тегизган ўхшайди,
Меҳр икки ёқли бўлар, султоним.

Узингиздай меҳр қўйса жононинг,
Сўнг эгалик бўлар юрту қўрғонинг,
Муяссар айласа, бўлар ўғлонинг,
Меҳр икки тарафдандир, султоним.

Қурилганда ишқ савдонинг бозори,
Уйнаб-кулиб шу кун турса дилдори
Сизда бўлса ўйнашмоқнинг хумори,
Меҳр икки тарафдандир, султоним.

Баъзиларда йўқдир ишқнинг савдоси,
Гашти ортар кулфат билан ғавғоси,
Ҳақиқат сўзлайди Қамбар бобоси,
Меҳр икки ёқдан бўлар, султоним.

Алқисса, подшо қайси тарафлигини ва қайсисининг
ҳақиқатлигини билолмай жўнай бошлади.

Икки кеча-кундуз йўл тортиб, уйқу қобоққа қотиб бораётганда, тўқсон турли жанда кийган бир қаландар олдидан чиқди. Қаландар подшога қараб, соиллик қилиб бир сўз айтиб турди:

Фикр қилинг икковига баробар,
Аввалгиси бўлди, ҳаққат³, гуноҳкор,
Бергисининг гапи ҳақдир муқаррар,
Ҳар кимнинг нияти ҳамроҳ, султоним.

Беҳислат бўлмайди тоғларнинг тоши,
Ҳеч мўътабар эмас эшоннинг иши,
Ҳар ерда ёрилар нодоннинг боши,
Унисидан пухта бергининг иши.

Дариго, деб келди сенга қаландар,
Куйгандирсан доим йиғлаб зору зор,
Қувонмагин, «Оппоқхўжа пирим бор»,
Қамбар сўзи ҳақиқатдир муқаррар.

Ҳар шаҳардин менинг ўзим хабардор,
Зафарлик кишига мен ўзим раҳбар,
Ишонма сен, у Оппоғинг жодугар.

Бу сўзларни эшитган подшо қаландарга икки тилла чиқариб берди.— Дилу мақсадинг ўзингга ҳамроҳ бўлсин,— деб қаландар ҳам ўз йўлига кетди.

Подшо қирқ бир кун деганда, машаққатлар билан Булғор юртига етиб келди. Бошда ваъдалашган ёрининг қошига бориб кирди. Гулмастуранинг дили хурсанд бўлиб, подшонинг юзларига боқди. Подшонинг юзида бир нури муҳаббат пайдо бўлиб, хурсандликда ёрига қараб, бир сўз айтиб турибди:

Нурли кўрдим жуфтипонинг кўзини,
Лойиқат айласа, бизга кўзини,
Зиёрат айласа, босган изини.

Бугун боқсам подшоҳимнинг тарзина,
Мўмин бўйин бўлар ҳақнинг қарзина,
Эна бўлсам дейман ўғил-қизима,
Юзим суртсам алар босган изина.

³ Ҳақиқатан.

Шаҳарда бор от чопарлар даласи,
Фарзанд суймоқ яхшининг муддаоси,
Уғли борнинг эгалидир қаласи,
Хоки пойин суртар мендек энаси.

Ул кўрганнинг эгалидир мурдаси,
Мустажобдир мискинларнинг дуоси,
Тушимда алдамчи кўзга кўринди
Ҳамма ихлос қилган эшон бобоси.

Мастура дер, мен йиғлайман муштипар,
Сиз айтасиз: «Оппоқхўжа пирим бор»,
Уч бобони кўрдим мен ҳам тушимда
Энг кейингиси берди икки кокилдор.

Алқисса, икковининг дилу кўнгли бир ердан чиқиб,
умид қилди фарзандни. Орадан тўққиз ой, тўққиз соат
ва тўққиз дақиқа ўтиб, Гулмастура туғди икки фарзанд-
ди. Уч кун ўтгандан сўнг Қорахон подшо ўзининг фуқаро,
уламоларини, ҳамма мискинларни чорлатди; ўн бир
кеча-кундуз тамоман тўй тарқатди, катта-катта бегу
хонларни тўхтатди.

У замоннинг расми шундай эди: болаларнинг бирини
подшо ўз қўлига олиб, бирини хотинига кўтартириб, ипак
алвон чодирларнинг ичидан халойиққа қараб, болаларга
муносиб от сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Бирисини бердим ҳайла⁴ гулима,
Бирисини ўзим олдим қўлима,
Бир маслаҳат сизлардай эл-кунима,
Биродарлар, от қўйинглар улима.

Бирови ярашар ўша нозима,
Бировини ўзим олдим тизима,
Чин ишонгин, халқим, менинг сўзима,
Яхши от топинглар икки қўзима.

Эга бўлсин шаҳарима, қалама,
Кучу қувват келди бугун танама,
Яхши от топинглар икки болама.

Қорахон дер, маслаҳатни қилингллар,
Юрт эгали бўлди, халқим билингллар,

⁴ Ҳу ана.

Салтанат давримда ўйнаб-кулинглар.
Яхши от топинглар жону дилимга,

Лутф айлади бир нечалар ҳолимга,
Мендан сўнгра қолсин Булғор элимга,
Келган мардум — менинг яхши жонларим,
Хушрўй от қўйинглар қўш кокилимга.

Алқисса, ҳалойиқ ва ҳар тарафдан келган кишилар тўда бўлишиб маслаҳат қилдилар. Бир тўпари айтди:— Эгизак бўлгандан кейин Ҳасан-Ҳусан бўлади. Подшо буни хуш кўрмади. Мулла-олимларнинг бир тўпари:— Шамси ва Қамар қўйсангиз, на бўлади?— дейишди. Буни ҳам подшо қабул қилмади. Бири айтди:— Жалил ва Карим қўйинглар.— У ҳақнинг исми,— деб буни ҳам қабул қилмади. Подшо ҳеч бир кишининг қўйган отини ўз ўғлига раво кўрмади.

Шу замон тўқсон ямоқли тўн кийган қаландар тўй ўртасига келиб кирди. Халойиқдан:— Бу йиғинларингнинг маслаҳати надир?— деб сўради. Мулла-олимлар:— Ўзинг кимсан, подшо ўғилларига от қўяётир,— деб уни койиди. Шунда қаландар:— Мен ҳам бир от қўяй, хуш кўрса, подшоҳим мен айтган отни қўяр, хуш кўрмаса, ўзимни-ку қўяр,— деб подшога қараб, бир сўз айтди:

Ҳеч киши бўлмайди дунёда холи,
Хол топган кишилар элатга вали,
Эгали бўлибди подшонинг эли,
Кичигининг оти бўлсин Шерали.

Иккиси ҳам подшонинг жону дили,
Жаҳонда очилди таралган гули,
Номин мен қўярман, маъқул кўрсалар,
Каттасининг оти бўлсин Эрали.

Сизлар еган палов билан гўшни,
Тополмай қилдинглар сизлар кенгашни,
Мендан ўрганинглр бу от қўйишни,
Эрали, Шерали денг икки ёшни.

Шералиси олар ботмон қилични,
Доим душман билан қилар савашни,
Шу сабабдан кичикнинг оти Шерали
Тикилган душмандан олади ўчни.

Бу ерлар найлайин, Булғорнинг жойи,
Эшитинглар анжум беклар, сипойи,
Қаттасига Эрали от бинойи,
Уч ботмондан бўлар отарли ёйи.

Мен топарман икковининг отини,
Ботир бўлган олар душман юртини,
Хўп десанглар бобой қўйган отини,
Қатта-кичик кўринг маслаҳатини.

Бу оламда Эралиси эр бўлар,
Мартабали йигит элда зўр бўлар,
Қам ҳимматлар охир бориб зор бўлар
Етти йил айрилиб, иккиси бир бўлар.

Ёмон ерда мендай гадо пир бўлар,
Подшо оқил бўлса, оти шул бўлар,
Неча душман хизматида қул бўлар,
Иккови ҳам Рустамдайин зўр бўлар.

Подшога қаландарнинг қўйган оти хуш келди:— Менин
нинг ҳам мақсадим шу эди: шер бўлсин, албатта, мар-
думга ҳам хуш тушар. Қаландарнинг топган отига
думоғим хуш бўлди,— деб подшо мардумга қаради. Аммо
муллалар бир-бирлари билан шивирлашиб: «Обрўлилар
беобрў бўлди, бир беобрў гадо келиб, ичимизда обрўли
бўлди,— деб, подшога: — Элу юртинг ёмон бўлса, кў-
рармиз,— деб туришиб кетди.

Подшонинг бу икки ўғли тўрт ёшга кирди. Подшо
ҳам олтмиш саккиз ёшга кирди. Оқу қорани билсин, деб
боз эру хотин икковлашиб, муллага олиб жўнади. Мачит-
га олиб бориб, муллани чақириб, бош-оёқ кийим кийги-
зиб, Шералихоннинг энаси тайинлаб топширмоқ бўлди:—
Мана, муллажон, бунинг гўшти ҳам сизникидир; зарб
ўтмаса, эрка ўрганар, бўйин бермас; шуларни ўқитинг,
суюги бизники,— деб домлага иккисини топшириб, энаси
муллага бир сўз айтиб турибди:

Ўқимаган охир бўлар хор, саёқ,
Ўқимаган киши баайни таёқ,
Домуллажон, илимингдан садаға
Яхшилаб ўқитинг энди беҳроқ.

Ўқитинг хўп бурро бўлсин тиллари,
Қаламга ярасин нозик қўллари.

Отланганда очиқ бўлсин йўллари,
Бу иккиси Қорахоннинг уллари.

Душман келолмасин соғу сўлига,
Ўзи эга бўлсин Булғор элига.

Мастура қараса қадди бўйига,
Маст бўлсам боққанда ранги рўйига,
Подшо бўлса ўсган Булғор жойига,
Ном берсин хизматкор, кўп сипойига.

Қорахон подшо:— Мулла, гап шул,— деб иккаласи ҳам қайтиб кетди.

Болалар беш йил ўқиди, тўққизга кирди. Қорахон Бўзқоракўз отини миниб, икки ўғлонидан хабар олмоқ учун мачит сари келди. Эрали, Шералихонни чақириб, бир маъноли китобни олиб, от устида таваккал бир ерни очиб, ўқишни айтди. Иккови кўрсатган жойидан бурро қилиб ўқий бошлади.

— Баракалла, устозингга раҳмат!— деб устозига кўп вазифа ҳақлари берди.— Шунча илм билганинг басдир, сипоҳгарчиликни ўрганинглар, ўтириш-туришнинг қоида-қонунларини билинглар,— деб олиб кетди ва бир боғбоннинг қўлига топширди.

Боғбон бобоси бамаслаҳат бирисига қора қашқа от олиб берди, бирисига «Тўри⁵— ҳайвонларнинг зўри»,— деб бир от олиб берди. Иккови қашов-жўроб қилиб, бебаркаш ем бериб, уларга муносиб абзаллар тузатиб, олти ой боқди. Ювиб, тараб, эгарлаб, юганлади. Шу вақт боғбон бу тўраларнинг қаршисига келди:— Уғлим, бу икки отга ярашиқли нарсаларнинг ҳам таги камдир. Эралихон айтди:— Шунча абзал, жабдуқ тузаб, яна нима камлиги бор?

Боғбон ярашарли нарсасини болаларга тушунтириб, бир сўз айтиб турибди:

Шу абзал ярашар икки тулпорга,
Отланиб борганда ўзга шаҳарга,
Ҳеч ким баробар келмас энди, улларим,
Мен биларман, аввал охир сизларга.

Чопганида пирқиллатиб отини,
Номард қурғур камситади мартини,

⁵ Тўриқ.

Отланиб майдонга чиқсанг, шоввозлар,
Туман босар душманингнинг юртини.

Қарға босолмасди шунқор изини,
Устига минганда отнинг созини,
Ҳар элатдан олиб қайтар нозини,
Қасд қилсалар душман элат тузини[га].

Енбошга оссалар даскир қиличини,
Ботир бўлган ҳар қандайин азамат
Евга билдиради эркин кучини,
Баракалла, омон бўнглар⁶, бекларим,
Қутқармайсан дамингдан қочқинчини.

Бедов минган ёл, қуйруғин тарайди,
Душман кўрса хурушланиб қарайди,
Ғайрат қилган киши иқлим сўрайди,
Юраги катта ҳар бир ишга ярайди.

Қаддидан парвона мендай бобоси,
Асло ўлма, Булғор элнинг эркаси,
Икковинг ҳам ботирларнинг доноси,
Юртига доимо юртни қўшади,
Эр йигитнинг шудир муддаоси.

Ботир бўлинглар, бўлманг кам юрак,
Остингда ўйнаса бу қашқа пирок,
Ҳамро дер бу боғбоннинг отини
Асло ўлма, икки тўрам, шер юрак.

Болалар:—‘Бобо, бу отимизга қамчи, жабдуқларни муносиб кўрмадингиз, ўзга айтар яроқларни ким созлар, қайси устанинг абзали кескир? Мазгил-маконини айтсангиз, бизлар бориб, биримизга ёй, биримизга қилич буюрсак, тўра бўлиб иккимиз даврон сурсак. Устанинг мазгил, гузарини кўрсатинг,— дедилар.— Эй болаларим, отаннинг шаҳрининг бир кунжагида, гул саройнинг ўнг томонида бир уста киши бор, уни уста Одил дерлар, шунга бориб соз⁷ буюринглар,— деди.

Алқисса, бобосининг гапини дурга битиб, икки маст бачча бир-бирининг қўлини тутиб, яроқ қилдирмоқ савдоси кўнглидан ўтиб, «бобом бинойи айтди»,— деб етак-

⁶ Бўлинглар.

лашиб, бобонинг гапини бир-бирига пухталаб, шаҳарни ўрталаб, Одил отли устани сўраб бордилар. Уста бобо билан саломлашиб, отидан тушиб, кўришиб-сўрашиб ўтирдилар. Уста буларнинг олдига таомлар қўйиб, таомдан кейин:— Йўл бўлсин,— деб бир сўз айтиб турибди:

Баҳор бўлса, тар очилган гул бўлсин,
Хар кимсада икковингдай ул бўлсин,
Жасадингдан мендай бобонг садаға
Адаб кўрган икки ўғлим йўл бўлсинг?

Кўкариб лолалар фасли гул бўлсин,
Қизил жағда сўзлар бурро тил бўлсин,
Турхи яхши икки бачча, сўрайман,
Азаматлар, икковингга йўл бўлсин?

Ўрдак, ғознинг кайфли ери кўл бўлсин,
Икковингнинг умрларинг мўл бўлсин,
Нор юзингдан мендай бобонг садаға
Ботир нишон болаларим, йўл бўлсин?

Баланд тоғнинг ул зинаси қир бўлсин,
Яхшиларнинг кўнгли доим бир бўлсин,
Уста Одил дейди, сиздан сўрайман
Туси яхши болаларим, йўл бўлсин?

Эралихон бобосига қараб, созларини буюриб, бир сўз айтиб турибди:

Уқ-ёй қилинг ботир қўлга олгудай,
Душман кўриб совуқ юзи сўлгудай,
Бир отганда минг душманни олгудай,
Созимни созланг, қардош бўлайин.

Бобом айтди сизни йўқлаб келаман,
Булғор элда ўзим даврон сураман,
Тўққиз яшар ҳали, бобо, бўламан,
Созимни созланг, қардош бўлайин.

Гузарим найлайин, сиз томон тушди,
Ғайратли айланг бу икки ёшди,
Укамга сиз қилинг яхши қиличди
Бобом, жуда созланг, қардош бўлайин.

Сийланг, бобо, Қорахоннинг улини,
Бизлар эркасидир Булғор элини[нг],
Қанча бўлса, олинг созлар пудини
Бобом, созим ўхшат, қардош бўлайин.

Маст баччамиз бедов миниб елгудай,
Отлар сезгир қушдан улги олгудай,
Силтаганда мингнинг бошин чолгудай,
Созим созланг, бобом, қардош бўлайин.

Фарзанд бўлар отасининг давлати,
Эр йигитнинг бўлса доим ғайрати,
Элга эл қўшилса, халқнинг давлати,
Созим кескир қилинг, қардош бўлайин.

Эралихон дейди менинг отимни,
Сизга айтай, бобо, таърифотимни,
Умар дейди ҳақиқат улфатимни
Бобо, яхши қилинг, қардош бўлайин.

Шералихон дейди эмикдошимни,
Ўз-ўзимдан ўнгарайин ишимни,
Қўлимга қўндирсам давлат қушини,
Бобо, созим созланг, қардош бўлайин.

Эралининг сўзини эшитиб, бобоси:— Кўп қистама-санг, созларнинг ҳар бирини айтганингдай қилишга қирқ кундан иккисига саксон кун вақт керак. Бориб саксон кун ўйнаб, саксон бир кун деганда келинглар, икковингнинг ҳам созларинг тайёр бўлади,— деди.

Баччалар ўринларидан туришиб, «сабр қилган ишнинг кўп фойдаси бор» дейишиб — Айтган кунингизда келамиз,— деб ташқари томонга юрдилар. Бобоси югургилаб от ечмоқчи бўлди.

— Қўйинг, бобо, ўзимиз ечиб минармиз, бизни уятли қилманг,— деди болалар.

— Нечук уятли бўласизлар,— деб уста Одил сўради.

— Уста, сизнинг отингиз улуғдир, шу тўғридан биз уятли бўламиз,— деди болалар.

Уста Одил:— Сизлар келган меҳмонимсиз, «Меҳмон ота, бободан улуғдир», деган гап бор, шунинг учун мен сизларни улуғ тугаман,— деб ҳурмату иззат билан икки тўрабаччани отига миндириб, йўлга узатиб, бир сўз айтиб турибди:

Адаб каттадандир, ўғлим, билинглар,
Улуғ ёшнинг гапини доим қилинглар,
Беноён дунёда ўйнаб-кулинглар,
Саксон бир кун деганда сиз келинглар.

Доим тар очилган гулдай бўлинглар,
Булғорнинг элида даврон суринглар,
Хуш келибсан, икки азиз меҳмоним,
Саксон кундан кейин тўғри келинглар.

Бедов миниб ҳар тарафга елинглар,
Душман кўрсанг, йўл қўйманглар, қиринглар,
Ҳар ким дўст, ундан хабар олинглар,
Ваъда шудир муҳлатида келинглар.

Одил уста дейди менинг отимни,
Усталикка чиқарганман хатимни,
Жаҳон эшитгандир таърифотимни,
То кўргунча, ўғлим, омон бўлинглар.

Алқисса, икки тўрабачча келиб, Ҳамро боғбоннинг
боғида сайри боғ қилиб, боғбон бобосига:— Шу бугун-
дан бошлаб саксон куннинг битишини бизга билдиринг,—
деб тайин қилди. Муллаларнинг олдида ўқиш билан
машғул бўлиб юра бердилар.

Орадан кўп кунлар ўтгандан сўнг, икки бекзоднинг
айтгани ёдига тушиб, Ҳамро боғбон ҳисобласа, айтган
ваъдадан бир кун ўтибди — саксон икки кун бўлибди.
Болаларни қидириб, «ваъдасидан ўтиб кетибди»,— деб
ҳансираб, ўз-ўзидан кўрқиб, югуриб, гулзорларни,
шаҳарни қидира бошлади. Салласи сепи кетига тушиб,
шошиб, «мактабхонани кўрай», деб бораётган чоғида
Эралихоннинг улфати мулла Умарга кўзи тушиб, бақи-
риб-қичқириб, уни тўхтатиб:— Икки олпга гуноҳкор
бўлдим, уларни кўрганинг борми?— деб бир сўз айтиб
турибди:

Сайқал уриб Булғор элда юрдингми,
Эралим орқасидан даврон сурдингми,
Ақлим шошиб икковини излайман,
Икки олп баччани, болам, кўрдингми?

Отинг миниб ҳар ёнага сурдингми,
Ташқаридан янги кириб келдингми,

Тополмайин мен бўлибман саргардон.
Икки маст баҷчани, ўғлим, кўрдингми?

Мулладирсан, чиққан хату саводинг,
Доимо яхшидир сенинг ниятинг,
Кўчаларда гаранг бўлиб излайман,
Кўрдингми Эрали, Шерали улфатинг?

Бу гапимни қилгин, Умаржон, бовар,
Ахтарса, бу бобонг қаердан топар?
Ҳамро боғбонга бер тезроқ хабарин,
Икки болани бобонг қаердан топар?

Умар бобосига дўстларининг хабарини бериб, бир сўз айтиб турибди:

Ўғри-дузи ўзин тортар панага,
Санам қизлар зулфин ташлар шонага,
Хабар берсам, бобом, тўғри, бора бер
Очиқ ер-ку, ҳайла мактабхонага.

Булбул ошиқ бўлар боғда лолага,
Мен улфатман икки ақли донога,
Иби, бобо, эсинг кетиб юрмагин,
Ҳайла, Эралихон мактабхонада.

Бунча бўлма, бобо, ўзинг беқарор,
Аҳмоқ киши охир бўлар хор-зор,
Мулладирман қилгин, гапимни бовар,
Улфатлар мактабда бўлар муқаррар.

Муллалар ўқийди зер ила забар,
Кўп ақли расолар мактабга чопар,
Тўғри боргин ҳайла мактабхонага,
Бизнинг улфат шу ердадир муқаррар.

Умарнинг гапини кулги билмагин,
Содда бобо, ҳеч оламда ўлмагин,
Тўғри бориб салом бергин тўрамга
Мактабга бор, ўзга ерга бормагин.

Алқисса, Ҳамро боғбон тўғри мактабхона эшигидан боқиб, икки тўрабаҷчани кўриб, қўлини дасти алифлом қилиб, алифдай қоматин ҳам қилиб, — Сизларга гуноҳкор бўлибман — деб кўзларини нам қилиб, бир салом билан ун саккиз таъзии қилиб, бир сўз айтиб турибди:

Ўғлонларим, бобонг, ақли йитибди,
Айтган кунингни битиб қўювдим,
Шу ваъдадан икки куни ўтибди,
Тез боринглар, у созларинг битибди.
Уста Одилдан хабар келди бобонгга,
Битган бери қарайман икковгинангга,
Хабар қўйдим отанг билан энангга,
Соз битибди энди боринг устангга.

Бориб созни уста Одилдан олинглар,
Душман кўрсанг, ўз қавлингга солинглар,
Нишонада олиб отиб кўринглар,
Битган эмиш созинг, тезроқ боринглар...

Эралихон:— Хўп, яхши бўлибди, бобо, гуноҳкор бўлмай-
сиз, деб бобосига рухсат бериб, одоб билан кейни-
дан юриб, созларни олишга бориш учун устоз-мулла-
сидан рухсат сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Булғор элда маст бўп юрган тўрамиз,
Ўлмасак, оламда даврон сурамиз,
Ҳарф ўргатган билиминг отадан зиёд
Рухсат беринг, бизлар созга борамиз...

Қўп илми сиз бизларга билдирган,
Сиз мияни илм билан тўлдирган,
Хурсанд қилиб доим бизни кулдирган
Устод, жавоб беринг созга борайин.

Бир нечанинг кўнгли доим қалб бўлар,
Кўнгли тўғри киши доим олп бўлар,
Ақлдорнинг кўнгли доим соф бўлар,
Устам, жавоб беринг созга борайин.

Бошимиздан ўтган қиш билан ёзди,
Ота-энамдан улуғ англайман сизди,
Йўлга солинг бу иккита тўнг кўзди,
Жавоб беринг, устам, созга борайин.

Домласи Эралихонга қараб, насихат тариқасида бир
сўз айтиб турибди:

Олиб кеп созингни тоғларга отгин,
Дўстни доим хурсанд қилгин, ўғлоним,
Душман кўрсанг, ани доим йиғлатгин,
Мен сенинг қурбонинг бўлай, Эрали.

Эрлигингни элу юртга билдиргин,
Сиёсатдан душманингни сўлдиргин,
Дўст кишингни хурсанд қилиб кулдиргин,
Мен сенинг қурбонинг бўлай, Эрали.

Сенда кўпдир, ўғлим, ақлу фаросат,
Охир сеникидир тахту вилоят,
Ақлинг расо, дуо қилар жамоат,
Мен сенинг қурбонинг бўлай, Эрали.

Сен шогирдсан, мен эса сенга устод,
Ақлдорлар олар ўзига раҳмат,
Подшо бўларсан, ўғлим, ҳақиқат
Шу пилла устангни йўқла, Эрали.

Яхшиликдан ажратмагин дилингни,
Ҳам яхшилик устун қилар қўлингни,
Мискинларга сарф айла — бер пулингни
Мен сенинг қурбонинг бўлай, Эрали.

Куч-қувватинг ғойибидан тилагин,
Ғарибларнинг манглайини силагин,
Сен улардан олтин дуо тилагин,
Дуо олтин бўлар, билгин, Эрали.

Душман кўрсанг, қўймай издан қувлагин,
Сағир кўрсанг, анинг кўнглин овлагин,
Элингга эл қўшиб юргин, Эрали.

Мулла Ҳайдар берди шу насиҳатди,
Сен ҳам бўлдинг менинг бир фарзантим,
Қулоғингда турсин шу насиҳатим
Минг яшагин, асло ўлма, Эрали!

Эрали домласидан шу насиҳатни эшитиб, дилига беркитиб:— Ақли расоларнинг гапини кўрдингми?— деб, эмикдошини ияртиб, неча гузарларни ошиб одоб билан салом бериб, уста Одилникига кириб борди. Устаси ўрнидан туриб, меҳмонларга иззат айлаб, остларига бир неча кўрпалар тайлаб:— Хуш келдингизлар, — деб тўрға таклиф этди. Шералихон пойга томонга ўтирди. Эралихон устанинг қилган иззатини ўзига муяссар кўриб, тўрға ўтирди. Уста Одил:— Иккинги ҳам бир кишининг фарзандисиз, наслингизга қараб мен иккингиэни ҳам бир

кўзда кўраман. Сизнинг ҳам акангиз олдига ўтиб ўтири-
шингизни сўрайман,— деди.

Шунда Эралихон укасига қараб, бир сўз айтиб
турибди:

Душман кулдириб гапирар,
Ҳеч хурсанд бўлғувчи бўлма.

Мотамлик кишининг олдида
Нодондай қулғувчи бўлма.

Иззат қилди уста бобонг
Уялиб турғувчи бўлма.

Уй эгаси тўр кўрсатса,
Пойгада қолғувчи бўлма.

Бир бадкарда сўз сўзласа,
Ҳеч қулоқ солғувчи бўлма.

Нодон узоқдан ўлдирар,
У билан юргувчи бўлма.

Уй эгаси иззат қилса,
Ҳеч пастда қолғувчи бўлма.

Қойил бўлмоқ керак зўрга,
Аканг билан бўлсанг бирга,
Дилингня тўлдириб нурга,
Айрилиб қолғувчи бўлма.

Насиҳат шу, эмикдошим,
Сен тоғдайин суянганим,
Ўт ёнимга, меҳрибоним,
Айрилиб қолғувчи бўлма.

Отасизлар бўлиб етим,
Сенга шудир насихатим,
Бўш турибди ўнг қаватим
Йироқлаб турғувчи бўлма.

Шералихон оғасининг гапи билан унинг ўнг томонига
ўтиб, акасига икки оғиз сўз айтиб турибди:

Каттаконнинг ҳоки дори
Кўзимга суртсам керакдир,

Сиз мендан улуғ ёшли,
Ҳурматинг тутсам керакдир.

Сиз каттасиз, мен кичикроқ,
Иzzатинг қилсам керакдир.

Фикр айлаб энди, оға,
Ақлингдан ининг садаға.
Қўзимда юзларинг машъал,
Парвона бўлсам керакдир...

Бордир ақлинг фаросатинг,
Тугалмас бўлса давлатинг,
Менга лозимдир хизматинг,
Дил билан қилсам керакдир...

Уста Одил иккаласининг юзига қараб:— Баракалла,
ака-укаликни ўзгалар сизлардан таълим олишлари
керак. Таълим берган устозингга ҳам раҳмат, устоддин
ибрат олган ақлларингга раҳмат, иккинчи падарингга
раҳмат!— деб икки калима сўз деб турибди:

Бир-бирингга маъқул билдим сўзингни,
Зиёрат айласам босган изингни,
Ботир бўнгла, сарғайтмангла юзингни,
Душманга олдирма элу тузингни...

Устига минганда учар тозингни,
Қўлга олсанг биз қип берган созингни,
Боғ Эрамдан олиб сарвинозингни,
Душман кўрсанг, ажратмагин кўзингни.

Ботир бўлган, асра элу шаҳрингни,
Душманга келтиргин аччиқ қаҳрингни,
Ботир бўлсанг қўриқлагин шаҳрингни,
Ҳушёрлик омон сақлар ўзингни.

Одил дейди, мен сизлардан парвона,
Хуш қилигинг қилди мени девона,
Икковинг шамдирсан, мен бир парвона,
Чиқариб берайин, ўғлим, созингни.

Эралихон:— Олиб келинг созларни, бир тамоша қи-
лайик кўриб,— деб бобосига бир сўз айтиб турибди:

Устозим, олиб кел, созни кўрайик,
Нархини билдиринг, пулин берайик,
Беш кунлик дунёда ўйнаб-кулайик,
Соз олишиб кулбамизга жўнайик.

Таърифинг кетгандир элга, устозим,
Созга қараб келурмикин ғайратим?
Элимга эл қўшсам анча давлатим,
Олиб келинг созларни, уйга кетайик.

Биримизга қилмоқчидингиз қилични,
Қилич таққан истар доим урушни,
Ғайратли мард билмас кундузи кечни
Олиб келинг, уста, мазгил кетайик.

Ҳеч ердан қайтмайди мардларнинг ройи,
Ҳам созимни кўрай, бўлибми бинойи?
Душмандан ўч олса йўқдир гунойи,
Соз олиб кенг, уста, мазгил кетайик.

Юлдузни кўзлайди ботир пиروғи,
Ўткир бўлса устам қилган яроғи,
Бизлар йўлбарс ҳам подшонинг туёғи,
Созим оп кенг, хон қошига борайик.

Баҳорда чайқалар кўлларнинг ўти,
Ҳақиқатли бизлар шоҳнинг фарзанди,
Иккимиз ҳам ота-энанинг қаноти,
Жавоб беринг, устам, бердан⁸ жўнайик.

Уста Одил созларни устахонасидан олиб чиқди. Эра-
лининг қўлига ўқ-ёйни, Шералига ботмон қилични бе-
риб,— Омон бўлинглар,— деб бир сўз айтиб турибди:

Боббон бўлган терар тоза гулини,
Қорахон эгаси Булғор элини(нг),
Мен сизлардан, болам, ҳеч ҳақ олмасман,
Сўнг меросдан олар бобонг пулини.

Иншоолло, болам, етсанг камолга
Сўгин сўра бу бобонгнинг ҳолини,
Созим тўфон қилар душман элини,
Сўгин олар фақир бобонг пулини,

⁸ Бу ердан.

Биринг султон бўлиб Булғор элига,
Жумла қўрғонларни олса қўлига,
Ботир бўлган қарар ўнгу сўлига,
Сўнг умидвор бўлар бобонг пулига.

Икковингнинг юрган еринг лозазор,
Пул олмади деб бўлманглар беқарор,
Иккингиизга келса жумла ихтиёр,
Сўнг умидвор бўлар бобонг пулига.

Иккови созларни олиб, бобонинг пул олмаганига
уялиб... Ҳамро боғбоннинг боғига келди ва боғнинг
ғўзал жойларида сайр қилиб юрди.

Бу боғнинг ҳам Қорахондир эгаси, қишин-ёзин соп
бўлмасди меваси, салқин себаргалик эди сояси, ҳар
атрофдан келар гул, райҳоннинг иси; уч кун сабр қилди
юртнинг тўраси, уч кундан сўнг олдига келиб укаси:—
Э, ака, яхши от қилиб ҳамда яхши созларни қилиб доим
юришимиз сояли чорбоққа, бу созларни қилдирдикми
биз кўрмоққа, минмоқ керак икки илдам пирокқа, ботир
бўлган сафар қилар йироққа,— деди. Акаси қойил бўлиб
укасининг сўзига, бир сўз айтди термилиб юзига:

Ботир сўзин билиб сўзлар,
Шер юракли душман излар,
Сен қарчиғай, мен шунқорман
Учса баланд ерни кўзлар.

Майдон чиқиб чопсак пирок,
Шамолига булоқ музлар.
Бир шаҳарга отланайик
Томошабин ўғил-қизлар.

Икковлашиб от чопганда,
Диркиллашиб минган отлар,
Сўлқиллар қулотузлар
Томоша қилсин юлдузлар.

Ботир киши отланган сўнг,
Душман кўрса дилин тузлар,
Ўн бош кесиб, юзга хезлар,
Ҳайрон бўлсин сертамызлар.

Иккови бир-бирининг гапини хуш кўриб, ўрнидан
туриб; «Майдонга чиқсак, бўларми бизга ҳеч тараф, ҳар

ким маст ўғлон бўлса, бўлмайди хароб. бир майдонга
чиқсак атрофга қараб, деб чунон думоғин хушлаб, гишт
табланинг эшигин оча бошлаб, Эралихон тилла сувлиқли
юганни каллагидан ушлаб, отларга қараб сўзни бошлаб,
даставвал, Қорақашқани қичқириб, бир сўз дегани:

Етирсан табла-зиндонга,
Даркор бўлдинг Эралихонга,
Чопар бўлдик бу майдонга,
Жонивор отим, кел юганга.

Қулоқ сол, икки ўғлонга,
Эгар солмоқчимиз сенга,
Чопамиз беҳад майдонга,
Э, жонивор, кел юганга.

Асли сенинг зотинг пирок,
Қамиш қулоқ, қўйма туёқ,
Отланмоқчи бизнинг думоқ,
Юганга келгин тезроқ.

Қулоқларинг серак-серак,
Тўрт оёғинг баайни терак,
Тургандан юрмоқ яхшироқ,
Кел юганга сен тезроқ.

Сени минган тоғдан ошар,
Белинга беклар ярашар,
Сени минган мингни яшар,
Кел юганга сен тезроқ.

Ярашади тилла эгар,
Сенларни минади шерлар,
Томоша қип ўзга ерлар,
Кел юганга, эй жонивор.

Шералихон эмикдошим,
Қорақашқа учар қушим,
Чопмоққа кетгандир ҳушим,
Безабон, келгин юганга.

Отлар Эралихоннинг гапини хушлаб, оғизларини очиб,
чопишга ҳаёли қочиб Қорақашқа тулпори келиб сувлиқ-
ни тишлаб, неча бир алвонда ўйин бошлаб, Эрали жилов-
дан ушлаб, отини айвон тарафга чиқариб бойлади. Тўриқ

от ҳам уюридан айрилганга ўхшаб турди. Таблани кўтаргандай беҳузур бўлиб бир кишнади. Шунда Шералихон ҳам оғасига қараб:— Бир таблада турган отларимиз бир-биридан айрилмоқни хуш кўрмас экан,— деб бир сўз айтиб турган экан:

Хилидан айрилиб бўлди девона,
Қойил бўлмоқ керак икки ҳайвона,
Қашқа шамдир, Тўриқ бўлди парвона,
Уни ҳам чиқарсак лозим айвона.

Шаҳримизга икки ҳайвон дурдона,
Иккови хол тушди элим-макона,
Тез борайик шовқин солди жаҳона,
Уни ҳам чиқармоқ лозим айвона.

Асл тулпор, нечук бўлди койишинг,
Икковингнинг бирдаймикан чопишинг,
Гузарни титратди сенинг кишнашинг,
Уни ҳам чиқармоқ лозим айвона.

Эралидир акам, менинг ўзимди,
Эгам сарғайтмасин қизил тарзимди,
Олтин юган беринг менинг қўлимга,
Табланг бузар, олиб келмоқ лозимдир.

Эралихон олтин сувлиқли юганни укасининг қўлига бериб:— Кўрдингми, таълим ол,— деб бир сўз айтиб турибди:

Икковининг бошқа ота-энаси,
Икки тулпор улфатлашган чамаси,
Биз иккимиз бир отанинг боласи,
Чин булардан таълим олмоқ керакдир.

Бир таблада иккови бўп қадрдон,
Чин таълимни шулардан ол, укажон,
Ҳамройи чиқувди бунча кишнади,
Ақл билан буни билмоқ керакдир.

Бири тулпор, ука, бири, пироқдир,
Салтанатга тоқсак ўтकिр яроқди.

¹ Соз — бу ерда қурол маъносида.

Яқин қилар минсанг олис-йироқди,
Шулардай меҳрибон бўлмақ керакдир.

Шералихон табла томон чошиб, отни юганлаб, юганнинг устидан нуқталаб, ишни пухталаб, ҳушёр бўлиб, етаклаб, ҳамройининг олдига етди. Отларни ювиб, ипак рўмолни баданига солди, ипак рўмол тармашиб отнинг кирини олди. Қўшдай қилиб тузаб, зар қуббали зумрад эгарни солди. Тилла абзалларини солиб, совут, қалқонини олиб, яроқ-аслаҳаларини тақиб, иккиси икки тулпорга минди. Эралихон Ҳамро боғбон бобосини чақириб, оёғини тилла узангига тираб, боғбон бобосига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Икковимиз мана элда юрамиз,
Тирикликда энди даврон сурамиз,
От белига ҳавас билан минамиз,
Бобо, руҳеат беринг, шикор қиламиз.

Тулпорларнинг бу белига минамиз,
Парвоз қилсак ким қаерга қўнамиз,
Бир майдонни кезсак икковгинамиз,
Бобо, руҳсат беринг, бизлар борамиз.

Оқ хушрўй келган қоши қорамиз,
Майдон қандай жойдир бўриб кўрамиз,
Кўринган жондорни балки урамиз,
Томоша қип яна қайтиб келамиз.

Болаларинг минди дўнан тойини,
Хўп томоша қилсак отам жойини,
Қидирсак тоғларнинг қиру сойини
Рухсат беринг, шу жойларни кўрамиз...

Эралихон, Шералихон ўғлони,
Тирик қолмас қанча бўлса душмани,
Йўлга солинг, бобом, икки тўрани,
Жавоб беринг, салтанатнинг боғбони.

Ҳамро боғбон бобоси насихат тариқасида олпларнинг юзига қараб, бир сўз айтиб тургани:

Эй ботирлар, гулдай юзинг сўлдирма,
Ички сириг душманингга билдирма,
Дўст кишингни хурсанд қилгин, ўлдирма,
Шудир насихатим сенга, бек ўғлон.

Яхшиларнинг доим бўлгин қурбони,
Қулоқ солгин Булғор элнинг полвони,
Ҳар ким душман бўлса тўккайсан қошин,
Шудир насиҳатим сенга, бегижон...

Ҳар ерда гапингни топиб сўзлагин,
Евни кўрсанг сен қайтмасдан хезлагин,
Ғаним кўрсанг бағрин доим тузлагин,
Тиғ ярасин унга солгин, бегижон.

Тулпор отияг ёл, қуйруғин тарагин,
Бедов минсанг атрофингга қарагин,
Қамбағалнинг доим ҳолин сўрагин,
Уларнинг дуосин олгин, бегижон.

Ҳамро дейди, мен отангнинг боғбони,
Юзингда порлайди нурнинг нишони,
Икковинг ҳам султонимнинг ўғлони,
Соғ бориб, саломат келгин, бегижон!

Алқисса, бобосидан оқ фотиҳа олиб, отини буриб,
шаҳарнинг йўлларига кириб, тозиёна уриб, тинмайин
юриб, тўралик юзу хотири билан дарвозахонагача бир
неча ботири билан, соя парда-чодири билан, Шералихон
қирағай ботири билан, жиловдор шотири билан ўтиб
бораётган чоғида буларга эналари Гулмастуранинг
тилла шомолликдан кўзи тушди.

«Ҳазина, давлатга тўймаган подшо. «Бир мамлакат-
ни қатил ом қил!»— деб оталари буюрдимикан?»— деб
кўнглидан кечириб, юқори кўшкидан тушиб, рўмолини
бошига елвагай ташлаб, бир учини қайтариб оғзига
тишлаб—Садағалар, тўхта!— деб чопа бошлаб, етиб
бориб каттакон ўғлининг жиловидан ушлаб,— йўл бўл-
син,— деб бир сўз бошлаб, ўғлонларига айтгани:

Фарзандли уй доим бўлар лозазор,
Икковингни кўрдим, бўлдим беқарор.
Дол бўйингдан энанг бўлсин садаға,
Эй, кўзи-кўчқорим, сенга йўл бўлсин?

Кўкарсин лолалар, фасли гул бўлсин,
Қарши душман доим сенга эл бўлсин,
Жасадингдан мендай каъбанг садаға
Булғорнинг тўраси, жонлар, йўл бўлсин?

Қизил жағда сўзлар бурро тил бўлсин,
Ҳар ким душман, эшигинга қул бўлсин,
Бу турхингдан мендай энанг садаға
Булғорнинг эркаси, ўғлим, йўл бўлсин?

Дунёда олпларим ўйнасин, кулсин,
Оламда душманлик, болам, қурисин,
Соғ кетган саломат ҳар ерда юрсин,
Булғорнинг эркаси, болам, йўл бўлсин?

Гулмастура дейди менинг отимни,
Мен сизларга берган ордоб-сутимни,
Соябони мурда ҳам жасадимни[нг]
Кўзимнинг равшани, сизга йўл бўлсин?

Эрали энасига қараб, бир сўз деб кетиб бораётир:

Икковимиз ҳам эрка, элда юрамиз,
Ўлмасак дунёда даврон сурамиз,
Бизлар учун ғамли бўлма, энажон,
Беш кундан кай⁹ насиб бўлса келамиз.

Майдон-майдон кўрсак отни сурамиз,
Отамизнинг қаламровин кўрамиз,
Элнинг пасту баландини биламиз,
Бизлар учун кўп кўймагин, келамиз.

Оқ фотиҳа беринг Эралихонга,
Хурсанд бўлиб жавоб бер икки болангга,
Сиз суянган иккигина ўғлонга,
Беш кунгача рухсат бергин болангга.

Энаси жавоб бериб:—Олгин, олдирма, тўлсанг, тўкилма, душман кўрсанг, ҳеч ичганиб букилма, дуоғўйман, болам, икковгинангга, беш кундан сўнг учрашгин энангга!—деб то кўздан йўқолгунча, ўғилларининг йўлига қараб қолди. Беклар Булғорнинг пўлат дарвозасига етиб, отини юз алвон ўйнатиб, жиловхона олдида отини тўхтатиб:—Бизлар бир тарафга урушмоқ—савашмоққа бораётган эмасмиз. Бу майдон четда, шавкатли салтанатимизни ким кўради, энди сизлар қолсангиз ҳам бўлади,—деб жўраларига бир сўз айтиб турибди:

⁹ Кейин.

Элдан бирга келган эрлар,
Азаматлар, наъра шерлар,
Бизни ҳам Эрали дерлар
Бегу хонлар, хуш қол энди.

Остимизда ўйнар отлар,
Ҳар ким ўз кўнглини шодлар,
Дўсту ёр, яхши улфатлар,
Нуктадонлар, хуш қол энди.

Утар биздан ёзу қишлар,
Ҳамро, улфат, йўлдошлар,
Қизил юзли қаламқошлар,
Э, улфатлар, хуш қол энди.

Эрали, Шералихоннинг Умархон деган дўсти-мактаб-доши бекларга оқ фотиҳа олиб бериб:— Қачон равшан юзингизни биз кўрармиз?— деб, бир сўз айтиб турган экан:

Бедов минган белдан ошар,
Душман кўрса, ақли шошар,
Хизир кўрган киши яшар,
Қачон сизга кўзим тушар?

Душман кўрса қувалашар,
Зўр бўлса дамидин тушар,
Бўйларинг отга ярашар,
Қачон сизга кўзим тушар?

Йўлга тушган йироқлашар,
Қайтиб келган қучоқлашар,
Сен йўлда, бағрим уюшар,
Беш кунда келинг хуш тушар...

Умар оқ фотиҳани бетига тортди, йўлга солиб икки улфатни, қайтариб шаҳарга жамоатни, ҳар қайсиси ўз йўлига тарқалиб кетди. Энди Эралихондан сўранг маслаҳатни:

Икков миниб тулпор отди,
Майдонга чиққанда марддир,
Чопмоққа ҳаваси кетди,
Кимнинг оти югурик,— деб,

Иккови отин тўхтатди,
Шипирма қамчига тутди,
Кўринг икки бу бекзотди
Бедов отларни ўйнатди,
Олтин сувлиғин чайнатди.
Олтой¹⁰ боқилган хом отди[р],
Оппоқ кўпикка ботди.

Ўзини билган доноди[р],
От чопишга қувонади,
Отган ўқдайин боради
Узангисин ярқиллатди . . .
Қир келганда қиялатди,
Жар келганда жаналатди,
Чуқур сойлардан ирғитди,
Бедов отларин ўйнатди. . .

Шу кетишдан уч кун кетди,
Уйқулар қобоққа қотди,
От совиб қувиғин тортди,
Бўшатганда қушдан ўтди.
Хайманинг тоғига етди,
Тоғ баланд ёмон чағатди,
Кўринг икки тулпор отди,
Тошни ёнғоқдай ушатди.
Кўринг икки ака-ука,
Икковининг от чопгани
Баланд тоғни гумбурлатди.

Найзанинг тиғи пўлатди,
Бедов отларнинг шамоли
Балки булоқни музлатди.
Отлар совигандан сўнгра
Бўйрадай ёзди қанотди.
Бир баланд газага етди,
Қараса, қирдан баландли.
Иккови ҳам қўл ушлашиб
Бирдай отини ирғитди.

Зар чашма булоққа етиб,
Мардлар кўнглига гап ўтиб,

¹⁰ Олти ой.

Иккови отин тўхтатди,
Қилайик деб маслаҳатди.

Шералихон:— Бу тубсиз бепоёнда умримиз борича от чопган билан, бир четига чиқолмайдиганга ўхшаймиз. Қорли тоғлардан ошиб, тўққиз ёшимизда адашиб, бунча маст бўлиб туташиб қайда борармиз?— деб оғасидан сўради. Эралихон:— Энди ихтиёр сенда,— деб отлардан тушиб, зар чашманинг бўйида ётишиб, отларни ўтла-тишиб ётди.

Эртан бўлиб тонг отди. Кўринг Эрали мардди, ёйин қўлтиққа тортди, оралаб чигатди, ўн бир какликни отди; келиб Шералихонга кўп ўтин тўдалатди. Какликларни кабоб қилиб, олтисини Эрали, бешовини Шерали еб, отлар ёнига ўтди. Айил, пуштан бўшатди, қотган терисин ушатди, олдин-кейин абзални қайта бошдан ўхшатди. Икки бек минди отди.

Уч кундан сўнг изига қайтди. Ўтган тоғларни санашиб қайтди, етти қорли баланд тоғни ўтди. «Элатга қуруқ бормоқ ботирларга уятди, ўлжа қилиб борган бек ул амали зиёдди» деб, иккови қилиб шу маслаҳатди, вақт айни асрга етган чоғида шарқ томонда бир кўлнинг устидан келиб чиқди.

Шунда отнинг довулин дўнгқиллатди, сонсиз қуш учиб кетди. «Овли, хўп бинойи жой экан»,— деб отидан тушиб, дарахтларга отларини бойлашиб, иккиси ҳам кўл атрофида бўйлашди. Оралаб бораётган чоғида бир ойдинда Эралининг етти ғозга кўзи тушди, Шералини чақириб, қўл чайпаб имолашди. Иккиси ҳам бир жойга жам бўлиб, Эралихон укасига қараб:— Бу ғозларни урмоқ қайсимизнинг ҳақимиз?— деди. Бу гапга Шерали:— Ёшим кичик бўлгани учун буюрсангиз менинг ҳақим. Уста Одилнинг амрига қараганда, сизнинг ҳақингиз,— деб уста Одилнинг гапининг маъносини тушунтириб, оғасига бир сўз айтиб турибди:

Иккимизга худо берса ривожни,
Ботир ёви билан қилар курашни,
Шу вақтда мен силтарман қилични,
Ёй сенинг номингга бўлган, оғажон.

Сиздан лозим бориб отмоқлик қушди,
Мен номимга бўлган ботмон қиличди[р],
Сиз биласиз у ёй билан отишди,
Отиш сандан лозим бўлар, оғажон.

Иккимиз ҳам Булғор элнинг полвони,
Қўлимдан оқади душманнинг қони,
Уста Одил гапининг йўқ ёлғони,
Соз эгаси сиз турурсиз, мергани.

Мерганнинг ярашар писиб боргани,
Тўда бўп учганди қушларнинг қони,
Писиб боринг, оға, қушлар кўрмасин,
Бора беринг, оға, қушни ургани.

— Хўп бўлди,— деб Эралихон ёйини қўлтиғига қисиб, қамишли томондан писиб, сувли жойлардан ўтиб, қамишни манглайига тортди, икки ғозни нишонага олиб отди; бировининг тўшлигидан тешиб, у бирисига ҳам солди жароҳатди. Аввал теккан сувнинг бетида қўзғолмай ётди, жароҳат бўлганининг ҳам қаноти шалпайиб, жуни хурпайиб кетди. Ул бешови ғанқиллаб учиб кетди, икки таноб ер бўйи бу ҳам¹¹ кейинда қолиб базўр сувнинг устидан ўтди.

Шералихон қараб турган еридан бирдан миниб тўриқ отди, юздириб ойдинга етди. Турган ерида қушнинг бошин кесиб, қанжигага ғозни тортди. Акасига:— Мин у отни! Унга ҳам ўқ теккан ўхшар, йиқилади,— деб гумон этди. Ов шундай қизиқ нарсадир. Иккови икки тарафдан қуш изидан чопди-кетди; бирон тош йўл юргандан сўнгра қуш асло кўринмай кетди.— Қуш йиқилмас, бақувват,— деб келаётир эди, ерда қизил қон кўрди. Бириси айтди:— Шу яраланган ғознинг қони.

Бириси айтди:— Бу ўзга қондир. Шаҳар яқин қолибди, ке бекор кетгунча, эрмак; бу қоннинг сабабини билайик. Ҳар уч-тўрт таноб ерда бир томган қон кўриб, қон изи билан кела берди. Бу қон ўз отасининг шаҳрига кирди. Булар бу қоннинг изини гузарма-гузар қидириб, қон изи билан олға борди. Бу қон охири кичик энасининг турган кулбасига борди. Тўққиз пахсалик работ эди унинг макони, хўп айланиб кўрди икки ўғлони, бошқа ёққа ҳеч кетмади томган қони. Эралихон айтди:— Шул эмасми кичик энам макони, отамиздир Булғор элнинг султони, бу кулбада суюб олган жонони. Юргин, дарво-

¹¹ Ярадор ғоз.

зага икков борайик, қуш йиқилган бўлса, сўраб олайик.
Сўрамоқнинг айби борми?

Дарвозахонага етиб, отларини тўхтатиб, дарвозани тақиллатиб, берарми.— деб умид этиб, Эралихон эна-сига шу сўзни айтиб турган чоғи:

Бедов минган майдон, чўлни кўрдими,
Ойдин кўлдан икки ғозин урдими,
Э, улуғим, бизлар овдан келамиз,
Бир ярадор ғоз шу ерга келдими?

Остимизда ўйнайди тулпор сози,
Шу работга келди қонининг изи,
Энамсан, энди сиз бир улуғим,
Кулбангга келдими, ярадор ғози?

Бизмиз Эрали, Шерали қўзи,
Бизларга энасиз, отамнинг нози,
Кулбангга келдими ярадор ғози?
Улуғим, раҳбарим, бир ғоз келдими?

Ботир кишининг бордир номуси, ори,
Тўғри кишининг кўнглида йўқ ғубори,
Сиз бўласиз отамнинг суйган ёри,
Раҳбарим, улуғим, бир ғоз келдими?

Булбул ошиқ тар очилган гулингга,
Бизлар хол тушганмиз Булғор элингга,
Келган бўлса чиқариб бер улингга,
Э, раҳбарим, ярадор ғоз келдими?

Бу бошимга хос саллани ўрайман,
Омон бўлсам мамлакатни сўрайман,
Ташқаридан ичкарига қарайман,
Ўқ теккан ғозимни сиздан тилайман.

Эрали дер, на синов бор билмайман,
Ғамгин бўлсам асло ўйнаб-кулмайман,
Емон кўрсанг, бундан буёқ келмайман,
Тез чиқариб бергин, боққа жўнайман.

Отасининг Гулчеҳра ёри ўттиз етти ёшига кирган эди, ушбу ёшигача ўғил-қиз кўрмади: «Тўртови ўғлим, учови қизим»,— деб фарзанд ўрнига кўриб, асраган етти

ғози бор эди. Сочини ювиб, шоналаб турган чоғида ўғил ўрнига кўриб юрган ғози олдиға келиб йиқилиб ўлган эди. Беш ғозини тирик кўриб: «У бири қайда қолди экан?»— деб турган чоғида дарвозадан товуш пайдо бўлди. Эралихонга ўхшаб кетди довуши, ундан ҳам зиёда бўлди койиши: «Бу ишни қилмас эди бу икки ёши, буюрган мен шўрнинг катта кундоши; шулардай кесилсин Эралининг боши»,— деб сочини ёйиб, юзини йиртиб, дарвозаға етиб, дарқишдан¹² қараса, «қиз» деган ғози ҳам қанжигада кўринди. Дарвозани оча-оча шу сўзни айта берди:

Сизларми, наймитлар¹³, элнинг тўраси,
Вайрон бўлсин, бек отангнинг кулбаси,
Кундошдан бўларми кишининг дўсти,
Худди мендай йиғлаб қолсин энаси.

Сабаб недир бу кулбамга келдинглар,
Энангнинг амрин, наймитлар, қилдинглар,
Сабаб недир, икки ғозим урдинглар?
Илойим ўлинглар, элнинг тўраси.

Шералихоннинг ўнгирига ҳам тармашди:— Мени бу кулбамда овлоқ кўрдинглар, ўйнаб-кулиб бу кулбаға кирдинглар, бу ишларингни бўйинга олинглар; Булғор мамлакатада ё сизлар туринглар, ёки мен турай,— деди.

Шунда Эралихон бунинг йиғиси душманлик эканини билиб: «Ҳай дариг, отамизга рўйи сиёҳ қилди. Агар шу ғози учун шунча шовқинни қилган бўлса, кўпроқ ғоз олиб берайик десак, билмасдан урганмиз, деб билдирсак, элансак, гуноҳимиздан ўтармикан» — деб энасиға қараб, бир неча ердан тусмол келтириб, бир сўз айтгани:

Ойдин кўлдан биз билмаси урамиз,
Бу ишларни тақдиримдан кўрамиз,
Илоҳим ўл дема бунча, энажон,
Бир ғозингга ўн ғоз олиб берамиз.

Раҳм айлагин, бизлар ўйнаб-куламиз,
Сизники экан ғозлар, ҳозир билдик биз,
Э, раҳбарим, бу гуноҳдан ўтинг сиз,
Ҳар ғозингга ўн ғоз олиб берамиз.

¹² Тирқишдан.

¹³ Ноумидлар.

Кўнглинда кўп экан тухматнинг бари,
Бу тухматни қилма, отамнинг ёри,
Безга бўлмасин Булғорнинг шаҳри,
Ғоз бозорга юринг, олиб берамиз.

Бизлар ёринг тилаб олган боласи,
Икки ғозинг урган, шудир гуноси,
Отам тирик, тухмат қилманг энаси,
Юринг эна, ғоз бозорга борайик.

Эна тухмат қилармикан улига?!
Қуш жонивор топилади пулига,
Раҳна солманг бу отамнинг дилига,
Ҳар бир ғозга ўн ғоз олиб берайик.

Не гап бўлди бек отамнинг ёрига,
Юзимни бермасди жаҳон шаҳрига,
Ҳеч киши йиғларми жониворига,
Ҳар бир ғозга ўнта ғоз оп берайик.

Сенга не иш қилди Эрали ёшинг?
Тухмат қилма, ахир, кесилар бошинг,
Бу ишдан беҳабар турур кундошинг,
Унтадан оп берсак кўпаяр қушинг.

Алқисса, Гулчеҳра маҳкам тармашиб, руворай ўчаки-
шиб, довуши гузардан ошиб:— Дод, қароқчи! Булғорда
мўминлик борми? Баъзи кечаси отаси келмаган кун
келади икки боласи, мен бўлмайманми бу ноумидларнинг
энаси?! Ҳалойиқ, йиғилинг! Дод, қароқчи,— деб фарёд
қилди. Эралихон ишнинг бузилганини чин англаб, пичо-
гин қинидан тортиди, укасининг ўнгирини кесди.

Бу душманлигини этди,—деб отин кенг кўчага буриб,
қамчилар солди; энаси чапак чалиб ўрдада қолди:
«Ё шулар турсин шу шаҳарда, ё мен турай! Аввали бу
тухматни қилмоғим керак эмасди, энди гузарга битта-
яримтага маълум бўлди; бу ҳийлани юрдирай, ё ўзим-
ни, ё шу икковини ўлдирай»,—деб ўрдага кириб, юзини
тиндалаб, этагини чок қилиб йиртиб, сочи сумбулларини
қирмиз қонига бўяб: «Подшога бориб маълум қилай»,—
деб гулсупанинг юзига чиққан чоғида, Қорахон Бўзқо-
рақўз отини миниб, суярча ёри кўнглига ўтиб, келди
ёрининг ўрдасига етиб. Супанинг устида ёри қонига бо-
тиб турганига кўзи тушиб:—Мен султонман, эгасиман

элимди, мен тирикман, ким босибди гулимди, ҳар кас бўлса, унинг ҳақи ўлимди[r], — деб дарғазаб бўлиб, отини супанинг тагига келтириб тўхтатди. Гулчеҳра ёрининг кўзи подшога тушиб:— Келгилигингиз қолмади. Дод, икки ўғлингнинг дастидан! — деб йиғлаб, подшога боқиб, қора кўзларидан ёши оқиб, бир сўз деб тургани:

Томоша қинг, кўзимдаги ёшима,
Келма дейман ҳаргиз подшо, қошима,
Ярим оқшом ноз уйқуда ётувдим,
Икки жувонмаргинг минди тўшима.

Қаттиқ савдо тушди менинг бошима,
Сиз тирик, мен лозимми икки ёшинга?
Ярим оқшом мамрап ухлаб ётувдим
Икки ўғлинг минди қордай тўшима.

Мени ҳаром қилди сиздай ёрима,
Келганингча қилич силта сарима,
Ярим оқшом ноз уйқуда ётувдим
Жувонмарглар тайин минди бағрима.

Қулоқ солинг, жуфтим, менинг сўзима,
Хонадоним кўринмайди кўзима,
Ярим оқшом маст уйқуда ётувдим
Эралихон боқди гулдай юзима.

Шу вақтгача ҳеч қиппидим¹⁴ тухматди,
У иккови билмас бундоқ одатди,
Бу савдони шум энаси ўргатди,
Энасининг амри билан бағрига тортди.

Эрали, Шерали дейди у икки ёшди,
Катта ёринг бизга пухта кундошди,
Сиз беҳабар, келгандан мен билан ғашди[r],
Икки ўғлинг булғар мендай бувишди.

Подшо қамчининг дастасини эгарнинг қошига қўйиб, ўрим тарафини манглайига тутди. Дунёнинг бор гапи кўнглидан ўтди, кўзининг ёши ҳўл қилиб кундал мовутди, бир соатча шу фикрга кетди. Заррин пўтасини бели-

¹⁴ Қилиб эдимми?

дан бўшатди, билдирмасдан кўзининг ёшини артди,
сўнг от устида кўтарди жасади. Ёрига қараб, инсофини
тилаб, бир сўз айтиб турибди:

Инсофин тилайман сендай гулимди,
Келгани рост бўлса, ҳақи ўлимди[р],
Бир сирача гуноҳидан ўт, ёрим,
Ўлдиртирма икки ёруғ дилимди.

Бесоҳиб қилмагин Булғор қаламни,
Бу савдо ингрлатди менинг танамни,
Гуноҳидан ўтгин икки боламни,
Бесоҳиб қилмагин мурда-танамни.

Қариганда менга солма меҳнатни,
Тилаб овдим¹⁵ иккигина фарзандни,
Сенинг инсофингни ҳақдан тилайман
Боламга қилмагин бунча туҳматни.

Бир сирача қара менинг юзима,
Улар тирик қолсин менинг изима,
Суйиб олдим мен уларни тизима,
Бу туҳматинг қилма икки кўзима.

Қариганда ғам солмагин бошима,
Раҳминг келсин менинг кўзда ёшима,
Бу туҳматни қилма икки ёшима,
Улар эга мен ўлган сўнг лошима.

Қорахон дер, ҳеч бир яхши ўлмасин,
Яхши одам ҳеч ёмонлик кўрмасин,
Кўп йиғлама, шаҳар мардум билмасин,
Раҳм эт ёрим, икки ўғлим ўлмасин.

Шунда Гулчеҳра:— Ё икки ўғлингни ўлдиргин, кўзинг
қиймаса, мендай гулингни ўлдиргин. Бу номус-орга
чулғониб қайтиб бош кўтариб юрарман?— деб ёрига
қараб, кўзини ёшлаб, йиғлаб, шум довушлаб, «Дод, қа-
роқчи!» — деб ўзини муштлаб тўхтаган чоғида подшо:
«Шарманда бозорини юритар бўлди»,— деб отини буриб,
ғамга тўлиб, гулдай юзи сўлиб, қадди букилиб, кўзидан
ёши тўкилиб, юрак-бағри сиқилиб, ёридан шаъни синиб,

¹⁵ Олиб эдим.

давлатхонасига етиб, мирохўрларга отини ушлатиб, хўр-синиб ёши кетиб, давлатхонага томон қадам ташлади.

Қосимхон: «Нима гап бўлди экан, бу икки тўражонимга бир воқеа бўлдими экан?» — деб подшонинг орқасидан етиб, қўлидан ушлаб, «Саломатлик?» — деб гап бошлаб, икки тўражонни сўраб, подшонинг ғамгинлигига қараб, бир сўз айтиб турибди:

Кўнгил бузиқ, аҳволингиз ёмонми,
Ёмон кунда тоғлар бети туманми,
На сабабдан ғамгин бўлдинг, султоним,
Худо берган икки укам омонми?

Бир хафалик савдо сизга бўлганми,
Бир тарафдан бисъёр лашкар келганми,
Ё шаҳарда бир ҳодиса бўлганми,
Мен сўрайман тўражонлар омонми?

Не сабабдан ғамгин бўлди дилингиз,
Саломатми пойтахту элингиз,
Турқингизга ҳижолатда қолдим мен
Подшоҳим, омонми икки улингиз?

Каҳрабодай сарғайибди тарзингиз,
Ғамли қулдан ёшли кўрдим кўзингиз,
Ғам чеккандай кўринасиз, султоним,
Омон-эсон борми, икки кўзингиз?

Қосим дейди, мен салламни ўрайман,
Ғамгин бўп хон, дийдорингга қарайман,
Сўзланг, хоним, қулоқ солиб фаҳмлайман,
Икки тўражоним сиздан сўрайман.

Подшо Қосимхон вазирга:— Ҳозирча омонлик. Олдимиздаги гап бўлгандан сўнг билинар, сен билан менга қоронғидир,— деб давлатхонага чиқиб кетди. Подшо давлатхонада ғамгин ёта берсин, энди бир сўзни подшонинг суярча ёридан сўранг.

Гулчеҳра: «Энди ўтиришнинг фойдаси бўлмас»,— деб ўлган ғозларининг бировини дарвозахонага ташлаб, ҳар парига зумрадлар таққан «ўғил» деган ғозини кўтариб, шаҳарнинг ўрта кўчасида чапак чалиб, «Дод, қароқчи! Бир аёлга ота ва икки ўғил, учаласи раво бўлами?» — деб подшонинг давлатхонасига қараб кетаётир. Узини

ўзи уриб, борди давлатхонага кириб. Мирохўр, тўқсабо, додхололар кўриб, бу ёққа келинг, деб қичқириб:— Э синглим, подшо адолатда турганда, бизлардай бек хизматида юрганда, ким бидаҳат қилди сизга?— деб сўради. Гулчеҳра доду вой қилиб бир сўз айтиб турибди:

Жабр кўрмаса-ку, киши йиғларми,
Бидаҳат кўрмаган бу ерга келарми,
Подшо ҳақиқат қип ишни сўрарми,
Ҳеч бир аёл уч кишига бўларми?

Ажал етган кишининг куни тўларми,
Куни тўлмай ҳеч бандаси ўларми,
Зулм кўрмай киши бу ерга келарми,
Бир аёлни уч киши ҳеч оларми?...

Эшитинглар Гулчеҳрадир отим,
Ёрнинг ўғли бўлмайдим фарзандим?
Улай, агар гапда бўлса ғалатим,
Мен энаси, босди икки фарзандим.

Мулла, олимлар ҳам турган сипоҳилар:— Бу сиёҳсарнинг додининг маънисини чуқур кўринди. Қайси гузардан ва қайси диёрдан? Бу гапнинг маъносини очиқ қилинг, синглим!— деди. Шу вақтда аёл душманлигини билдирмай, фикрини баён қилиб турибди:

Бир шикаста ғарибларнинг бириман,
Айтайин сизларга ҳали тириман,
Қорахон дейдилар менинг ёримни,
Эшитинглар, шу хумсанинг гулиман.

Ситам кўрганларнинг мен ҳам бириман,
Булғор элнинг азоб кўрган шўриман,
Бу шаҳарда жабр кўрдим, халойиқ,
Танингизлар, мен подшонинг гулиман.

Ёшлигида миндирардим бўйнима,
Жабр кўрдим, ҳар на десам майлима,
Подшоҳингнинг энди икки ўғлони
Ярим оқшом бориб кирди қўйнима...

Гулчеҳра дер, мендай гулнинг отини,
Билдингларми гапнинг ҳақиқатини,
Бесоҳиб қилмасин шу давлатини,
Ўғлин қўйсин, сўйсин паризодини.

Алқисса, беклар, уламолар, пирдон ва ҳамма ақли расолар — жамоа бари аёлни ияртиб давлатхонага бордилар. Ҳамма муллаларнинг орасида доноси хатм карда мулла бор эди. Хатм карда шариатни юрдирмоқчи бўлиб, подшога қараб:— Уғилларнинг айбини яшириб, шариатни посид қиласизми? Бу нотовоннинг ҳолига қара,— деб Гулчехрани кўрсатиб, айтган сўзи:

Аҳволига қара, хоним, Гулингди,
Бадкорликка бошлиқ бўлган улингди[r],
Бир неча вақт босган эмиш Гулингди,
Баҳридан ўт икки жону дилингди.

Узинг тирик, босган эмиш ёрингни,
Уларга кўрсатма ҳеч дийдорингни,
Хоним, биласанми номус-орингни,
Жаллод буюр, сўйдир кокилдорингни!

Подшодирсан, шариатни биласан,
Энди шу савдога одил бўласан,
Агар мени десанг энди, султоним,
Икковини бирдай дорга иласан.

Ҳаромзода босар бўлди элингни,
Кўпайса бойлайди билгин қўлингни,
Шариатни ҳам юрдирсанг, султоним,
Ҳукмкушга буюр икки улингни.

Менман муллаларнинг доно гардони,
Беамр чиқмасди чибиннинг жони,
Ул¹⁶ келса билинар туҳмат, ёлғони,
Чин бўлса сиздай хоннинг душмани.

Подшо: «Элга овоза бўлди, туҳматини юргизар бўлди»,— деб, ёрига қараб:— Ҳай-ҳай баракалла, боргани чинми?— деб сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Нечук бўлди сенинг кори меҳнатинг,
Юзингдин кетибди шарм-уятинг,
Менинг ўғлим билсанг, сенинг фарзандинг,
Бўйнига қўймоққа борми исботинг?

Фамгин бўлиб мен юзингга қарайман,
Улар гуноҳини очиқ билмайман,

¹⁶ Уғил.

Хафалик бор, нозим, ўйнаб-кулмайман,
Улар келса, мен-ку шоҳид сўрайман.

Амр айлайман олиб кел деб жаллодга,
Икки болам тортилмасин тухматга;
Пухта билгин, шоҳид, исбот сўрайман,
Тайин қилсанг, мен уларни тўғрайман.

Мен билурман йўқдир зарра ғуборим,
Ҳақиқат сўйлагин, гул юзли ёрим,
Қилгани рост бўлса икки шунқорим,
Қонларга бўялсин у тилла дорим.

Қорахон дер, қулоқ солгин зорима,
Чин бўлса осаман тилла дорима,
Тайин қилгин икки кокилдорима,
Ё чиқариб отарман минорима.

Гулчеҳра подшога боқиб, тўрт калима сўз айтиб
тургани:

Мен ўлайин агар бўлса ғалати,
Ҳеч ерда юрмасдир гапнинг тухмати,
Айта берсам кўпдир, тақсир, уяти,
Ол келтиринг тайин турур исботи.

Очиқ бўлсин олиб келсин жаллоди,
Юзларни сарғайтар гапнинг ғалати,
Ўгли тирик қолса шоҳнинг давлати,
Жуфт-жуфт тайёрдир ёрнинг исботи.

Азоб кўрдим ҳеч бўлмасди роҳати,
Жамъи турган хўжа, мулланг ҳурмати,
Беқора ҳурмайди элимнинг ити
Олиб келинг тайёр турур шоҳиди.

Энди мен кўрмасман сиздай дийдорди,
Қон йиғлатиб қўйдинг мендай дилбарди,
Тез олдириб келинг, тақсир, аларди,
Исботи, шоҳиди таппа-тайёрди[r].

Алқисса, Қорахон подшо юрагига ҳавил тушди.—
Жаллод,— деб қилди довушди, жаллодлар эшитиб чо-
пишди. Давлатхонага келиб, қўлларини дасти алиф лом

қилиб, алифдай қоматин ҳам қилиб, ўн бир таъзим билан подшога салом қилди. Одамнинг бошини чумчуқнинг бошидай кесган, қулоқ-бурнини ҳайкал қилиб осган қонхўр жаллодлар сон-саноқсиз эди.

— Тақсир, сиз адолатда турганда, бизлар сизнинг хизматда юрганда, кимнинг ажали битиб, қони тортди, нечук чақирдингиз бизлардай жаллодди, қон қуяр жаллодларингиз етди,— деди. Аммо подшо икки ўғлонининг отини айтолмай қатор-қатор бўлиб кўзидан ёш кетди; қарийб ярим соат орадан ўтди. Қараб турган домла-ю мардумлар:— Индамайсиз, бузасизми мамлакатди? Бу ерда юрдининг шариатди,— деган вақтда «ҳай дариг», деб подшо бир оҳ тортди; эшону қадамгоҳларга юрган вақти ёдига тушиб, домла ҳам жаллодларга қараб, бир сўз айтди:

Ғамга чулғанмасин ҳеч кимнинг боши,
Бе ҳикмат эмасдир тоғларнинг тоши,
Бор, жаллодлар, олиб келгин ўғлимни,
Хўрлик келса оқар кўзимнинг ёши.

Гапи ҳав бўлса-ку нозли гулимди,
Қўлин боғлангизлар дарров улимди,
Тез олиб кенглар ғазабдор золимлар,
Билдим мен, уларнинг ҳақи ўлимди[р].

Ёшли кўрмангизлар менинг кўзимни,
Қариганда нозим кесди изимни,
Ҳурматин қилмади нону тузимни,
Қон қуярлар, оп кенг икки кўзимни.

Ким эшитар менинг қилган ноламни,
Бесоҳиб айлади шаҳри — қаламни,
Иши ҳаққат бўлса мана санамни[нг],
Олиб келиб сўйингизлар боламни.

Сабил бўлди анжомим ҳам байдоғим,
Қариганда, дариг, куйди думоғим,
Олиб кенглар иккигина гўдагим,
Во ҳасрато, ўчар бўлди чироғим.

Қелганича эгам олмайди жоним,
Биларман, бегуноҳ икки ўғлоним,

Алар қутулмасдир, шудир гумоним,
Қорахон дер, ўчди менинг нишоним.

Алқисса, муллалар ишорат этди, қирқ жаллод, минди қирқ отди; қиличин белига бойлаб, милтиғин кифтига жойлаб, сон теккандай чопиб кетди. Энди улар йўл юра берсин, гапни икки тўражондан сўранг.

Булар боғнинг гулзор жойига бориб; булбуллар хо-нишда сайраган, тўтилари одам каби сўзлаганига икки тўрабачча маст бўлиб ухлаб ётар эди. Иккови икки хил туш кўрди: бирови — Шералихон қўли бойланиб тоғ жойда юрди, Эралихон — каттақонин қўлин бойлаб, қирқин золимлар уриб кўчада юрди. Эрали қўрқишидан ўрнидан турди. У Шералини турткилаб уйғотди:— Тургин, укам, ёмон кўрдим гафлатди, тур жойингдан, балки ука, тонг отди,— деди. Шералихон ўрнидан туриб:— Бир оз сабр қилиб уйғотинг эди, кўп ғурбат-можарода ётган эканман. На савдо бўлди, хотиржамликми?— деб акасидан сўради.

Шунда кўрган тушларини бир-бир баён қилиб, Шералихонга:— Отам душманимиз бўпти-ку, укажон!— деб бир сўз айтгани:

Кўйган қулман, йиғлар бўлдим зор-зор,
Ғозни уриб бўлибмиз-да гуноҳкор,
Бошимизга қурилибди тилла дор,
Билгин пухта, отам сўяр муқаррар.

Қўлимизни келиб бойлар жаллодлар,
Мол бозорда қуриб қўйган дори бор,
Жаллод етиб, агар сўйса бу куни,
Қирмиз қонга бўялади кокиллар.

У суяри йиғлаб борган муқаррар,
Ёр гапига ишонибди аждаҳар.
Тухмат билан кетар бўлди бизнинг сар,
Баланд дорга осилар бўлди таналар.

Менинг энам қолди бундан беҳабар,
Шу энамдан бошқа энди кимим бор,
Бу ўлимга кичик энам сабабкор,
Беғуноҳга энгашарми тилла дор?!

Эрали, Шералидан Қорахон жечар,
Ғамдан-ғамга бўлур гаштига дучор,

Жасаддан жон чиқса, фалакка учар,
Бизлар ўлсак, отам чироғи ўчар.

— Устанинг бир дийдори ғаниматдир, бизларга билдирган алифу нуқатди, таълим бериб яхши гапни ўргатди, пухта қип чиқарди хату саводди, албатта у киши отамиздан зиёддир. Энам юрдирган бўлса шу туҳматди, бориб домла дуосин олайик, домла дуоси ҳам ғаниматдир,— деб Шерали акасининг қўлидан тортиб, боғнинг дарчасидан чиқиб, мактабхонага қўл ушлашиб борди. — Домла борми?— деб болалардан сўраб, энглари билан юзларини ўраб, иккови эшикнинг икки тарафига қараб, ўз отасидан хафа бўлганидан йиғлаб турди. Домла болаларга:— Гап сўраган ким?— деди. Болалардан биттаси: — Юртнинг эркаси, подшонинг боласи тўралар келди, — деди.

Домла ўрнидан туриб, эшиккача юриб, икковига қаради. Қараса, ғамли, кўзларини ёшли кўрди. Шунда домла йиғиларининг маънисини сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Отанг сўрагани Булғор эл бўлди,
Кўздан ёшинг оқиб нега сел бўлди,
Икки тўрам, сендан ҳолинг сўрайман.
Йиғламанглар, икковингга на бўлди?

Шаҳарнинг атрофин душман олдим,
Ёки кўча душман билан тўлдими,
Дол бўйингдан мендай мулланг садаға,
Ёки отанг ёв қўлида ўлдими?

Гўдаклар, на савдо бўлди сизларга,
Ё эгами ўзга киши шаҳарга,
Йиғлаганинг маънисини сўрайман,
Икки гавҳар кеп йиғлайсан бу ерга?

На гап борин ҳозир мен ҳеч билмайман,
Гапирсанглар, эшитаман, англайман,
Кўп кун бўлди дийдорингга тўймайман,
Йиғиларинг маънисини сўрайман.

Мулла Ҳайдар дейди, яхши ниятим,
Кўзимнинг равшани, бошда давлатим,
Қон йиғлайсан икки асл бекзотим,
Хабар бергин, ҳеч қолмади тоқатим!

Мулла Ҳайдар болаларни иззату икром айлаб остига кўрпалар тайлаб, шогирдларини жонига жойлаб турганда, Эралихон мулласига икки оғизгина сўз айтди:

Подшоликни кўрдик кўп бeсиёқдир,
У юришдан ўқимоқ яхшироқдир
Авом киши билинг, қуруқ таёқдир,
Ўқишни хуш кўриб, тақсир, йиғлайман.

Муллалар ҳайрондир ҳазори анга,
Ўз элида зулм ўтди болангга,
Отамдан зиёдсиз менга, устозим,
Алифу нуқатни билдирган менга.

Яна қилсак сизга, тақсир, хизматди,
Бировга биров қилса тўхматди,
Қаҳри келармикан эгам қудратди,
Ушбу тўхмат бўлган учун йиғлайман.

Эрали, Шералининг сиз-сиз устоди,
Бир яхшига тўхмат қилса налати,
Гашти қандай бўлар экан қисмати?
Ушбу тўхмат тушган учун йиғлайман.

Домла билан булар ўтира берсин, энди от минган қирқ жаллоддан сўз сўранг.

Жаллодлар отларга қамчилар уриб, тинмайин юриб,
боққа келиб, Ҳамро боғбонни кўриб, боғбон бечорага
дўқ уриб, ғазаб қамчисини қўлига олиб, Иммар отли
бир жаллод боғбонга ёмон-ёмон қараб, икки тўрани сў-
раб, бир сўз дегани:

Босган отасин юзини,
Андиша қилмай тузини,
Йиғлатган кичик нозини,
Тоғиб бер, икки қўзини!

Булғади Булғор элини,
Бойлаймиз икки қўлини,
Танисин ўнгу сўлини,
Тоғиб бер, шоҳнинг улини!

Энаси борди қип арзини,
Қонга бўябон юзини,
Кесармиз улар бўғзини,
Тез топ шу икки қўзини!

Қўлимизда подшо хати,
Синади шоҳнинг қаноти,
Вайрон бўлди бу давлати,
Қани подшонинг фарзанди?

Эрали, Шерали оти,
Тўлган уларнинг муҳлати,
Бизлармиз хоннинг жаллоди,
Қаникай шоҳнинг фарзанди?

Дастидан сулувлар йиғлар,
Қўлга тушса улар билар,
Тирик қолмас, пухта ўлар,
Қаердадир, айтинг зинҳор.

Шоҳ буюрди келдим — Иммар,
Икковидан кесилар сар,
Қон йиғлар кичик муштипар,
Яшириб бўлма гуноҳкор.

Боғбон:— Мен гўралардан беҳабарман, кўрсам айтар
эдим,— деб бир сўз айтиб турибди:

Аҳмоқ билдим ушбу шоҳнинг ўзини,
Бир нечалар тополмайди изини,
Нечук босди отасининг юзини,
Сабаб на, сўрайсан икки қўзини?

Сарф қилганда мамлакатнинг пулини,
Ҳеч ким топмас улардайин улини,
На учун бойлайсизлар қўлини,
Сабаб на, сўрайсан жону дилини?

Келдингизлар берга¹⁷ анжум сипойи,
Иккови ҳам тўғри бачча, бинойи,
Душмандир аларга у кичик ойи,
Мен биларман, йўқ икковин гунойи.

Иммар жаллод:— Подшоларнинг амри вожибдир, сен тарки вожиб қилдинг. Гуноҳкорларнинг ҳар ишидан хабардор экансан,— деб бобони ушлаб бойлаб олди. Ипи ипакдан, зеҳи тирноқдан, бир учини юракдан ошириб, билакдан бойлаб олгандан сўнг Ҳамро боғбоннинг бада-

¹⁷ Бу ерга.

ни туташиб, гапидан қайтмай уришиб турган эди, жаллодлар қамчи дастасидан ушлаб, баъзиси қўл қулочлаб, баъзиси қамчининг ўрмидан ушлаб урдилар. Қўли боғланган боғбон золимларга аччиғланиб, бир сўз айтиб тургани:

Кўп йиғилиб ўтирикчи муллалар,
Юрдирибди ҳам риёкор ҳиллалар,
Қўлим ечгин, ёшинг кичик балолар,
Ҳақ энгашар, синмас энди билинглар.

Боғимда бор гули билан лолалар,
Кўзларимдан оқиб жўйбор жалалар,
Булғорда соп бўпти ақли донолар,
Тўғрига ўлим йўқ, фикр қилинглар...

Мен боғбонман доим гулни тераман,
Қайтиб неварамни сенга бераман?
Икки ўғлим учун ўзим ўламан
Азоб кўрган банда маргини тилар.

Ҳамро боғбон дейди, кесгин бошимни,
Чиқариб далага тайла лошимни.
Сассиқ исим қизил гулга урмасин,
Мен ўлайин, икки тўрам ўлмасин!

Иммар жаллод:— Узингиз азобни кўрганча, фарзандлар қатор сизни бунча урганча, тўраларни чақирсангиз бўлмасми, сен чақирсанг, икки ўғлинг кемасми, таёқ еб, азоб кўриб тургандан, уларни ушлаб берсанг, бўлмасми?— деди.

Бунга жавобан боғбон:— Дунёда бир бўлдим, икки бўлмайман, дўнг бўйинман, ҳеч амрингни қилмайман, ўлим бирдир, уни икки билмайман,— деди.

Иммар жаллодларга:— Бобонгни ўлдирсанг ҳам ўз сўзидан қайтмайди, бекларнинг дарагини айтмайди, подшонинг сиёсатига ақли етмайди. Боғни атрофини оралайик, муллабаччалардан сўрайик, от миниб икки-уч гузарга бўлиниб, мактабдан қайтган болалардан ҳам сўраб кўрайик, — деб ҳар қайсиси ҳар тараф кетди.

Иммарнинг шумлиги тутди: «Бизларни кетди, — деб қўлини ечишга бобой икки бекни чақирар»,— деб боғбонни пойлаб юрди, боғ дарчасининг олдига етди. Шу дарчадан бекзодлар ўтувди, тушган ерда ўкчаси ботувди. Иммар қараса, маълум бўлди тўраларнинг шу то-

монга ўтгани. «Энди билдим, бизлар келган вақтда шу дарчадан улар чиқиб кетгани»,— деди. Изин олиб бора туриб адашди, қон қуярларига қилди довушди.— Ушла!— деди. Бари бирдай чопишди, келиб икки ёшни кўрмагандан сўнг «гуноҳкор шуйтиб билдиради ўзини; гуноҳи бўлмаган кўриниб юрар, гуноҳкорлар шуйтиб ўзини панага тортар, душманини кўрса, кўринмай кетар, от чоптирган балки изидан етар»,— деб от чоптириб бари бирдай боради. Олдидан мачит чиқди, йиғилишиб шу мачитга борди. Бир кишидан:— Ким бор?— деб сўради. Буларнинг сиёсатидан кўрқидан «Подшонинг ўғлини дарак берсак, қайтар»,— деб бир сўз айтиб турибди:

Э, золимлар, сенинг кимга ишинг бор,
Ким билан гаплашмоққа хушинг бор?
Сен қараган киши йўқдир бу ерда,
Сиздан ҳам зиёдроқ икки киши бор.

Эл эгаси бордир икки кокилдор,
Иккови ҳам маст боладир, аждаҳар,
Олдига борманглар, сипоҳлар, зинҳор
Бу мачитда хоннинг ўғли тўра бор.

Яхшилар, қилинглари гапимни бовар,
Биларман энди сиз хонга хизматкор,
Бошқа ёқда сиз излаган хизматкор,
Бу мачитда мулла билан тўра бор.

Тўққизларда билдим улар ёшини,
Янги тортиб чиқдим қулоқ-бошини,
Олдим улардан садақанинг пулини,
Шу мачитда кўрдим шоҳнинг улини.

Иммар:— Бизнинг истаганимиз шулар,— деб, отидан тушиб, Иннаёрга жилов ушлатиб, «Тўраларни бойлаб чиқай, зарбимни кўрсатиб»,— деб мачитнинг эшигига борди. Эшикдан домлага қараб, Иммар бир сўз айтиб турибди:

Гулларнинг ошиғи булбул бўлдим,
Қизил гулдай эди, улар сўлдим?
Э, домумла, ростни айтинг бизларга,
Гуноҳкорнинг паймонаси тўлдим?

Беҳад турур бу подшонинг қўшини,
Душман бўлса парча қилар гўшини

Бизлар ахтарамиз подшом ёшени,
Хабар беринг, икки тўра келдимиз?

Подшоликда бўлмас гапнинг галати,
Ҳар ким тўғри, зиёдадир давлати,
Бир нечанинг бошда гаму кулфати,
Борми шунда подшом икки қаноти?

Отим Иммар, мен жаллодлар устоди,
Бадкарданинг ўз юзида уяти,
Қирмиз қонга бўялади жасади,
Қўлимизда подшонинг ҳукм хати.

Домла золим жаллодларга қараб:— Жинни бўлдингларми ёки бўза ичиб маст бўлдингларми? Золимлар, гапнинг билиб гапир. Бу ер мактаб баччаларининг ўқийдиган жойи, норасида болаларнинг бўлмас зарра гуноёи, қандай сипойсан, ўзинг анойи; ўғри десанг, бошқа ердан сўрагин, ўғри юрган кўчаларга қарагин,— деди. Иммар:— Подшоларнинг гапи бирдир, икки бўлмас, агар икки бўлса, тахтидан тойган билан баробардир. Амри подшо вожиб турур, тарки вожиб қилган гуноҳкордир; нечук беамал мулласиз?— деб ичкарига кириб, баччаларнинг бошига қамчи чолиб, икковини икки қўли билан ушлаб, оёғи билан ҳам тепа бошлаб, далага опчиқиб кетди. Ипак ипни билакдан ошириб, тўраларни чунон бойлади.

Шунда қўли бойланиб, Эралихоннинг домласига қараб, бир сўз дегани:

Қирқин золим бойладилар қўлимни,
Обло билсин э, домумла, ҳолимни,
Инсофини берсин гала золимни[нг],
Пухта билдим булар кесар саримни.

Отам билмас номусини, орини,
Беэга айлади лўкча норини,
Ким эғалик қилар хазна-зарига
Кесар бўлди бегуноҳлар сарини.

Бизлар учун қурган эмиш дорини,
Гапига кирибди кичик ёрини,
Беэга айлади Булғор шаҳрини,
Энди кесар икки ўғлин сарини.

Золимлар қўлида қолдим муғойиб
Кимларга йиғларман дардимни ёйиб,
Бизлардан аъломи у кичик заиф,
Аттанг, Булғор эли бўлди бесойиб.

Қамчи солиб ҳайдаяпти гузарга,
Ҳеч ким раҳм этмас, тақсир, бизарга;
Рўйи сиёҳ бўлдиқ ушбу шаҳарга,
Бошимиз кесади, осади дорга.

Қулсқ солгин, э ёронлар, кўп ўғлон,
Ҳеч қайсинг кўрмагин бизлардай армон.
Кўрдингларми, биздан оқиб лола қон,
Улфатингдан рози бўлгин, жўражон.

Жумла ўғлон аҳволига йиғлашди,
Домулладан гуноҳини сўрашди:
— Не сабабдан золимлар қамчилашди,
Булар қилган турур, тақсир, на ишди?

Домла бояги сўзига ҳайрон эди, боланинг сўзи билан
ўрнидан туриб: «Менга армон бўлмасин»,— деб бачча-
ларнинг устига ўзини ташлаб, жаллодлардан болалар-
нинг гуноҳини сўрай бошлади:

Золим, надир бу иккиннинг гуноси,
Отаси ҳам Булғор элнинг эгаси,
Зўр домумла мен буларнинг устаси,
Гуноҳини айтгин, билиб қолайин.

Булар эркасидир, билгин, шаҳарди,
Ҳукм қилиб ким сизларни юборди?
Устасиман гуноҳини сўрайман
Банди бўлган икки гўдак шўрларди.

Ҳеч инсоф йўқ билдим, золим, сизларда,
Аямайин қамчи қўясан сарга,
Мулла Ҳайдар гуноҳини сўрайман,
Сабаб надир осилар булар дорга?

Жаллодларнинг бири домланинг гапига мувофиқ бир
сўз айтиб тургани:

Ман билмайман, ўзи билар гуноҳин,
Подшоликка йиғлаб борди энаси,
Ҳукм қип буюрди бизни отаси,
Бизлардан кўрманг, кўринг шоҳимдан.

Жаллод айтар амр қилди ҳукмдор,
Булар учун тиклангандир тилла дор,
Йиғлаганинг суд қилмайди, домулла,
Чунки икковида ёмон гуноҳ бор.

Юзи қизариб:— Кўп қийнаманглар, маъқул сўзга қорув йўқ, — деб ёлбориб, эланиб, домла жаллодлар болаларни олиб кўздан йўқолгунича термулиб қараб қолди.

Сўзангар деган гузар бор эди, ушбу гузар билан болаларнинг меҳрибон энасининг турган ўрдасига борар эди. Гузарга Шералихоннинг кўзи тушиб, энаси ёдига ўтиб, кўзининг ёши оқча юзидан кетиб, бойланиб бораётган вақтида кейинга боқиб, золимнинг отини таққа тўхтатиб, бойибона энасига рози бўл, — деб бир сўз айтиб турибди:

Жойлар эдинг, э, меҳрибон, жонингга,
Ёмон савдо тушди бу ўғлонингга,
Қўлим боғли боролмайман ёнингга,
Жон эна, рози бўл, берган нонингга!

Кўп қассоб тикилди икки кўзингга,
Хизмат қилолмадим, эна, ўзингга,
Эркалатиб олар эдинг тизингга,
Энажон, рози бўл икки кўзингга.

Қувонардинг ҳар икки фарзандингга,
Уқ теккан-да иккала қанотингга,
Ҳозир бизлар банди Булғор юртингга,
Жон эна, рози бўл берган сутингга.

Иккимизни жондан зиёд кўргансан,
Қор сутингни иккимизга бергансан,
Уйқунг бўлиб кечаларда тургансан,
Рози бўлгин шу қилган хизматингга...

Қувонардик болам, деган сўзингга,
Кокил тайлаб чопар эдик изингга,
Ўлиб кетсак кўринмаймиз кўзингга,
Жон эна, рози бўл, берган тузингга.

Навбатига олгичийдинг¹⁸ қўлингга,
Қўлларимни ташлаб, ўйнаб бўйинингга,

¹⁸ Олувчи эдинг, олар эдинг.

Мен ининг бўп, акам оғанг бўлудим,
Энди чиқолмассан ўйин-сайлингга.

Қора либос кияр бўлдинг бўйингга,
Қон йиғлаб қолдинг сен Булғор элингда,
Бу шаҳарда қариндошинг йўқмиди,
Ҳеч ким қайишмайди жону дилингга.

Шерали дер, бандидирман беқарор,
Сен яратдинг, ўзингдадир ихтиёр,
Ушбу энам йиғлаб қолар зор-зор,
Ғойибона рози бўлгин муштипар.

Золимлар Эрали, Шералини йиғлатиб, қамчи қўйиб ўтиб бораётган чоғида шум товуш мулла Умарнинг қулоғига кирди. Урнидан туриб, кўчага чиқиб қараб, бир тўп отлини кўрди. Буларнинг юришини совуқроқ англаб, юракка бир совуқ шамол кирди; катта-катта қадам ташлаб, йўлнинг ёқасига келиб турди. Золимлар уриб келаётган икки баччага кўзи тушиб, «Булар қандай гуноҳкор экан»,— деб қараб эди, бирисининг туси Эралихонга, бирисиники Шералихонга ўхшади. Банди бўғини бўшаб, кейинга тортди. Пухта билди: ўзи айириб ололмайди. «Юртни ўзга хон олган экан. Мастура бувимга хабар берай»,— деб кўнглига келиб, кетганча кўз ёшини артиб, буви Мастуранинг ўрдасига етиб, дарвозани тақиллатиб ура берди.

Мастуранинг дилига ғам шамоли кириб, канизларига қараб, дарвозадан хабар олинглар,— деб бир сўз айтиб турибди:

Ғам шамоли ўтди, гулдай танамми,
Менга ҳам хизматкор қирқта санамми,
Ойимчалар, дарвозага қаранглар
Ҳозир келган менинг икки боламми?

Шулар бўлган бери устун қўлимми,
Боғларда очилган тоза гулимми,
Сулув қизлар, дарвозага қаранглар
Дарвозага келган жону дилимми?

Йўлига термулган икки кўзимми,
Икковин соғинган ёлғиз ўзимми,
Ҳаялламай тез боринглар, канизлар,
Дарвозага келган икки кўзимми?

Агар бўлса Гулмастура боласи,
Бўйидан парвона мендай энаси,
Сулув қизлар, ўйнаб-кулиб боринглар
Келибдими, Булғор элнинг тўраси?

Уч канизи бувисининг вақтини хушлаб, бир бирининг қўлини ушлаб, рўмолни бошига елвагай ташлаб чопишиб, неча бир ғамза-ўйинин бошлаб, бора солиб занжирни ушлади. Гулжамол деган каниз:— Иби, дугона, очма, бегона бўлмасин, бизларни кўриб, ишқимизда девона бўлмасин; бизлар шам, улар парвона бўлмасин, очма, дўстим, дарвозани, ё бир қаландар—девона бўлмасин,—деб тирқишдан қарадилар. Бири айтди:—Бегона экан. Бириси айтди:—Ўзи ҳам йиғлаганга ўхшайди. Ўйласак, айтганингдай девона экан.

— Ичкари дарвозанинг чап ёғидан тоза кўрай,— деб Оққиз ўтди. Қараса, Умархон турур. Таниб, қарагудай бўлса, хафаликка чулғангандай боши, «во дориг»,— деб оқар кўзидан ёши. Ўйнаб келган қизлар ичини тортиб:— Шаҳарда бир гап бўлганга ўхшайди. Юринглар, бувимизга айтайик. Бу мулла Умардан бизлар қочамиз, бувимдан беамр қайтиб дарвозани очамиз,— деб қайтишиб, бувисининг олдига бордилар.

Гулмастура:— Дарвозада нима воқеа бор экан, ким экан, дарвозани урган? Агар мискин, гадо бўлса, бирор нарса бериб дуосини олмоғимиз керак,— деди.

Оққиз:— Гадо ҳам эмас, икки тўрам ҳам эмас,— деди.

— Кимлигини танимадингизларми?— деди бувиси.

Шунда Оққизой бувисига қараб, бир сўз айтаётир:

Таниб келдим, гапимнинг йўқ ғалати,
Ўзига муносиб қадди жасади,
Дарвозадан қараб кўрдим, бувижон,
Оти Умар, икки ўғлинг улфати,

Сиз бўласиз икки тўрам энаси,
Бу шаҳарга бир гап бўлган ўхшайди,
Мен қарасам, беқарор бўп йиғлайди
Оти Умар, икки ўғлинг жўраси.

Мулла Умар икки болангнинг дўси,
Қўлдан кетган ўхшар Булғор қалъаси,
Емон савдо борга ўхшар, бувижон,
Беқарор йиғлайди ўғлингнинг дўси.

Очмай келдик бизлар шу дарвозани,
Жасадим ингратди қилган фиғони,
Кўрган ўхшар ўсал, ғамли савдони,
Чин дўстидир Умар икки тўрани.

Гулмастура:— Дарвозани очиб олиб келингизлар. Билар шаҳарда бўлган савдони, сўраб кўрайик қани, омонэсонми юрти кўрғони, Умардан сўрайик икки тўрани,— деб канизларни қайтариб юборди.

Оққизой дарвозани очиб, рўмоли билан юзин паналаб, қиёлаб қараб:— Нимага турибсиз бу ерда йиғлаб,— деб бир сўз дегани:

Қайтариб бувишим сизга юборди,
Билмайман сизга на иши борди[р],
Йиғлашингга канизлар беқарорди[р],
Юринг, сизни ойбувишим чарлайди,

На савдо борини бувим билмайди,
Сиз бориб гапиринг, дарров англайди,
Ҳар гап бўлса эшитади, тинглайди,
Юра беринг, сизни бувим чарлайди.

Дўстни дўст йиғлатиб асло қўймайди,
Йиғингизни айтдим ойбувишимга,
Йиғлаганингизни ёмон фаҳмлайди,
Тезроқ юринг, сизни бувим чарлайди.

Оққиздирман, мен бўлурман канизи,
Бузилмасин, ака, шунқорнинг изи,
Мен турурман Ҳамро боғбоннинг қизи,
Юринг тезроқ, маҳтал бувимнинг ўзи.

Алқисса, Умарни ияртиб, тўхтаган ерида қўлидан тортиб, уйнинг олдига етиб:— Мана ўғлингизнинг дўсти,— деб ойбувисига кўрсатиб қўйди.

Умар ҳеч гапирмай, дўстининг энасига боқиб, мушти билан манглайини муштлаб йиғлай берди. Гулмастура ўрнидан туриб,— Нима савдо бор, айланай?— деб бир сўз айтгани:

Бу шаҳарга ҳам айролиқ замонми,
Қон йиғлайсан, ё аҳволинг ёмонми,
Энди ўзинг бунча урма, Умаржон,
Айланайин, икки дўстинг омонми?

Емон кунда тоғлар бети туманми,
Ев бостириб бу шаҳарга кирганми,
Ўзинг бунча урма дейман, Умаржон,
Иккала улфатинг, болам, омонми?

Бу савдога бувинг ақли ҳайронми,
Уларни кўрмоқлик менга гумонми,
Болам, бунча ўзинг уриб йиғлайсан,
Сенинг дўстинг, бизнинг жонлар омонми?

Сен йиғладинг, ғамгин бўлиб тураман,
Сен сўйлагин, ўзим тинглаб биламан,
Икки улфатингга ўзим энаман,
Сенинг дўстинг, менинг болам омонми?

Эрали, Шералидир бувинг фарзанди,
Қон йиғлама, бек боламнинг улфати,
Омон бўлса ойбувингнинг давлати,
Айланай, омонми бувинг фарзанти?

Юрагим талпинар икки улимга,
Қарши душман келдимикан элимга;
Тез жавоб бер, менга дейман, Умаржон,
Қон йиғлайман ё Қорахон ўлганми?

Кўкламда очилган гули райҳонми,
Дунёда ўлим ҳаддан ёмонми,
Мастура дер, мен бўйингдан садаға
Кўзимнинг равшани кўзим омонми?

Умар «Болаларингизга шундай савдо бўлибди», де-
моққа тили бормай, бувисининг юзига қараб, «қиёмат
савдо бўлди»,— деб зор-зор йиғлаб бир сўз айтиб ту-
рибди:

Учар эдинг, қанотингдан қайрилдинг,
Югрук бўлсанг тирноғингдан тойрилдинг,
Чопа бергин, бувим жиловхонага,
Мен дўстимдан, сен болангдан айрилдинг.

Гул юзимга, бувим, бунча термулдинг,
Уларнинг кайфида ўйнадинг-кулдинг,
Кўп кечикмай боринг жиловхонага
Мен ўртоқдан, сен болангдан айрилдинг.

Султон подшо ўлса садқа сарингга,
Қиёмат бўлгандир кокилдорингга,
Қор сут бериб босқич эдинг бағрингга.
Сен шулардан, мен дўстимдан айрилдим.

Тўрт ёшида берувдингиз муллага,
Мен дўст эдим иккигина тўрага;
Билмайман на гаплар бордир орада,
Болангдан айрилдинг, чопгин далага.

Иккимизга бир эди-ку устодим,
Бир савдони кўрдим, йўқдир тоқатим,
Банди бўлиб кетди икки улфатим,
Мен улфатдан, сен қўзингдан айрилдинг.

Олтин ёқа ҳўл бўп кўзда ёшига.
Баланд тоғ паст бўлар ул йиғлашига,
Қирқин жаллод қамчи қўйди бошига,
Икки қўзи, қарчиғайдан айрилдинг.

Фарзанд деган нарса юракнинг мойидан бўлади, ки-
шининг худди меҳрли жойидан бўлади. Мастураой тоқат-
сиз бўлиб йиғлаб, чиқаётгани:

Қўйни тўлди кўздан кетган жолага,
Энадайин раҳбар борми болага,
Сочин ёйиб кўрмайсизми, сиёҳсар
Дарвозадан дод деб чиқди далага.

Сулувлар ярашар кимхо, парчага,
Энадайин раҳбар борми баччага,
Кўрмайсизми, қоши қора муштипар,
«Вой болам»лаб чиқди шаҳар кўчага.

Гул рўмолин олиб шўрли қўлига,
Кашал бўлиб шўрли икки улига,
Тирноқлаб юзини, фақир қон этиб,
Қароқчи, деб тушди шаҳар йўлига.

Қийин бўлди Мастурадай дилбарга,
Тез чопинг, деб канизагу қизларга,
Бир энаси раҳбар эди аларга,
Сочин ёйиб чопди ҳар бир гузарга.

Мотам кўрган ғамгин бўлиб йиғлади,
Чиндан банди бўлганини биледи,
Ҳар кимсадан на иш бор деб сўради,
Кўчаларда бирдай чопиб боради.

— Қаранг, мардум, менингдай Мастурага,
Раҳм этинглар мендай дили ярага,
Кўзларинг тушдими икки тўрага?
Чопаётир тинмай шаҳар орага.

Югуриб-елиб фақир қадам ташлади,
Мол бозорда уни кўра бошлади,
Етиб борди орқасидан сиёҳсар
— Тўхта, золим!— дея у довушлади.

— Жилов сақла, мен олдинга борайин,
Энаси бўлмайин ўзим ўлайин,
Йўл бўйида отинг тўхтат, золимлар!
Энасиман, бир дийдорин кўрайин...

Бу орада мен билмайман, на гап бор,
Сабаб надир, банди икки кокилдор,
Энасиман, қон йиғлайман муштипар,
Ўғлин кўрсин мендай дили ярадор.

Золимлар қулоқ солмай ҳайдай берди. Одамсиз ерларда олдига суриб, одам кўп ерда бошига уриб, бетоқат бўлганди энаси кўриб; шўрлик чопа бошлади, то етгунча ўзини-ўзи муштлади; мол бозорда етиб борди, қўлин ёзиб устига ташлади:— Нима бўлди хоннинг даврига, ҳеч ким чидай олмас бундай жабрига. Қойил эмасман ҳақнинг қилган ишига, ҳар қадамда қамчи қўйди бегуноҳлар бошига!

Муштипар энаси икковини бовраб олди тўшига. Эна ёмон кўрмас экан улини, золимлар қамчи солайин деса, у таёққа тутди қўлинди.

Шунда золимлар отидан тушиб, ойимча билан уришиб, эна-болани бир-биридан айириб, аёлни итара бошлади. Аёл орқаси билан ерга тушиб, боз тўра кеп тармашиб, золимлар итариб бораётган чоғида Эралихон кўзини очиб қараса, энасидир. Болалар энасига қараб — Бундай юришнинг фойдаси бўлмас,— деб бир сўз деб тургани:

Бизлар бино бўлдик тахти жаҳонга,
Беҳбудлик кўрмадик ушбу зиндонга,
От ўйнатиб кишт қип дашту майдонга,
Эна, чопа бергин, Оппоқ эшонга.

Пухта билгин у отам душманимди[r],
Тўкар бўлди менинг лола қонимди,
Ўз отам синдирди менинг шаънимди,
Энажон, олиб кел шу эшонимди..

Тилаб олган дейди менинг татимни,
Учирар бўлди отам менинг отимни,
Тез боргин, энажон, бунда турмагин,
Олиб келгин пири бақувватимни.

Шаҳаншоҳ дер, менинг асли зотимни,
Мулла бўп чиқардим мен саводимни,
Тўй устида ким қўювди отимни,
Шу кишини топиб келгин, энажон.

Зулм билан золим бойлаб қўлимни,
Алар билар менинг бўйла ҳолимни,
У тушингда қўлга берган гулингни,
Шу киши айирар икки улингни.

Энаси бу гапларни маъқул билиб, шаҳардан ташқари-
га чиқиб, ҳуши келганда чопиб, гоҳи ерда йиқилиб,
суриниб, кун ўрталаригача йўл юриб, минг яшар чи-
норнинг соясига етди...

Мастура қилиб нолишни, сидқи билан тўқди кўзидан
ёшни. Тўқсон турли чопон кийган бир бобой етишди:—
Нега қон йиғлайсан?— деди. Мастура ойим бир сўз ай-
тиб турибди:

Эрисин тоғларнинг қори эрисин,
Бу дунёда кундошлиги қурисин!
Икковига солган туҳматлик ишни,
Тез боринг, жасаддан кесмасин бошни.

Таралганда тоза гуллар сўлмасин,
Омон бўлсин, паймонаси тўлмасин,
Тезроқ боринг энди, улуғ эшоним,
Гўдакларга ёмон савдо бўлмасин...

Баҳорда очилар тоғнинг лоласи,
Инграниб йиғлайман, мендай энаси,
Булғор чопинг, энди эшон бобоси,
Тирик қолсин элнинг икки тўраси.

Бобой:—Сиёҳсар, кесилмайди қўзилардан сар, ҳар қанчаки бўлган билан гуноҳқор, осар бўлса, вайрон бўлар тилла дор, ғам емагин ўзим ундан хабардор. Сен шаҳарга бора бер,—деб аёлнинг кўзидан ғойиб бўлиб кетди. Аёл ночор йиғлаб: «Шайтонми, ё бир кашмири, эшонлиги ёлғонми?» — деди... Шундай йиғлаб ғамгинликда келаётган вақтида Ашраф деган бир деҳқон унинг олдидан чиқди.

— Э, синглим, на саволарни кўрдинг, на ишларни бошингдан ўткардинг, ғамли шўрдай кўринасан кўзимга, кўрган-билганингни айтгин ўзимга,— деб бир сўз айтиб турибди:

Ўзинг хушрўй келган, болам, гажакдор,
Кўчаларда бунча бўлдинг хору зор,
Бу атрофда, қизим, кимга ишинг бор,
Ғам чеккан фарзандим, қайга борасан?

Ғам чекканинг букилади танаси,
Қаердадир сендай шўрнинг кулбаси,
Оси кулсан, ўзинг ҳақнинг бандаси,
Рост сўйлагин, қизим, қайга борасан?

Тинмайин оқади кўзингдан ёшинг,
Азоб кўрган, туман кўринди бошинг,
Суйгулик бормиди ўғлонинг, ёшинг
Ғам чеккан фарзандим, қайга борасан?

Отим Ашраф, мен бир деҳқон бобоси,
Ўтарга қойимдир тоғнинг дараси,
Юрагингда бордай ўлим яраси
Адашган ёлғизим, қайга борасан?

— Э, бобо, мен Қорахон подшонинг каттакон ёридирман.. Мен уч жон бўлдим: иккови ўғлимдир, бирови ўзим, бобожон, банди бўлди шу икки кўзим, сабаб шу: пирларимни ахтариб йиғлаб юрибман ўзим,— деди.

Деҳқон бобо аёлга қараб, тагин бир сўз деб турибди:

Йиғламагин Қорахоннинг жонони,
Мардга солар эгам ушбу савдони,

Бойнаги¹⁹ кишини газзоб англама
Осон қилар у ким қанча ғавғони...
Бор, қизим, кета бер Булғор шаҳрига,
Пўлат тиглар асар қилмас аларга...

Алқисса, ойим кета берсин. Икки тўрани қирқ жаллод олдига солиб подшонинг олдига келтириб, тўғри қилди... Подшонинг икки ўғлонга кўзи тушиб, бир сўз айтгани:

Кўзим тушди боқиб икки улима,
Банди бўлиб кеп тушдинглар қўлима,
Борганларинг чинми, нозик гулима?
Борган бўлсанг, ўлсанг сатқай сарима²¹.

Ишончим бор ҳукуматим, зўрима,
Кўнмай қайтай манглайимда шўрима,
Мен тирик қайтиб бординглар ёрима,
Осилар бўлдинг икковгинанг дорима.

Банди шўрлар, қулоқ солгин тилима,
Ташлар бўлдинг кўп қиёмат кунига,
Қокилинг топилмас юртнинг пулига,
Жаллод сўйса, ота куяр ҳилига.

Қарвон ишонади қатор норига,
Подшо ишонади хазна-зарига,
Бошда тилаб олган эдим сивларни,
Энди осиласан отанг дорига.

Қон йиғлаб мен тўғри қилдим ўлимга,
Бойланиб келдинглар менинг қўлимга,
Юзим туман, боқолмайман ўнгу сўлимга,
Хайф-е сендай икки қўчқор ўлимга.

Қорахон дер, қулоқ сонглар зоримга,
Босқинчилик қилдингларми ёримга?
Рўйи сиёҳ қилдинглар мени шаҳримга,
Пухта билинг, осиларсиз доримга.

Шунда Шералихон отасининг юзига қарай олмай, бир сўз айтиб турибди:

²⁰ Бояги.

²¹ Садқай саримга.

Кўзим очиб боқолмайман юзингга,
Улуғ раҳбар, инсоф берсин ўзингга,
Аввал рози бўлгин берган тузингга,
Бизлар ўлсак, ким қолади изингга?!

Ишонган бўлсанг, отажон, ёрингга,
Биздан ортиқ кўрган кўз хуморингга,
Аввал рози бўлгин, ота, нонингга
Розидирман сўнгра осгин дорингга.

Ҳақиқат — ўлгандир у икки қуши,
Шулдир гўдагингнинг ҳам қилган иши,
Кичик ёринг билгин энамнинг ғаши,
Тухматда кесилар ботирнинг боши.

Атрофингда қуршаб мулла-душманинг,
Агар сўйсанг, сўнгра бўлар армонинг,
Чин қабул қилдирган бўлса жононинг,
Бизни сўйдир — бир соатлик меҳмонинг.

Шерали айтар кирдим тўққиз ёшима,
Тухматли савдолар тушди бошима,
Раҳм айла, кокилдор эмикдошима,
Розидирман қўй ханжаринг бошима.

Подшо ёрени чақириб, Эралихоннинг башарасига қаратиб: — Сўзла энди ҳақиқатни,—деб ёрига қараб, муллаларнинг олдида шоҳид, исботини сўраб, бир сўз айтиб тургани:

Мен тирикман, бу иккиси фарзантинг,
Бу юзингга қолар бўлди уятинг,
Ким кўрувди, ким билувди, налати,
Қани, тайин шоҳид билан исботинг?

Ҳозир на иш бўлганини билмайман,
Қайғу солдинг мен бир ўйнаб-кулмайман,
Исбот, шоҳиди бўлмаса сўймайман,
Чин исботин ўткар, тирик қўймайман.

Булар учун мен жонимни қийнайман,
Боқаман юзига, асло тўймайман,
Олиб келгин, берга жуфт-жуфт исботин,
Исботларинг ўтса чинни англайман.

Домуллалар баччаларнинг устоди,
Кун-кундан ошар ғамлининг меҳнати,
Исбот бўлса, олиб келгин, налати,
Маълум бўлсин, ҳеч бўлмасин тухмати...

Қорахон дер, ёмон бўлди талоийм,
Ёрим қон йиғлатди, надур гунойим,
Раҳм этинглар, намакхўрда²² сипойим,
Исбот ўтса, шўрдир менинг манглайим.

Гулчеҳра ойим бош яланг бўлиб, рўмолини ерга таш-
лаб, кесиб олган ўнгирни қўлига ушлаб, кўзини ёшлаб,
подшога қараб, бир сўз айтиб турибди:

Ғамли қулнинг зиёдадир кулфати,
Ғамга тўлган бу ёрингнинг жасати,
Мени босган, мана икки налати,
Мана кўрсанг, э валламат, исботи.

Энаси ўргатган — булар устоди
Шуйтиб келган манов икки налати.
Мени ўлдилинг, бўлса гапим ғалати,
Қўлимдадир икки ўғлингнинг исботи...

Кесиб олиб қолган эдим қўлима,
Улай, тухмат қилсам икки улима,
Йўқ деганда, кесар эди саримни,
Тулки, шағал йиғлар эди ҳолима...

Бу иш тайин — кўзинг қиймас улингни,
Ҳам бесоҳиб қилма, ёрим, элингни,
Ўйнатиб қўй икки жону дилингни,
Сўйиб қўяғойгин нозу гулингни.

Э подшоҳим, эгам олсин жонингни,
Дўст биласан ҳозирги душманингни,
Сўймай қўйинг шу икки ўғлонингни,
Розиман, сўй, қошлари камонингни.

Шармандаси бўлдим Булғор элингни,
Сен душмандан, хоним, узгин қўлингни,
Кеча-кундуз пойлар доим йўлингни,
Мени сўйгин, қўйгин икки улингни.

²² Туз ичган.

Муллалар атрофдан туриб кесилган ўнгирни ўнгирга тутди: нақши нақшига, чирози чирозига келишди; халойиқ ёппа қарашди, кўриб, ҳамма бирдай:—Рост экан-ку!—дейишди. Муллалар бу аёлнинг макру ҳийласини билмайди. «Боргани рост экан», — деб ҳаммаси шоҳид ўтиб, хатм карда мулланинг подшога бир сўз дегани:

Ҳақиқатли ишонмовдинг²³ нозингга,
Маълум бўлди хўжа, мулла, қозингга,
Қоралар суртилди, тақсир, юзингга,
Жаллодинг буюргин икки қўзингга,

Овозалар бўлди Булғор элингга,
Боргани чин бўлди кичик гулингга,
Яна неча фарзанд бордир белингга,
Ўт баҳридан, жаллод буюр улингга.

Ҳеч ким қулоқ солмас оҳу зорингга,
Ишончимиз бордир, тақсир зўрингга,
Хўп хўрлик ўтибди муштипарингга,
Бошин кесдир, осгин тилла дорингга.

Қулоқ солгин хатм карда зўрингга,
Э, подшоҳим, кўнгин манглай шўрингга,
Шариатни юрдир Булғор шаҳрингга,
Ё чиқартиб ташлатгин минорингга.

Ҳаммаси бирдан чувлашиб:—Юрт бузилиб кетар, сўй-диринг, ўзгаларга таълим бўлсин, — деб турибдир. Подшо:— Жаллод, бормисан?— деди. Сонсиз жаллоди кўп эди, пичоғини яланғочлаб, «Кимнинг куни битди, кимнинг ажали етди?— деб, сонсиз одам бошини кесганлар, қон ялаб мавқеини босганлар, қулоқ-бурнини ҳайкал қилиб осганлар, бераҳм жаллодлар тўғри бўлди. Шунда подшо жаллодларга қараб бир сўз айтиб тургани:

Шунқор эдим, қарға бузди изимни,
Гапи устун бўлди сарвинозимни [нг],
Қонхўр жаллод, сўйгин икки қўзимни.
Подшодирман эшитгин чин лафзимни.

Подшоларнинг амри бир деб билинглар,
Икковини сўйиб, дорга илинглар.

²³ Ишонмаган эдинг.

Қўл, оёғин молдай қилиб кулинглар,
Гуноҳи ҳақ бўлди, жаллод, билинглар,
Раҳм айламанг, бошин кесгин, жаллодлар,
Мол бозорда тилла дорга илинглар...

Ҳукм қилиб жаллодларнинг қўлига берди. Жаллодлар ўғлонларнинг қўлларини олдга бойлаб, подшонинг назарига тўғри қилиб:— Подшомизнинг ҳақиға дуо қил!— деб болаларни ғазаблади. Эралихон хумор кўзини ёшлаб, бойланган бош бармоғини тишлаб, отасига шу сўзни бошлаб айтгани:

Узилмаса, қизил гуллар сўлами,
Кун тўлмаса, ҳеч бандаси ўлами,
Отани ўғил дуо қилса бўлами,
Ҳақ эгилар, билинг, номард, синами?...

Эрали айтар, тирик бандалар кулар,
Бино бўлган банда бир куни ўлар,
Мен отамга ҳаргиз дуо қилмайман
Жаллод, сўйсанг майли, тақдирим билар.

Золимлар қайтариб уриб, мол бозор дорига ҳайдай бошлади. Хоннинг олдида ишини пухталаб, бўйнига пўтасини солиб еталаб, жиловхонага келган чоғида болаларнинг энаси билан қаландар пири келиб қолди.— Бандиларни қайда элтасизлар?— деб қаландар бобоси золимлардан сўради.

Жаллодлар айтди:— Мол бозорига, ҳукмкуш бўлди бу икки кокилдорига, сўйиб бизлар осамиз тилла дорига. Қаландар:— Мен подшо олдиға бориб келай; шу ерда тўхтаб турунг, сизлардан бир соат муҳлат тилайман,— деб икки калима сўз айтиб турибди:

Евга полвон тўкар кучин,
Ҳурмат қинглар менинг учун,
Қочса ўрдақ қувар лочин,
Бир соат золим, тўхтанглар.

Энаси ҳам юлиб сочин,
Йиғлаган муштипар учун,
Отасидан қонин тилай,
Тур, бир соат менинг учун...

Жаллодлар:— Бир соат олдин бўлмаса, кейинроқ сўярмиз,— деб тўхтади.

Қаландар Гулмастурани ияртиб, «Тўхтаг!» — деган кишиларга ҳам қарамай, тўғри бориб эшикни очиб кирди, тевааракка қараса, подшо араз ургандай тўрда қорнини ерга бериб ётибди; бориб подшога қўлин узатди. Подшо:— Жинни, кет!— деб асло бетига қарамай ётди. Қаландарнинг қаҳри келиб бир сўз айтиб тургани:

Ўзингда билмайман ақл, хушингни,
Қора кўзда кўрдим оққан ёшингни,
Пиринг келди, хоним, кўтар бошингни,
Чақир, кўриб кетай икки ёшингни.

Чўчқа қилмас сенинг қилган ишингни,
Қора ерга қўйиб қордай тўшингни
Ишонма гапига қалам қошингни,
Чақир, кўриб кетай икки ёшингни...

Вайрон қипсан тахтинг билан элингни,
Икки улдан зиёд кўриб гулингни,
Бесоҳиб айлама Булғор элингни,
Чақир, кўриб кетай жону дилингни.

Ким эгаси бўлар юрту қалангни,
Э, султоним, ингратмагин танангни,
Шулар ўлдирганми, ота-энангни,
Чақир, хоним, кўриб кетай болангни.

Шу муллалар кесмоқчи эди изингни,
Ҳам ейди эркин бўп нону тузингни,
Охир-оқибат ўйди сенинг кўзингни,
Э, султоним, чақир, икки кўзингни.

Кимга бермоқчисан мана шаҳрингни,
Янгитдан очувдинг кўнгил баҳрингни,
Аждаҳардай солма уларга заҳрингни,
Чақир, кўрай икки кокилдорингни...

Аҳмоқ деганига подшонинг аччиғи келиб, ўрнидан туриб:— Эшон бўлсанг, ўзингни ярлақол,— деб дилини қабартиб, бир сўз деб турибди:

Ҳаммани яратган турур бийрибор,
Куйган қулман, қон йиғлайман зор-зор,

Етганима, аҳмоқ, нима ишинг бор?
Чиқ энди, кета бер, жинни қаландар.

Элимда подшоман бир ўзим тождор,
Беҳад киши турур менга хизматкор,
Ҳозир менинг аччиғим ҳам қаҳрим бор,
Ташқарига чиқиб кетгин, занигар.

Подшолик ишини ҳазил биласан,
Хоннинг амрин қайтиб икки қиласан,
Бу иккисин қонин мендан тилама,
Тур, кета бер, берда турсанг ўласан.

Гуноҳи маълумдир, ўтди исботи,
Ҳақиқат боргандир, йўқдир ғалати,
«Қичқир»,— деб уларни мендан сўрайсан
Сўймоқ учун олиб кетди жаллоди..

Ғайратлининг доим қайнар виждони,
Давлат қўлда, ўзим элнинг султони,
Билгин, Қорахон дер мендай подшони,
Ичмоққа муносиб уларнинг қони.

Шунда қаландар бир сўз айтиб турибди:

Сўйганини кўрай жуфт-жуфт жаллодди,
Чин бўлурми асли гапнинг ғалати,
Гашт юзингга кўп бўлмасин уяти,
Беғуноҳдир сендай шоҳнинг фарзанди.

Уйин билан отган икки ғозини,
Ҳеч гуноҳи йўқдир икки қўзини,
Сен қайирдинг эшон бобонг сўзини,
Мен тирикман сўёлмасан ўзини.

Баччаларнинг сут берган энаси: «Подшо ёримдан нима жавоблар чиқар»,— деб ичкарига қулоқ солиб турган эди. Кўрди, ёри қаландарнинг гапига амал қилмади, икки улининг қонидан ўтмади. Гулмастура эшикдан қараб, кўзидан ёшини қатор-қатор оқизиб, сочини ёйиб, ёқаларини йиртиб: — Нима қипти икки кокилдоринг? — деб, ёрига қараб айтган сўзи:

Гапини олдингми тўқол гулингни,
Сўймоқчи бўлдингми икки улингни?

Улар учун мени сўйгин э, султон.
Сўймагин бу икки жону дилингни.

Гапи устун бўлиб тўқол ёрингни,
Бесоҳиб қилмагин Булғор шаҳрингни,
Гуноҳидан ўткин кокилдорингни,
Қон даркор бўлса, сўй мендай ёрингни.

Подшо мардум бўлади ақли расо,
Сўкиниб гапирдинг эшонинг келса,
Муносибми мендай гулинг йиғласа,
Қайтиб сўймоққа буюрдинг сен хумса?

Раҳм айлагин мендай муштипаринга,
Мен ҳам бир гул эдим сенинг шаҳринга,
Уларни қўй мени, тортгин доринга,
Улим лозим мендай кўз хуморинга...

Мастура дер, мени сўйинг майлига,
Мен ҳам ётган сиздай шоҳнинг қўйнига,
Мангратиб қўзи-қўчқорим сўймагин
Улар қолсин ота-энасин кейнига.

Подшо дарғазаб бўлиб, ёрига бир сўз айтиб тургани:

Гапи икки бўлмас соҳиб давлатди,
Қайтмас энди, мен буюрдим жаллодди,
Ажали етганди, паймони битди,
Мен баҳридан ўтдим икки фарзандди.

Ёр деб келма аждарҳонинг қошига,
Сенинг амринг билан минган тўшига,
Тур, налати, турма берда, кета бер,
Ўзинг етдинг болаларим бошига.

Қара энди Қорахоннинг юзига,
Менинг раҳмим келмас икки қўзига,
Қулоқ солмайман ҳеч кимнинг арзига,
Сен буюрган подшонг кичик нозина.

Ҳар савдолар тушар марднинг бошига,
Қойил эмасман дунёнг дашқол ишига,
Келма мендай одамқушнинг қошига,
Ўзинг етдинг тўраларнинг бошига.

Бир эрининг икки аёли бўлса кундошди[r],
Жудолик савдоси бошимга тушди,
Сен ўргатган, улар қилган шу ишди,
Сендан бўлди, бой бердим икки ёшди.

Алқисса, бунинг ҳам гапи қопмай, бетаъсир бўлиб
ўрин топмай, чапак чалиб, бир сўз айтиб Гулмастура кет-
тиб борапти:

Сабил бўлди хазнадаги тилласи,
Беймон бўп ўлсин юртнинг мулласи,
Қариндошлар, иби, энди кўрдингми,
Қайси йўлга кетди элнинг тўраси?

Қариндош деб юз тутаман сизларга,
Ёмон савдо бўлган мана шаҳарга,
Болам сўйиб осар эмиш дорга
Қариндошлар, кўрган бўлсанг айтиб бер!

Икковин ҳайдади қандай гузарга,
Гўдакларнинг ҳеч кими йўқ шаҳарда...
Илоҳи ўлайин мендай энаси,
Қайси йўлга кетди банди боласи?

Илоҳи ўлсин исбот этган мулласи,
Кўрган бўлсанг, тез айтинглар, шоввозлар,
Гул жамолин бориб кўрсин энаси.

Юрагимнинг чиқсин ғамли шамоли,
Ҳам тирик қоларми шу баркамоли,
Отим Мастураман, шоҳнинг аёли.
Мен ўлайин кўриб болам дийдори²⁴.

Подшонинг Қулмалойик деган чўпони қаландарнинг...
олдига келди... Қаландар:— Э, бобо, подшоҳингиз икки
кокилдорини кичик ёрининг туҳматига қараб ўлимга бу-
юрди. Сиз даштда қўй боқиб юриб хабарингиз йўқ экан.
Боринг, сиз ҳам подшодан икки кокилдорининг қонини
тиланг!...— деди.

Подшонинг чўпони Қулмалойик чол подшо олдига ке-
либ, бир сўз айтиб турибди:

²⁴ Дийдорини.

Қулмалойик бобонг етди,
Уйла, шоҳим, мазанг кетди.
Ажал етиб кунинг битди,
Қонидан ўтгин фарзандди.

Бу давлатлар сендан ўтар,
Ўз шумлигинг бўлди хатар,
Оёқ-қўл томирин тортар,
Ўт ўғлингнинг гуноҳини!..

Қўлимдадир қўю-қўзинг,
Шарманда бўлмагин ўзинг,
Уйилади билгин кўзинг,
Кеч ўғлингнинг гуноҳини!

Қўлингдан кетади зўринг,
Беғуноҳдир мўйиторинг,
Қаҳр айлади бийриборинг,
Ўтгин ўғлингнинг қонини!..

Подшо:— Чўпоннинг қўй билан бўлади иши, чўпонга
ярашар чўлларнинг даши, ҳеч нима қилмайди жиннининг
қарғиши, ўтмайман гуноҳин, кесилсин боши,— деб чўпо-
нига бир сўз айтиб турибди:

Гапимни икки этмайман,
Айтган лафзимдан қайтмайман,
Қайтсам мурода етмайман,
Ўтмайман гуноҳин, ўтмайман!

Лашкаримни тарқатмайман,
Мен ўзимни уялтмайман,
Ҳар нечукка сўз қотмайман,
Асло ўтмайман, ўтмайман!..

Вожиб ҳам фарзу суннатдир,
Тарки вожиб қилса қабоҳатдир,
Шу лафзим ҳақиқатдир
Асло ўтмайман, ўтмайман!

Қорахон билинг, аждарди[р],
Босган учун бизнинг ёрди,
Сўйдираман гуноҳқорди,
Асло ўтмайман, ўтмайман!

Алқисса, Эрали, Шералини жаллодлар ҳайдаб бора-
ётган вақтида Эралининг кўзига дор кўриниб, дорга қа-
раб, Эралихон йиғлаб «Э дариг, шунинг тагига қоним тў-
килар экан-да,» — деб аффон қилиб сўзлагани:

Бугун менга бўлди шўри қиёмат,
Гуноҳим йўқ, элга бўлдим маломат,
Қоларманми сен тагингда саломат?
Кўзимга кўринди отамнинг дори...

Азамат, каттадир Булғор шаҳари,
Тамошабин бўлди халқининг бари,
Ёшли бўлди шўр энамнинг кўзлари,
Тикка-тикка бўлгин отамнинг дори.

Бугун менга ўлим ҳаққон²⁵ билинди,
Ваҳми ўлимдан юрак-бағрим тилинди,
Шерали эшит, бу қиёмат кунингди,
Билурми ҳолимни бийрибор энди.

Икковимиз бўлар бўлдик қўш мозор,
Бу ёқту дунёнгдан бизлар умидвор,
Додимни эшитгин, қудратли жаббор,
Беғуноҳ осилса синсин тилла дор.

Тагида бўлади бу молбозори,
Энамнинг бўлмади биздан хабари,
Иби, етиб келгин энди, меҳрибон,
Кесилар бўлди икки ўғлингнинг сари.

Эна дейман, қон йиғлайман зор-зор,
Бу элатда сиздан бошқа кимим бор!
Келмасангиз, қолди қиёмат дийдор,
Ғариб бўлдим яқинлашди мана дор.

Жаллодлар милтиқни ботирлар кўзига кўреатиб: —
Тез юрмасанг, йўлда кетамиз отиб,— деб, турта берди
изиллатиб, дор тагига элтди йиғлатиб.— Энди қонга бўяр
бўлдик танангни... отанг ошиқ билсанг, кичик ёрига, гу-
ноҳинг шу, осиласан отангнинг дорига. Анда Эралихон
золимларга қараб, бир сўз айтиб турибди:

²⁵ Ҳақиқат.

Ошйқлигин бизлар ҳам хўп биламиз,
Тухмат савдосидин бағри ярамиз,
Тухмат ёмон эмиш, билинг, ёронлар,
Э, золимлар, бу қўлингда ўламиз.

Бир соатга тўхтангизлар золимлар,
Энам келсин дийдорини кўрамиз.
Энам якка қолар Булғор юртига,
Энажоннинг бир боқайик бетига.

Мени сўйинг, тиғ тортманглар қўзимга,
Йиғлаб қолсин «во, оғам» деб изимга,
Ажал тиғи яра солди дилимга,
Ҳушим кетиб, гоҳ келурман ўзимга.

Эралихон на бўлардн билмади,
Во ҳасрато, нега энам келмади,
Болалари на бўлганин билмади!..

Дилини пора қилган, ўзини-ўзи уриб кўксини яра қилган
энаси етиб келиб, бир сўз айтиб турибди:

Кўчаларда қолдим сизлардан йироқ,
Доғ устига менга бўлди яна доғ,
Эна деган тилингдан мен шўр бебахт,
Сидқи йиғла, пирим келсин тезроқ.

Сизларда бўларми ўйнамоқ, кулмоқ,
Ҳам қутулиб бўлармикан кайфим чоқ?
Энанг бўлмай мен ўлайин тезроқ,
Улуғ бобонг етиб келсин — соқол оқ.

Э, қаландар, назар қилинг болама,
Ут туташиб ёнар менинг танама,
Ҳеч ким раҳм айламас кўзда жолама,
Комил пирлар назар қилинг болама...

Эрназар жаллод Шералини сиёсат билан йиқитди ва
пўлат тиғини қинидан тортди. — Шунда Эралихон кў-
риб: — Аввал каттага навбатдир, мени сўйинглар, — деб
сўз айтди:

Э, жаллод, эшитгин бу нолишимни,
Келиб кесгин аввал менинг бошимни,

Инградмагин менинг қадди лошимни,
Олдимда сўймагин эмикдошимни.

Сизларга борурми бу айтган сўзим,
Мендан ҳам кичикдир у тўнг кўзим,
Ундан илдай²⁶ менга ҳам ўлим лозим,
Оқилган қонига тушмасин кўзим.

Инисига оғаси куйиб пишмасин,
Тебраниб йиғлайман ақлим шошмасин,
Катта десанг, мени сўйгин, жаллодлар,
Унинг ўлганига кўзим тушмасин.

Жаллодларнинг бириси Эрназарнинг қўлидан Шералини олиб, Эралихонни кўрсатиб:— Ке, бунисини сўй,— деди.

Шу вақтда болаларнинг энаси оролай-оролой дорнинг тагига келиб қолди. Шералихон ҳушидан кетиб, оёғини узатиб, кўзи тепасига битиб, «ўлдим»,— деб турган чоғида «болам ўлган экан»,— деб Гулмастура бир сўз айтиб турибди:

Сўйдингизлар гуноҳини билмаси,
Алам, доққа қолди мендай энаси,
Бирин сўйдинг, бирин, золим, қўйинглар
Каттакони бўлсин юртнинг эгаси.

Подшони кўндирган у кичик ёри
Шоҳид ўтган эмиш муллалар бари,
Бирин сўйдинг, бирин, қонхўр, қўйинглар
Беэга бўлмасин Булғорнинг шаҳри.

Эрназар жаллод Эралининг бошига ўтди. Эралихон бир сўз айтиб золимнинг қўлида тургани;

Жаллод бегуноҳга раҳм қилами,
Ҳеч пирнинг ҳам гапи икки бўлами?..

Вабо, фалак хўп айланар зил билан,
Отасининг сози чиқмади ул билан.
Ишим битмас бўлди ўтирикчи пир билан,
Пичоқ солма, гардон кесгин қил билан.

²⁶ Олдин.

Жаллод Иммар:— Бунча гапиртириб уни энангга эр қиласанми? Раҳм айламай кесгин унинг бошини, ё кўрдингми энангнинг ўйнашини, ғарибкашлар олиб кетсин лошини,— деб дўқ урди. Шунда Эрназар пичоқнинг дастасидан ушлаб, қувват кучини билагига ташлаб, иягидан кейинга торта бошлаб, пичоқни жиғ-жиғига элтди; пичоқ ботмай қайтди. Жаллодлар қараса, ҳеч бир хаста бўлган жойи йўқ.

Жаллодлар ва турган беклар буни кўриб ҳайрон бўлди. Беклар, жаллодлар айтади:— Тиғи бўшдир.

Муллалар айтади:— Бўш деманглар. Ўйласанглар, бу қабоҳат ишдир.

Жаллодлар:— «Укамни қўй, мени сўй»,—деганининг маъниси шулдир; ўзининг бўйнининг қаттиқлиги ўзига маълум экан-да,— деб Шералихонни босди. Тиғини гарданига солди... Бу пичоқнинг ҳам тиғи сиртига қайтиб кетди. Муллалар айтди:— Бу пичоқнинг кесмагани на ҳикматдир?

Баъзилари айтади:—Сўядирган жаллод беқувватдир.

Томошабинлар айтади:— Гуноҳи йўқ экан-да икки бекзодди.

Мўйсафидлар айтади:— Ана шу иш ҳақиқатдир.

Беклар айтди:— Бўлмаса, отасига қилайик хатди, энаси қилганга ўхшайди туҳматди.

Бўлган воқеа-ҳодисаларни хатга солиб, бир кишига миндирди отди, қўлига бериб бояги даст-хатди, «чопа бер»,— деб отасига жўнатди...

Подшо айтди...— Ингичка симдан чилбир қилинглари, ҳалқа қилиб бўйнига солинглари, сиртмоқлаб тилла дорга илинглари, андин сўнгра ўлар, пухта билинглари. Подшонинг амрин икки деманг, шоввозлар. Боринглари, тайин шу ишни қилинглари!

— Арзачилар буйруқни олиб, отни чопиб, подшо хатини дор бошида турган сипоҳиларга кўрсатди. Хатни ўқиган Иммарбек:— Оббо, подшоликнинг йўли қаттиқ, ҳар қандай бўлса подшо-да, чин баҳридан ўтган экан икки фарзандди; бу тўражонлар бизларга фарзанд эмас, ини-ога эмас; энди отангдан кўр,— деб, симли чилбирни бўйнига солиб, икковини бирдай дорга тортди...

Алқисса, қибладан дўржи шамол турди, чангу тўполок бўлиб Булғорнинг устига етди; зулмат босиб мамлакатди, қоронғулик босди ушбу юртди, ҳеч кас бир-бирини кўролмай қолди. «Кун тутилди»,— деб шу чоқ мардум бор абзалини данғиллатди... Шу пиллада қаландар етди,

дорини тегиб қулатди. Икки соат ўтгандан сўнг олам ойдинликка етди. Жаллод ва беклар қараса, икки тўра саломатдир.

Тилла дорнинг йиқилишини ва тўполонни хат орқали тагин подшога хабар қилди. Подшо:— Бу ишлар кашмири жинни, девонадандир,— деб хат битиб, бир сўз айтиб турибди:

Бир гапли эгадир доим шаҳрига,
Ҳеч кўзим тушмасин у дийдорига,
Беш юз жаллод қўлин бойлаб ҳайдасин,
Ҳам оширсин улуғ тоғдан нарига.

Раҳм этмасин икковининг жонига,
Сўнг пичоқ ўтади шу гарданига.
Заррин тўнин бўяб қирмиз қонига,
Қонин олиб келсин бу султонига!

Ҳеч бир ҳақи йўқдир ёруғ дунёда,
Беклар отли, у иккови пиёда,
Улардай бадкарда йўқдир дунёда,
Олиб келсин қони дардимга даво.

Тоғдан ўтиб қўл-оёғин бойласин,
Пушаймон [қип] қилган ишин ўйласин
Икки одам чақир тошни қўллашиб
Кесмаса тиг, манглайдан тайласин,

Йиғдириб беш юз жаллодди, беш юзига миндириб
беш юз бедов отди, икки тўражоннинг қўлини боғлатди... — Боринглар улуғ тоғдан ошириб, сўйиб келинглар, — деб жўнатди...

Шунда жаллодлар: — Отангдан кўргин, — деб, жаллод бошлиғи Иммар бир сўз айтди:

Кўйгандирсан, дуд чиқади танангдан,
Кетар бўлдинг бугун кулба хонангдан,
Ҳам айрилдинг бир сиёхсар энангдан,
Бизлардан кўрманглар, кўргин отангдан.

Мўминлар беқарор кўзда ёшингдан,
Ҳамма хафадир-ку бу йиғлашингдан,
Ҳар қадамда қамчи ёғиб бошингдан,
Бизлардан кўрма, кўр, тақдиротингдан.

Булғорда йўқмиди ҳеч қариндошинг,
Ўлимга чулғанди бу азиз бошинг,

Ғамликда ҳамроҳинг бу эмикдошинг
Бу савдони пухта кўргин отангдан.

Азоб кўрган киши заҳматин чекар,
Сендай азоб кўрганди Ширин, Шакар,
Бизлармиз англагин, отангга навкар,
Ҳар савдо отангдан билгин, кокилдор.

Бу гаплар Эралихонга таъсир этиб, у ҳам бир сўз айтди:

Сўймасанглар, сизлар хонга жавобгар,
Бўйиндир ўлимга мендай кокилдор,
Ҳақлигимни билмади-ку, синди дор,
Мен найлайин шулар пешонамда бор!

Атрофимни олиб беш юзта навкар,
Шу ишларга кичик энам сабабкор,
Тирикдирман шукур қилмоғим даркор
Тирик қолсам кўрмай отамни дийдор.

Тўққиз ёшда жабр бўлди жонима,
Олтин ёқам бўялгандир қонима,
Ҳақ инсоф бермади шу душманима,
Бўлмаса ҳеч йўқдир ўзимда ғубор.

Бу шаҳарда битта ғариб энам бор,
Бизлар учун бўлди аламга дучор,
Бизлар кетдик, шўрли қолди беҳабар,
Ҳам дўстимдан қолдим, қиёмат дийдор.

Қулоқ солгин Эралининг тилига,
Раҳм айланглар иккимизнинг ҳолига,
Ҳеч келмасман энди Булғор элига,
Қиёмат савдода қолди у ночор.

Булардан илгарироқ энаси ҳам ёшини тўкиб улуг тоғ кетар дарвозага етган эди; кўп отнинг дубури қулоғига етди.

Шералихон:— Ака, қайда борамиз?— деб акасига йиғлади. Акаси:— Жаллодлар олиб борар улуг тоғдан нарига, қийин бўлди Мастурадай парига, ёқасин чок этар ўғилларининг хуморига,— деди. Шунда Шерали Эралига қараб, бир сўз айтиб турибди:

Отам тирик бўлдим етим,
Қаерга етар фарёдим,
Қушдан югрук тўриқ отим,
Бедов отларим қолди.

Отам буюргандир ўлим,
Пиёдаман, боғли қўлим,
Боғларда сайраб булбулим,
Сояли жойларим қолди.

Уқиб чиққанди саводим,
Дафтар билан эрди хатим,
Таълим берган ул устодим —
Отамдан зиёдим қолди.

Ғамдин-ғам бўлди кулфатим,
Бу эмас эди-ку ниятим,
Ҳам шеригим, ҳам улфатим —
Мулла Умар дўстим қолди.

Олов бўлиб ичи-танам,
Қайтарманми элга янам?²⁷
Гулмастура жондай энам —
Кўзи ёшли энам қолди.

Душман бўлган энди отам,
Қуш урганман, йўқдир хатом,
Уйнаб-ўсган юрту қалъам —
Мунаққаш жойларим қолди.

Жасадда кўпдир ғайратим,
Учар бўлиб Шерали отим,
Созим қилган шу устодим,
Уста Одил бобом қолди.

Яхши шуйтиб гапни ўйлар,
Ҳар гапни билиб сўйлар,
Думбаси катта чори қўйлар,
Боқиб юрган қўйлар қолди.

Юрагимда номус-орлар,
Отам мени шуйтиб хўрлар,

²⁷ Яна ҳам.

Чин пўпакли қора норлар
Лўкча билан норим қолди...

Иммар жаллод:—Пирингдай жинни бўлибсан, отанг бор, сенга мол ихтиёри қайда? — деб қамчининг ўрими-дан ушлаб, бор кучини билагига ташлаб урди.

Шунда ғариб энаси кўриб бир сўз айтгани:

Бу камоли хўп ўзига ярашарим урмагин,
Тўй меваси элу халққа ҳам пишарим урмагин,
Ҳақ умрини бера берса юз яшарим урмагин,
Кийган тўни қад-бўйига ярашарим урмагин,
Иммаро, сен сабр қил, жону дилимни урмагин!

Отаси душман бўлиб ҳам сенда бўлди ихтиёр,
Асилимни бунча урма, қилма бунча хор-зор,
Ҳақ муяссар айласа, борган эллари лолазор,
Қўзичоғимни уриб, сен мени қилма беқарор,
Иммаро, сен сабр қил, жону дилимни урмагин!

Жаллод Иммар ғазаб қамчисин қўлига олиб:— Бу ғурбатларнинг бари сенинг оёғингнинг тагидан чиққан, мамлакатни буздинг-ку, бузғувчи беоқибат! Шаҳарга қайт! Ҳукмдор подшо бизни буюрди ҳам ҳукм хатин берди, улуғ тоғдан ўтиб сўямиз икки кокилдорди, -- деб бир сўз айтиб турибди:

Энди суд қилмасдир ғаму ҳасратинг,
Билгин, йўлдош бўлди доғу кулфатинг,
Қўлимизда ўлар икки фарзандинг,
Иярмагин, қайтиб кетгин шаҳарга.

Бизлар оп кетармиз тоғлар баландга,
Пиёда ҳайдаймиз миндирмай отга,
Кўп мушкул бўлади сен сиёҳбахтга,
Ҳалак бўлма, қолгин сен бор, элатга.

Пухта бил, ҳеч ерга етмайди додинг,
Билармиз шу икки ўғлинг қанотинг,
Булар учун кетди шарм-уятинг,
Бу юргандан яхшимасми элатинг?

Биҳиштдаги ҳурга ўхшар жасадинг,
Энди, буви, бўлсин сабру тоқатинг,

Подшонинг ёрисан, бизлар фарзандинг,
Ҳаётинг кетди, қолгин, бува, элингда.

То ўлгунча ўйнамайсан, кулмайсан,
Пухта билгин, ҳеч ҳадоват кўрмайсан,
Қуясан-чатнайсан, асло ўлмайсан,
Буви, қон йиғлама, қолгин шу ерда!

Ўйлаб кўргин, мана дунё бепоён,
Ўлимни биласан, бир гаждум-чаён,
Ҳаммага маълумдир бу аппа-аён,
Интилиб йиғлама, қолгин, бувижон!

Булар учун бўлгандир дилинг яра,
Шоҳона кўйлагинг этибсан пора,
Ҳозир чоқда бўлибсан бахти қора,
Қол шаҳрингда, бунча бўлма овора!..

Гулмастура ойим болаларига қараб, кўнгли бузилиб,
қатор-қатор мунчоқ ёши тизилиб, инграниб йиғлаб:—
Сизлардан қолгандан кўра, ўлганим ортиқ эмасми?— деб
золим жадлодларга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Ўлим берсин менинг хумса ёрима,
Ҳеч айрилиб қололмайман шаҳрима,
Хумса подшо ханжар солди бағрима,
Қайт дегунча, қўй қиличинг сарима!

Чақалоқда босдим қордай тўшима,
Ўлгунча ҳамроҳман икки ёшима,
Ҳеч ким раҳм айламас бу инграшима,
Қайт дегунча қўй ханжаринг бошима!

Мен ўлгунча икки ўғлим ҳамройи,
Эшитгин додимни, беқлар, сипойи:
Мисқолча йўқ икковининг гунойи,
Қайт дегунча, ханжар суққин бағрима!..

Мастура дер, қулоқ солинг додима,
Ой рашк этар эди гулдай бетима,
Подшоҳим ўқ урди шу қанотима,
Ўлдирмасанг мен қайтмайман юртима!

Беклардан ўн бир бек отидан тушиб, буви Мастурани
итариб, суриб, шаҳар дарвозасидан ичкари киргизди.

Иммар:— Эҳтиёт бўл, чиқармагин!— деб бир сўз айтиб тургани:

Хоннинг амри бирдир, икки бўлмасин,
Орқамиздан етиб йиғлаб юрмасин,
Дарвозани беркит, ҳеч ким кирмасин,
Хўп танигин бу подшонинг жуфтини.

Биз кетамиз улуғ тоғдан нарига,
Ҳеч қулоқ солмагин оҳу зориға,
Қўп йиғласа элтиб топшир ёриға,
Ул²⁸ ўрнига қучоқласин жуфтини.

Дарвозабон дарвозани беркитиб, насиҳат тариқасида бир сўз айтгани:

Тўқсон бирга кирган-ку менинг ёшим,
Йиғлашингга ҳеч қолмади бардошим,
Ўзимда эмасдир ақилим, ҳушим
Ўлмаса, ўйнайди икки ўғлонинг.

Тирик кетган омон бўлса келади,
Ўлмоқлик савдони олло билади,
Бунча йиғламагин бағрингни эзиб,
Омон бўлса икки ўғлинг келади...

Кун чиқиб тонг отди. Мастура атрофга қараб йиғлаб: «Бир дарвоза беркилган бўлса, ўнтаси очиқдир», — деб болаларини йўқлаб, очиқ дарвозадан чиқиб кетди. Етиб бориб, довуш қилиб, бир сўз айтди:

Суянганда энанг шўрга қирмисан,
Киччинг²⁹ лўкча, каттаконинг нормисан,
Мен муштипар яна келдим изингдан
Омон-эсон икки ўғлим, бормисан?

Шерларнинг ичида ўзинг шермисан?
Қуйган энангни ҳам эна дермисан,
Ғариб энанг етиб келди, садаға,
Омон-эсон бандиларим, бормисан?..

²⁸ Уғил.

²⁹ Кичигинг.

Шерали, Эрали энасининг товушини эшитиб, азобларни кўринмай кетига боқиб кўзларидан жолалар оқиб, энасига бир сўз дегани:

Эна эдинг, иккимизга меҳрибон,
Тирик қолишимиз бизларга гумон,
Бундоқ юрсанг бўлур аҳволинг ёмон,
Бизни десанг, қолгин, қайтгин, энажон!...

Агар ўлсак бўлар қиёмат дийдор,
Бунча иярмагин бўлиб хор-зор,
Кўп йиғлама улуғимсан сен ночор,
Тирик бўлсак, кўрамиз охир дийдор.

Қўллар боғли тоғдан ошиб борамиз,
Тўққиз ёшда ғам-ҳасратни кўрамиз,
Кўп иярма бизларга сен, раҳбарим,
Омон бўлсак, бир кун кириб келамиз...

Шунда Эралихон ҳам энасига қараб:— Эна, жаллодларнинг бизларга раҳми келмаса, буларда ёй-яроғ бўлса, золимлар қўлидан айириб ололмайсан, минг фиғон айласанг ҳам буларга таъсир қилмас,— деб энаси билан розилашиб бир сўз айтиб турибди:

Бу савдони кўргин тақдир — шўрингдан,
Борган билан ҳеч иш келмас қўлингдан,
Бир сирача рози бўлгин, энажон,
Банди бўлган иккигина улингдан...

Бадарға бўп чиқдик юрту қалангдан,
Туташиб ўт чиқар сенинг танангдан,
Во ҳасрато, хизматингда турмадик,
Жон эна, рози бўл икки болангдан.

Юзинг юлиб, энди қонлидир бетинг,
Бизлар банди, йўқдир зарра тоқатинг,
Дуо қилгин, омон қолсин фарзандинг,
Рози бўлгин икки жону дилингдан.

Бизлар тирик, боламламагин, ночор,
Болам деб йиғласанг хаёлим қочар,
Иккимизга йўл энди, оллоҳуакбар,
Номаҳрам кўп, хабар ол ўнг-сўлингдан.

Икки ўглининг-насиҳатини қабул қилиб, сипоҳи Им-
марга қараб, болаларини топшириб, бир сўз деб тургани:

Хумор кўзга мен-ку қонли ёш урдим,
Жабр кўриб ақилимни шоширдим,
Қўлингда бандидур икки гавҳарим,
Икки гўдагимни сенга топширдим.

Эшит додин мендай кўнгли яримни[нг],
Пухта билгин қилган оҳу зоримни,
Уриб бораётган икки норимни —
Лўкча-ю норимни сенга топширдим...

Гулмастура икковининг изига термулиб қараб, зор-
зор йиғлаб, хаёли кетиб, ақли шошиб, юрар йўлидан
адашиб қайтиб кета берди қон йиғлаб элига.

Жаллодлар ўн бир кеча-кундуз йўл юриб, улуғ тоққа
етдилар. Улуғ тоғ дегани бир улуғ тоғ эди: ҳамма тоғ-
лардан баландди, тоғ оралатиб қамчилашди кўп отди,
олдида пиёда ҳайдаб бу икки мардди; икки баланд қир-
дан ўтгандан сўнгра Шералихоннинг мадори кетди. Шун-
да бекларга қараб:— Бу баланд тоғдан бир отга минди-
риб ўтинглар,— деб бир сўз айтиб турибди:

Бу баланд тоғдир, тоғлар ёмони,
Ўтолмас бўлгандир кўнгил гумони,
Бундан қаттиқ дард йўқ, шу дард ёмони,
Мадор кетди, миндириглар отингга.

Мадор йўқ, чиқолмай тоғнинг бетига,
Жабр қилма подшонинг зурёдига,
Ҳурмат қил, миндиргин отам отига
Инсоф қинглар, мени отга миндириг.

Отинг босди, оёқларим ярадир,
Мен билмайман, нечук бахтим қорадир,
Инсоф қинглар, икков асл тўрадир,
Отга миндир, ҳушим кетиб борадир.

Бунинг сўзига беклар — Сенинг от мингидай ишинг
борми, бу ерда сенга раҳм этадиган кишинг борми? —
деб, дўқ уриб, бир сўз айтиб бораётгани:

Ўйлаб кўргин аввал қилган ишингни,
Бир пулга олмайман шу нолишингни,

Бизлар кесмоқчимиз, билгин, бошингни,
Қарға-қузғун еб кетади гўшингни.

Ҳали сен минмоқчи турур отингни?!
Қирмиз қонга бўярман жасадингни,
Тубдан кўрмай кетарсан-ку юртингни,
Тулки, шақал ейди гўшти этингни.

Эътибор дейсанми қилган ишингни,
Ҳеч билмайсан душманингни-ғашингни,
Мен турурман уриб ёрган бошингни,
Парча-парча қилмоқчиман гўшингни...

Болалар хор-зор бўлганини билиб, баланд тоғларга
қараб, бир сўз айтади:

Хизр кўрган улуғ жойлар,
Таги баланд узун сойлар,
Яёв юриб, ўйнар тойлар,
Кўрдингларми, юрганимни?

Булбул учиб, қўнар зоғлар,
Сийнам тўла алам-доғлар,
Усти қорли баланд тоғлар,
Кўрдингларми, ўтганимни?

Банди бўлиб икки ёшлар,
Бошимизда мушкул ишлар,
Сой ичинда қаттиқ тошлар,
Билдингларми, босганимни?..

Шерали дер, бордир орим,
Лутф айласин, берсин корим,
Тўғри эдим, синди дорим,
Билинг азоб кўрганимни.

Эралихон укасининг аҳволига қараса, жуда мушкул,
Қадам босиб, суришиб тошларни туртиб, гоҳ йиқилиб ҳу-
шидан кетиб; беклар тортиб ўйнаб-кулиб, Шералини ма-
зақ қилиб борганини оғаси кўриб, қаҳри келиб, золим-
ларга бир сўз айтгани:

Кўзин ёши селдай кетар,
Уни урдинг менга ботар,

Бизларга ҳам навбат етар
Ура бер, навбат сендадир!

Шералидир менинг бағрим,
Сенга ўтди ҳозир даврим,
Зиёд бўлди кўрган жабрим,
Ура бер, навбат сендадир!

Йўқдир илмнинг поёни,
Марднинг келади даврони,
Сизлар подшонинг чаёни,
Чақа бер, навбат сендадир!

Ургин, қолмасин армонинг,
Кўйдирарман хону монинг,
Шу пилла даврон сурганинг,
Чақа бер, навбат сендадир!

Ҳайдаб чиқдинг бу майдонга,
Қамчинг учин бўяб қонга,
Қамчинг ўтди устихонга,
Ура бер, навбат сендадир!

Билиб қил Иммар, ишингни,
Урасан икки ёшингни,
Кесарман охир бошингни.
Ҳозирча навбат сендадир!

Золимларнинг бошлиғи Иммар ҳам бир сўз деб ту-
рибди:

Қўлинг бойли, етмас кучинг,
Олмоқчими биздан ўчинг?
Сен қарғасан, ўзим лочин,
Мана қамчи гапинг учун!

Демагин мени урғочи,
Аёлнинг бўлар узун сочи,
Билгин мендай марднинг кучи[ни],
Ўтсин сенга ўткир қамчи.

Олмоқчими сен орингни,
Синдирай болу парингни,
Худога қилгин зорингни,
Буйтиб ёраман сарингни!

Ажал етиб, кунинг битди,
Эркаси эдинг Булғор юртли,
Шумлигинг бошингга етди,
Ана кўрсанг бидаҳатди.

Икки қорли тоғдан ошиб,
Келяпсизлар йиғлашиб,
Нима дединг ақлинг шошиб,
Кўргин изойи уятди.

Кўринг қонхўр кўп жаллодди,
Ҳар атрофдан қамчи тортди,
«Тилин тортмай айтишди»,— деб,
Ҳар қадамда ураяпти.

Раҳм қилганлар туришди,
Бераҳмлар солиб муштли,
Қилич, милтиғ ярқиллашди,
Гоҳ тўхтатиб, гоҳ чопишди,
Судратиб икки ёшди.

Кўринг Эралихон мардди
— Солсанг майли қиёматди,
Ҳой, занғарлар, ура бер[гин]
Ўлдирсанг-ку, сенинг бахтинг.
Магар тирик қолсак бизлар,
Ҳаммангга шўри қиёматдир...

Ун уч кун тўққиз соатда тоғдан ўтди, чуқур сойга етиб
бориб, пана деб отларини тўхтатди; тўпар-тўпар тўдала-
шиб қила берди маслаҳатди. Бир хили айтди:— Ушбу
сойда қони тортди. Бир хили айтди:— Усал томоғи қат-
тиқ, Булғор элда қайтармабмиди солганда тиғи пўлат-
ди?... Жаллодлар ҳар ёққа айлангириб маслаҳати бит-
майди.

Шунда қур тутишиб, маслаҳат билан... сипоҳи бек-
ларнинг ичида додхо амали бор Холдор отли беги:— Зин-
ҳор отангинг элига борма,— деб баччаларга бир сўз ай-
тиб турибди:

Ҳар тарафга кетсанг, болам, элат бор,
Бундан буёқ икковингда ихтиёр,
Отангинг элига бора кўрмагин
Бизларни ўлдирар отанг ғазабдор.

Пухта билгин, отанг элда ҳукмдор,
Тўғри эдинг, синди-ку у — тилла дор,
Отангинг элига бормагин зинҳор
Ҳам бизларни қилма, ука, гуноҳкор.

Ҳар тарафга энди кетинглар сизлар,
Хилидан айрилган бўтадай бўзлар,
Хўрлик кўрган кишин ёши сизилар,
Сизлар элга борсанг, гуноҳкор бизлар.

Отанг сўрар Булғордайин шаҳарни,
Ихтиёр айланглар ўзга диёрни,
Қўрай десанг ҳам шу энанг ночорни,
Сўнгра отанг сўяр беш юз бекларни.

Сени деб бизлар яна ўлмайик,
Яхшилик қип ҳеч ёмонлик кўрмайик,
Ихтиёр айласанг, ҳеч тиф урмайик,
Биласанми, отанг элда зўрабор?

Сарғайтирма бу бекларнинг тарзини,
Қудрат олар бир кун берган қарзини,
Қарға босолмасдир шунқор изини,
Бориб туман қилма беклар юзини.

Урнингга қўйларни тифга тортайик,
Қабоб қилиб гўштини биз ютайик,
Чин бормасанг, энди бизлар кетайик,
Отанг подшо, борма элга, ҳукми бор.

Икковингни Гулчеҳра қип гуноҳкор,
Икковингга жавоб бергандир Холдор,
Отанг ўлмаса, борманглар зинҳор,
Бир туҳматни илар яна жилвадор.

Шунда Эралихон бойлоғли ётган еридан:— Ойнинг ўн
беши қоронғи, ўн беши ойдинлик, азобнинг ҳам ҳузури
бор, бу диққатлик кўрган савдоларимизнинг гашти фой-
даси бор,— деб бекларга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Чин ишонинг икки ўғлон сўзига,
Йўлбарс қайтмас билгин, энди изига,
Олло маргин берар отам ўзига,
Ўлгунча бормаймиз элу тузига.

Мулла бачча чиқарганман хатимни,
Холдор ака, эшит эҳтиётимни,
Шу саломим еткар Ҳамро бобомга
Зинҳор еткарсин у яроқ, отимни.

Азоб кўрдик бизлар хуноба ютиб,
Кетар бўлдинг бугун гуномдан ўтиб,
Сизга ҳам гапирдим, сизни дўст тутиб,
Бизлар ҳар ёнага кетармиз ўтиб.

Айрилиқ савдоси тушди танама,
Мусофирман, қулоқ солинг нолама,
Саломим еткиринг ғариб энама,
Ваъда шу: бормайман шаҳри қалама.

Эралидир, Шералидир отимиз,
Сизларга шу бўлсин эҳтиётимиз,
Ҳақиқатли шудир аҳду шартимиз,
Бизларга ҳаромдир Булғор юртимиз.

Беклар:—Бинойи бўлди, соз бўлди; бегуноҳнинг қонини тўкмоқлик кўп мушкул иш, гарчи гуноҳимиз пича оз бўлди; шу ғурбатни қилганда аслини ўйласанг, Гулчеҳрага бормоқ қаерда, бадарға қилдирган икки ғоз бўлди. Юринглар, беклар, кетайик, айтган ерига олиб келдик, соз бўлди, — деб отларига қамчи уриб жўнади.

Шералихон кўзини очиб:— Бекларнинг совути танда, яроғи қинда, омонликми бунда. Ака, беклар ҳали сўяма ёки қўяма? — деб сўради. Эралихон:— Ҳали ҳам беҳабармисан? Беклар гуноҳимиздан ўтиб, бошқа бир нарсанинг қонини олиб бормоқчи бўлдилар, — деди.— Қўлимизни ҳеч ким ечмаса, бу бойлоғлик ҳолда бизлар ўлмай-мизми?— деб Шерали сўради. Эралихон укасига қараб, бир сўз айтиб турибди:

... Қўл бўш бўлса бизлар эрнинг эримиз,
Ёвни кўрсак етар эди зўримиз,
Тухмат билан бойланувди қўлимиз,
Ғам емагин чўпон-чўлиқ келарда,
Раҳми келса чечилар-да қўлимиз.
Бу ерларда кўз танишим бўлмаса,
Бир камбағал келиб қолар, ғам ема,
Очилганга ўхшар бизнинг шўримиз.

Эрали айтар, емоққа йўқдир нони,
Ушбу ишнинг ўзим ҳозир ҳайрони,
Нону ошдир, одамзоднинг дармони,
Шўр ариса, келар ё бир карвони.

Иккови биров-бировига қарашиб, бойланган аҳволда
ётган чоғида тўқсон турли жанда кийган, отини Шоқаландар
қўйган бир гадо киши қирдин ўтиб, бандиларнинг устига етиб,
ҳассасини суяниб, икковига қараб турди. Шунда Эралихон:—
Бизларнинг нимамизга қарайсиз, қўл-оёғимизни ечинг,
жон бобо,— деб бир сўз айтиб турибди:

Вали кишин бўлмас асло макони,
Яхши бўлур яхшиларнинг қурбони,
Отамиз подшодир, Булғорнинг хони,
Кўп қарама, қўлимни еч, бобожон!

Сиз даҳмарда қайси бойнинг чўпони?
Ўғри-газзоб деманг, бобо, бизларни,
Пок билин[гиз] бу икки гуноҳқорни,
Сўрамасдан қўлим ечмоқ даркорди[r]..:

Тухмат билан қолдик ушбу койишга,
Отамиз ҳайдатди бу улуг дашга,
Ботирлар керакдир охир савашга,
Қўлимни еч, раҳм этиб икки ёшга..

Эрали дер, қўлингда бор таёғинг,
Тўққиз ёшли иккигина гўдагинг,
Асли камбағалга ўхшар сиёғинг,
Бобожон, раҳм айлаб ечкин қўлимни!

Бобоси раҳм этиб, таёғини ташлаб, болаларни озод қилиб —
Қаерга борасизлар?—деб сўраб, бир сўз дегани:

Борган еринг тар очилган гул бўлсин,
Узоқ яша, умрларинг мўл бўлсин,
Жасадингдан мендай бобонг ўргилсин,
Озод бўлдинг, икковингга йўл бўлсин?

Сўзни бурро қилган қизил тил бўлсин,
Душманинг кеп эшигингда қул бўлсин,
Бу бобонгнинг чин дуоси шул бўлсин,
Озод бўлдинг, энди сизга йўл бўлсин?

От чопса данғиллар тоғнинг дараси,
Қутилмоқлик бандининг муддаоси,
Олтин, билсанг, бу бобонгнинг дуоси,
Йўл бўлсин сизларга, Булғор тўраси?

Истамагин асли элу диёринг,
Ўзингда қолгандир бу ихтиёринг,
Қайси элга борсанг, ўзингнинг шаҳринг
Озод бўлган, шўрлар, қайда борасан?..

Эралихон бобосига қараб бир сўз дегани:

Отам тирик бордир — ўйнаб-кулмайман
Мушкул куним, бобо, қаттиқ англайман,
Сиздан бўлса, бобо бизга башорат,
Шу тарафга қараб ўзим жўнайман.

Булғор элга энди асло бормайман,
Отам душман, дийдорини кўрмайман,
Қаён бўлса сиз буюринг, бобожон,
Шу тарафга ўзим ҳозир жўнайман...

Шералихон:— Бобо, бизларда нон бўлмаса, ош бўлма-
са, бу яқинда эл бўлмаса, очликдан ўлармиз,— деб юзига
термулиб, бобосига бир сўз айтиб турибди:

Бу чўлларда бизга таниш бўлмаса,
Бўлган билан мардга раҳми келмаса,
Энам йўқдир, чўлда гапим тингласа,
Бу майдонда очдан ўлар ўхшадик.

Ев кунда мардлар силтар қиличди,
Биёбонда булбул сайраб зоғ учди,
Бугун тўрт кун бўлди қорнимиз очди,
Биёбонда, бобо, ўлар ўхшадик.

Неча алам бордир менинг танама,
Ҳам йиғларман бир муштипар энама,
Нон емаса, одам тирик қолама?
Улуғ чўлда очдан ўлар ўхшадик.

Бердан жўнаб энди қайга борамиз,
Элидан айрилган биз оворамиз,

Нону ош деб кимсага ёлборамиз,
Тоза гулмиз хазон бўлар ўхшадик.

Шерали дер, акам билан хору зор,
Энам бўлса, олар ҳолимдан хабар,
Олисида қоп кетди энамдай ночор,
Икковимиз чўлда бўлдик қўш мозор.

Қаландар — Йиғламанглар, — деб кўлбаридан икки-
сига бир нон олиб берди...

Ярим нонга икковининг қорни тўйиб: — Анча қувват
бўлди, қисмат шу экан, — деб иккиси дашт чўлларда, қи-
ру биёбонда олға қараб кета берди. Оёқларини тошлар
қийиб, зоғ учмаган чўллардан юриб тўққиз кеча-кундуз
орадан ўтди. Бир куни айни ҳуфтон чоғида — Ажаб ёш-
ликда овора бўлдик, — деб Шералихоннинг акасига қараб
бир сўз дегани:

Ёмон олис қолди отам қаласи,
Кимга етар бу ёшларнинг ноласи,
Биёбонда бўлдик гадолар паси,
Қон йиғлайман, ака, сендан айрилмай!

Мен айрилдим барча ёру дўстимдан,
Ғариб бўлди энам, чиқмас эсимдан,
Ҳам айрилдим икки тулпор мосимдан,
Алардин айрилдим, сендан айрилмай!

Элда қолди ишлайдиган яроғим,
Юртимдан айрилдим куйган димоғим,
Жойида қолди у чиройли боғим,
Боғлардин айрилдим, сендан айрилмай!

Шу савдолар бўлди қисматда борим,
Ҳаром бўлди ўйнаб-ўсган шаҳарим.
Ғариб бўлдик, энам кўрмас дийдорим,
Жонлардан айрилдим, сиздан айрилмай!

Шерали айтар, ғамли кунга етишдик,
Кўз таниш ҳам қадирдондан адашдик,
Хўрлик ўтди, икковлашиб йиғлашдик,
Жонимдин айрилай, сиздан айрилмай!

Эралихон биёбонларда укасининг ғамгин бўлганини билиб, укасининг дийдорига қараб:— Бунча ғамгин бўлмагин,— деб, бир сўз айтиб турибди:

Азиз бошга тушди тухмат савдоси,
Қаттиқ бўлди у ноасл ғавғоси,
Бу юришнинг гаштида бор фойдаси,
Гул юзингни сарғайтирма, укажон!

Баҳорда очилар тоғнинг лоласи,
Икковимиз бир кишининг боласи,
Йиғлашингга вайрон кўнглим қаласи,
Гул юзингни сарғайтирма, укажон!...

Кеча-қундуз юрдик тоғларни кезиб,
Туғилган жойлардан кетганмиз безиб,
Сен йиғлайсан бунча умидинг узиб,
Ўлганингча ҳамроҳингман, укажон!

Сурунган тулпорлар йўлини билар,
Хўр бўлган кишилар охир эр бўлар,
Йиғлашган кишилар гаштига қулар,
Бу ғамнинг шодлиги бордир, укажон!

Алқисса, «Умидвормиз»,— дейишиб, ярим оқшомгача йўл юриб, уйқулари келди. Шерали пастроқда ётди, Эралихон дўнгроқда ётди, иккови ҳам уйқуга кетди.

Эрта тонгда Зангар шаҳридан кўп туяли карвонлар қайтар эди; Эралихон ётган тоғнинг этагида улар ҳам ётган эди; вақти саҳар туяларига юкларини ортиб, савдогар карвонбоши туяларини қатор қилиб ҳайдатиб, ўнг ёнбошида борар эди, тўсатдан йўл ёқасида бир оқ нарсага кўзи тушди. «Бу биёбон чўлларда ё чўпонлардан, ё йўлчилардан бирор нарса тушиб қолибдими?»— деб хаёлидан ўтказиб, отидан тушиб, энгашиб қараса, бир кокилдор ўғлон, уйқуда маст бўлиб, юзлари анордай пишиб, зар кокили белига тушиб ётибди. Карвонбошининг кўзи қонлар қотган тилла камарга тушиб, туячиларни тўхтатиб:— Тилла камарига қараганда, бир элнинг тўраси, отаси бир подшо, ё бизлардай бой бир қофилаи карвон, бунинг молини қароқчилар олган, — деб турди. Карвонлардан бири:— Маҳрамликка ўзингизга муносиб экан, олиб кетиб, жамолини томоша қилмоқлик ғанимат,— деб Эралини кўтариб қора нор икки юкининг ўрта-

сига қўйди. Эралихон ширин уйқуда буни билмади. Катта карвон: «Ҳаммасидан бир бу ўлжа зиёда бўлди»,— деб йўлга равона бўлди. Карвонлар кета берсин тоғу қирлардан ошиб, укаси қолди оғасидан адашиб, энди Шералихондан бир сўз эшитинг.

Шералихон шу ётганидан то иккинчи куннинг қиём вақтигача ётди. Тушида акасидан адашиб, акасини излаб, бўтадай бўзлаб, бир қиядан бораётувди, олдида бир чуқур — қумли сой пайдо бўлди. Шундан чачраб³⁰ ўтай деб турганида, уйғониб қолди, чўчиб ўрнидан турди, қараса, туши экан. Бир тошни белги қилиб ётган эди, белги тошига кўзи тушиб: «Бу ер акам билан ётган жойим экан, акам қаерда экан?»— деб теварагига қараб, қир билан сойда хезлаб, акасини излаб, бир қия тоғ устига чиқди. Бу тоғда бир йўл кўзига кўринди. Йўлга қараса, тошлоқ ерда билинмай, турпоқли ерда билиниб, кўп туянинг изи кетибди... Қаерга боришини билмай, акасидан айрилганига кўп хафа бўлиб, катта йўлга қараб равона бўлиб, акасининг меҳрига девона бўлиб кета берсин, энди акаси Эралихондан бир сўз сўранг.

Карвонлар ўн тўққиз кеча-кундуз йўл тортди, Бағдод шаҳрига тўрт тош йўл қолди. Эралини гоҳ тушириб, гоҳ туяга бойлаб кела берди.

Шу пилла Бағдод подшоси оламдан ўтган эди, бу подшоликда расм-қоида шу эди: давлат қуши деган бир қуши бор эди; подшоликнинг барча халқи йирилар эди, давлат қушини учирар эди, бу қуш кимнинг бошига қўнса, шунини подшой тождор қилар эди. Ота-бобосидан мерос қолган қуш учирувчилар Нур ва Азамат деган кишилар эди. Халқ йиғилиб бўлгандан сўнг Азамат давлат қушини қўлига олиб, Нур довулини чалиб турди. Азамат бир сўз айтиб, давлат қушини учирган пайти:

Бағдод эли улуғ шаҳар,
Давлатимиз бордир бисёр,
Сенда ҳозирча ихтиёр,
Ақлдорга қўнгин зинҳор!

Ҳаммани бир кўзда кўрсин,
Эзилганлар ҳолин сўрсин,
Ҳамма мардум яхши кўрсин,
Ақлдорга қўнгин зинҳор!

³⁰ Сакраб.

Ўғил, қизлар амрин қилсин,
Хурсанд бўлиб ҳамма кулсин,
Бағдодда кайфини сурсин,
Билимдонга қўнгин зинҳор!

Адолатни доим билсин,
Фикр билан даврон кўрсин,
Жумла душман қойил бўлсин,
Полвон олпга қўнгин зинҳор!

Йилдан-йилга хуруж қилсин,
Душман билан уруш қилсин,
Дўсту душманини билсин,
Мард кишига қўнгин зинҳор!

Мардлар мардлигини қилар,
Элининг қадрини билар,
Мазлумларнинг бошин силар,
Меҳрибонга қўнгин зинҳор!

Азамат дейдилар мени,
Беэга Бағдод макони,
Сен хоҳла ҳозир султонни,
Соябонга қўнгин зинҳор!

Давлат қушини учирдилар. Шаҳарнинг ичи, таши халқ билан тўлган эди. Давлат қуш йиғилган халойиқнинг устидан уч марта айланиб, аммо ҳеч кимсага қўнмай учиб ўтди. Бағдод шаҳрининг ташқарисида — икки тош нарида қора норнинг устида давлатга муносиб бир ўғлон кўрди. Давлат қуш шу тарафга учди. От миниб, умид қилиб турган беклар: «Бу ердан ўтиб кетди, қаерга борар экан?» — деб, Холбек деган киши бошлиқ бўлиб, кўп отли қуш учган тарафга қараб чопди.

Беклар қушдан кўзлари адашиб, отларини қамчилашиб келаётган вақтида бир тўпар карвонга кўзи тушиб, бир қора норнинг жаҳазига давлат қушнинг қўниб келаётганини кўрдилар. Юкнинг орасида Холбек ҳеч кимсани кўрмай, бекларга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Бу қуш қўнган лўкчамикан, нормикан,
Бу қисматда шунча гаплар бормикан,
Нор бошида кўринади давлат қуш,
Подшоликка нор-а муяссармикан?

Қушбон айтган: «Қўнгин катта кишига,
Ишинг бўлмасин,— деб,— қари-ёшига».
Шуйтиб қўнган у қуш норнинг бошига,
Ҳеч нордан ҳам элга султон бўлами?

Қиммат тошлар таққан унинг парига,
Давлат қуши маълум Бағдод шаҳрига,
Ҳайла, кўрдим қора норнинг устида
Туя подшо бўлар Бағдод шаҳрига.

Келаётган бу карвоннинг туяси,
Маслаҳат қилинлар, беклар, ҳаммаси,
Ё бўларми султон туя эгаси,
Ҳеч туя бўлурми тахтнинг эгаси?!

Кишига сўзлашга тили бўлмаса,
Мискин кишиларнинг ҳолин билмаса,
Ақлдор бўп у бир кўзда кўрмаса,
Охир вайрон бўлди Бағдод қаласи.

От чопишиб беклар келса қошига
Давлат қуши қўнган ўғлон бошига,
— Тўхта!— деб дўқ урди карвонбошига.

Беклар:— Бу хушсуратни қайси тарафдан олиб кел-
дингизлар?— деб сўраганда, карвонбоши улуғ тоғнинг
нари ёғидан олиб келганини баён қилди. Боланинг қўл-
оёғини ечиб, бошидан давлат қушни олиб:— Мусофир,
элингга кет!— деб, бир сўз айтиб турибди:

Карвонлар ошиқдир хуш кокилингга,
Меҳрин қўйган сенинг чучи³¹ тилингга,
Қўлинг чечиб, сени озод айладик,
Қайдан бўлсанг, кета бергин элингга.

Булар ошиқ бўлган ойдай бетингга,
Иккиламчи алифдай қоматингга,
Мусофирсан бир насиҳат берайик,
Энди кетгин, ука, зинҳор юртингга!

Тушибсан кўп бозиргоннинг қўлига,
На ишлар айладинг тоғнинг чўлига,

³¹ Чучук.

Қайтиб тушдинг жувонбозлар қўлига?
Озод бўлдинг, кета бергин элингга.

Беклар айтар, ўйлаб кўргин танангга,
Емон савдо тушган ота-энангга,
Қайтиб дучор бўлдинг шунча карвонга?
Энди тезроқ кетгин юрту қалангга.

Беклар қушни олиб, қушбонлар олдига етиб, Нурнинг қўлига қушни топширдилар. Нур айтди:— Ҳали ҳам ҳеч ерга қўнмай учиб юрган эканми?

Беклар: — Ё бизларнинг феълимиз кетибди, ё қушнинг ақли кетибдими? Бир туяга қўнган экан,— дедилар.

Нур қушни олиб, бу кеча ётди. Эрта билан ўн бир тўп отиб халқни тўдалатиб, қушга кўп гапни маъқуллайтиб, Азамат довулин чалиб, қушга қараб, бир сўз деб турган вақти:

Қулоғингга тайин кирсин,
Золим бўлмай, қобил бўлсин,
Ихтиёр сенда жонивор.

Бадкардага қўнма зинҳор,
Ҳушёрдирсан, ақлинг бисёр,
Англагин пухта, жонивор,
Ихтиёр сендадир зинҳор!...

Қўҳналардан қолган расим
Йиғилгандир ёрон-дўсим,
Ўзимнинг ҳам бор ҳавасим,
Нурни кўзлаб кел, жонивор!

Нур давлат қушни учирди. Қуш шаҳар гирдини уч марта айланиб:

Хўп қаради шаҳар баланд-пастига,
Яна учди Эралининг устига.
Давлат боққан Эралидай ёшига,
Келиб қўнди Эралининг бошига.

Беклар келиб қараса, давлат қуш яна шу ўғлоннинг бошига қўнган.— Ҳали ҳам сен шу ерларда юрибсанми?— деб Эралининг қўлини, оёғини отнинг тагидан бойлаб, Бағдод элига олиб кетдилар. «Кўрмасин», — деб

қушнинг кўзини боғлашиб, Эралихонни бир томга қамаб, қушни тагин элтиб қушбонинг қўлига бердилар.

— Қани, қўнган кишисини олиб келмадингларми?— деди Нур. Беклар:— Аввалги марта қўнди туянинг бошига, бугун қўнди тоғнинг чўққи тошига, энди ихтиёр қилмаймиз бу давлат қушига. Ўз-ўзимиздан биттани хоҳлаб подшо қилсак бўлмайдими?— дедилар. Қушбон Нур:— Уч марта учирайик, учинчисида ҳам бўлмаса, сизлар айтганини қиламиз, — деди.

Қушбон ҳам отини миниб, қуш қайси томонга учса, шу томонга қараб от қўйди. Қуш айланиб-айланиб Эралихон қамалган томнинг устига келиб қўнди. Нур отидан тушиб, бекларга қараб:— Сизлар кўҳна таомилни бузганга ўхшайсизлар, — деб эшикни очиб кириб қараса, саратон юлдузли, ўтқир кўзли, ўзи нур юзли бир гўзал кўзига кўринди. Бекларни уришиб қўлини даста алифлом қилиб, бекжонга салом қилиб, бир сўз дегани:

Ассалом алайкум, карамли султон,
Отим Нурдир, менинг ўзим бир қушбон,
Танимаса, сийламайди, тақсиржон,
Қутлуғ бўлсин сизга бу олий макон.

...Еш кўрибди булар сиздай ўғлонни,
Сизникидир Бағдод элнинг кўрғони,
Бизга ўтинг беклар қилган гунони,
Хоним, қутлуғ бўлсин бу маконингиз!

Неча марта қуш қўнғандир бошига,
Қойил эмасман бу беклар ишига,
Ўзингиз отасиз жумла кишига,
Қутлуғ бўлсин сизнинг тахти пойингиз!

Айтгин, ўғлим, мен билайин отингни,
Ўлгунча қиларман бу хизматингни,
Менинг учун қонин ўтинг буларни
Қутлуғ бўлсин, шоҳим, шаҳри Бағдодинг!

— Бекларнинг гуноҳидан ўтинг, тақсир,— деб Бағдоднинг тахтига боргунча кўтариб кетди. Тўққиз қатор шойн шоҳона кийдириб, хос саллаларни ўратиб, салтанатнинг икки жиғасини бошига санчиб:— Тақсир, элга отингизни маълум қилайик,— деб зурёдини сўраб, Нур бир сўз айтиб турибди:

Ярашар бошингга ушбу давлатинг,
Алифдай қоматинг, гулдай жасадинг,
Бизларга лозимдир, тақсир хизматинг,
Хоним, қаердандир ўсган элатинг?...

Энди мен бўлайин сенинг қурбонинг,
Султон бўлдинг, ҳеч қолмади армонинг,
Хизматингда турар неча полвонинг,
Қаердандир, хоним, олий маконинг?

Душманга сочарсан аччиғинг, заҳринг,
Ҳар иш қилсанг ўзингда ихтиёринг,
Турхи яхши қўзим, сендан сўрайман,
Қайси элда сенинг асли шаҳаринг?

Отим Нурдир, соғу сўлга қарайман,
Айтгин менга, эшитаман, англайман,
Авлодингни бугун сендан сўрайман
Давлатга муносиб, қайдан бўласан?

Эралихон ҳамма йиғилган бекларга, хизматкор, пос-
бонларга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Эшитинглар, додхо, бегу оғалиқ,
Муяссар кўрдинглар давлатга лойиқ,
Сизлар билан энди ўйнаб-кулайиқ,
Менинг ўзим олис йўлдан бўламан.

Мен кўнганман тақдиримнинг ишига,
Сирим айтган эмас ҳеч бир кишига,
Иккам қирқ кун юрдим тоғлар дашига,
Шундан нари бир макондан бўламан.

Бир туҳмат тушгандир асли бошима,
Олтин ёқа ҳўл бўп кўзда ёшима,
Кўзим тушгаймикан эмикдошима,
Бадарға бўп ўз элимдан келаман.

Англасангиз менинг зоду зурёдим,
Отам тирик, ҳозир мен ўзим етим,
Эрали дер мени, Булғор элатим,
Инсофи йўқ шу шаҳардан бўламан.

Урганим йўқ моли билан тиллани,
Бир аёл юрдирди макру ҳийлани,

Ҳам шоҳид қилдирди сонсиз муллани,
Тухмат тушди, бу диёрга келаман.

Ҳаққин айтсам, ота-энам ҳозир бор,
Сочин ёйиб йиғлаб қолди муштипар,
Ҳеч банда бўлмасин мендай хору зор,
Шаҳримнинг отидир англаниз, Булғор.

Қўлим бойлаб ҳайдаб сувсиз чўлларга,
Ҳақ муяссар қилди келдим шу ерга,
Насиб бўлса султон ушбу шаҳарга
Наслим сўрсанг, Қорахоннинг ўғлиман.

Нур қушбон:— Султоним, бириси: «Беғуноҳ эдим, гуноҳкор бўлдим»,— деганингизга ҳайрон бўлдим; иккинчиси: «Ота-энам бору, етимман»,— деганингизга ҳайрон бўлдим; учинчиси: «Эмикдошимдан жудо бўлдим»,— деганингизга ҳайрон бўлдим,— деди.

Эралихон айтди:— Бир отам бору, учта энам бор, кичик энам қилди бизларни гуноҳкор, шу ишларга икки ғози сабабкор. Ойна кўлнинг ойдинида сузиб юрган ғозни бизлар ёввойи, деб отдик. У кичик энамизнинг «ўғлим», «қизим», деган ғози экан. «Болаларинг менинг қўйнимга кирди»,— деб шу энам тухматини юрдирди. Беғуноҳ гуноҳкор бўлдим, деганимнинг сабаби шу. Отам сўй, деб буюрди. Беш юз жаллод билан ўлимга ҳайдатди. Ота-энам бор, етимман, деганимнинг маъниси шу. Улуғ тоғдан берида уйқу вақтида мени карвонлар олиб кетган, укам улуғ тоғнинг камарларида қолиб кетган. Эмикдошимдан айрилдим, деганимнинг маъниси шу.

Эралихон укасидан айрилганини бекларга баён қилиб, бир сўз айтди:

Раҳм айлади, қолдик беш юз жаллоддан,
Бу савдони кўрдим уйқу ғафлатдан,
Намоз вақти маст уйқуда ётувдим,
Айрилдим укамдан — кучу қувватдан!..

Шу сабабдан мен йиғлайман зор-зор,
Бир мусофир яккадирман, кимим бор?
Шу оламда бир Шерали иним бор,
Бир суянган қир, арслондан айрилдим..

Энамдан бўлган ул яхши нишоним,
Тоғ орада қолди, кўпдир гумоним,

Тирикликда кўрсам бўлмас армоним,
Бир мададу қувватимдан айрилдим.

Эралига сабаб шудир бекларим,
Айрилдим, ёшлидир менинг кўзларим,
Етиб келса эгалидир шаҳарим,
Доно эди, гавҳаримдан айрилдим.

Нур:— Тақсир у ҳақда ғам еманг. Табаррук номин-
гизни хатларга солиб, ўз муҳрингизни босиб, ҳар бир
шаҳарга нома юборармиз,— деб бир сўз айтиб турибди:

Анжум беклар чор атрофга чопармиз,
Магар топсак босган изин ўпармиз,
Бунинг учун ғамгин бўлманг, султоним,
Йўқлаштириб бир инингни топармиз.

Тириклай айрилган шуйтиб йиғлашар,
Улганга тириклар мотам тутишар,
Тирик қолган бир инингга йиғлама,
Беклар омон бўлса излаб топишар..

— Сизнинг подшолигингизни юртга маълум қила-
йиқ, — деб бекларни, уламоларни йиғиб, неча норларни
сўйдириб, лашкар бекларни зиёфат қилиб тўйдириб, под-
шо бўлганини элу юртга билдириб, чавки қуриб мамла-
катни кулдириб, созандаларини сўйлатиб, жувонларини
ўйнатиб, беш минг тўп отиб, уч минг жазойил бўшатиб,
уч кундан сўнг келган бекларига амалини зиёда қилиб,
от миндириб, тўн кийдириб — барисин сарфароз қилиб
жўнатди.

Эралихон укасини йўқлаб, ҳар тарафга нома жўнат-
ди. Аммо номага ҳар элдан: «Бизда ундай киши йўқ», —
деб жавоб келди. Орадан етти йил ўтди. Энди Шерали-
хондан бир сўз сўранг.

Шералихон саргардон бўлиб, балиқфурушларга хиз-
мат қилиб, етти йилдан сўнг бир чет бозорга келиб ўтир-
ди. Одамлар кетиб, санжоб³² бўлди. Бир боққол бунинг
олдига келиб, ҳолини сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Одамзоднинг турхи яхши улисан,
Қайси бир чаманнинг сен булбулисан,

³² Бу ерда сийрак маъносида.

Қайси гулшанларнинг тоза гулисан,
Ростин дегин, ўзинг кимнинг улисан?

Ота-энанг бўлса искаган гулисан,
Сен ҳам бир кимсанинг жону дилисан,
Қаерларда, ўғлим, сенинг мазгилинг,
Ҳақиқат сўйлагин, кимнинг улисан?

Турхинг билдим бир чирпинган нордайн,
Бу дилингда ғаму ҳасрат бордайн,
Ҳақиқат сўрайман турхингга қараб,
Шер юракли болам, қайдан бўласан?

На сабабдан бўлдинг бундай афтода,
Алам кўрган ўхшарсан сен зиёда,
Қайси элдан келдинг пою пиёда,
Қамар юзли болам, қайдан бўласан?

Ҳеч нарса емайсан, қорнинг тўқмиди,
Нон-ошга бермоққа пулинг йўқмиди,
Ё сенда бир оға-ининг йўқмиди,
Кўзи ёшли болам, қайдан бўласан?

Ё аввалдан бўлдингми сен ўзинг етим,
Саройбон боққолман, Қурбондир отим,
Менинг ҳам бўлсайди сендай фарзандим,
Ширин тилли болам, қайдан бўласан?

Шералихон: «Хўп бинойи ақлдор киши экан»,— деб
ғам сўраган бобосига аҳволини айтиб турибди:

Йиртиқдир қўйлагим билан чопоним,
Етти йилдир менинг қийналган жоним,
Айра тушди мендан ўз эмикдошим,
Мушкул савдолари тушди бошима.

Етти йилдан бери юрдим сўроқлаб,
Гул юзим сўлдириб, бағримни доғлаб,
Тополмайман мен оғамни дараклаб,
Мушкул савдолари тушди бошима.

Қаерларда бўлди мазгил, макони,
Мен турурман шу савдонинг ҳайрони,

Борми, йўқми менга бугун гумони,
Мушкул савдолари тушди бошима.

Ҳеч киши бўлмасин мендай дарбадар,
Оғадан айрилган киши ғам чекар,
Ғамни кўрган кишин жўйбори оқар,
Адо бўлмас савдо тушди бошима.

Бобо, мен бир шу савдонинг бемори,
Кўп тутгандир ёлғиз акам хумори,
Улган бўлса қайси элда мозори,
Адо бўлмас савдо тушди бошима.

Асли Булғордадир туғилган жойим,
Қўлимдан кетгандир у қарчиғайим,
Кўп азоблар кўрдим, недур гунойим,
Туҳматли савдолар тушди бошима.

Шерали дер, менинг Булғорда жойим,
Ўн тўққиз кун ҳайдаб беклар сипойим,
Улуғ тоғда айиргандир худойим,
Жудолик савдоси тушди бошима.

Шералихон боққолга ушбу сўзларни айтиб, алифдай қо-
мати букилиб: — Оғамни тирик кўрарманми?— деб ака-
сининг турхи кўзига кўрингандай бўлиб, йиқилиб кетди.
Боққол қўлтиқлаб бағрига тортиб, оғзига сув, думоғига
хушбўй нарсалар тутди, уч соат орадан ўтди. Уч соатдан
сўнг Шерали ҳушига келди.

Бобоси Шералини нону ошга тўйдириб, қўлига битта
нон бериб, Бағдоднинг улуғ йўлига чиқариб:— Шу та-
рафга кетсанг, уч кундан сўнг Бағдод деган шаҳарга бор-
рарсан, бадавлат кишилар кўп, унда думоғинг чоғ бўлар.
Э, навжувон, то кўргунча омон бўл!— деб Бағдодга ра-
вона қилиб, бир сўз айтиб турибди:

Олам ичра ўзинг турфа боласан,
Ғамгин бўлиб гоҳибунча тўласан,
Бу ерларда юрсанг, очдан ўласан,
Уч кундан сўнг Бағдод элга борасан.

Хушрўй бир навжувон, қоши қорасан,
Бағдод элга борсанг, ўйнаб-куласан,
Боққолнинг неклигин сўнгра биласан;
То кўргунча омон бўлгин, меҳмоним!

Тўғри кишининг асло бўлмас душмани,
Турхинг баайни одамнинг жони,
Чин сўйлагин ҳеч бўлмасин ёлғони,
Боргин, меҳмоним, омон-эсон бўл!

Аввалдан чиққандир найлайин хатинг,
Отинг Шералидир бисёр давлатинг,
Шу ёққа уч, магар бўлса қанотинг,
Боргин, меҳмоним, омон-эсон бўл!

Қулоқ солгин боққол аканг Қурбонга,
Ҳайрон қилма ўзинг ёзи ёвонга,
Охир, йўл бермассан, ўғлим душманга,
Боргин, меҳмон қўзим, энди омон бўл!

Шералихон ҳам боққол бобосига қараб, бир сўз де-
гани:

Бир нечалар вақти чунон хуш энди,
Бир нечанинг кўзи тўла ёш энди,
Кўрарманми, кўрмасманми дийдоринг,
То кўргунча, боққол ака, хўш энди!

Бир нечанинг юрак бағри тош энди,
Бир нечанинг дили учар қуш энди,
Кўрарманми, кўрмайманми юзингни,
То кўргунча, улуг бобом, хўш энди!

Улгандан сўнг бўлар эдим лош энди,
Ўйлаб кўрсам, мана дунё бўш энди,
Кўрарманми, кўрмасманми дийдоринг,
Йўлга солган, раҳбар бобом, хўш энди!

Айрилганлар йиғлар мендай хор-зор,
Дуо қинг бўлмайин ҳеч ғамга дучор,
Ғапингизни олдим Бағдод бораман,
То кўргунча, раҳбар бобом, хўш энди!

Алқисса, Шералихон кеча-кундуз юриб, сувли ер-
ларда ўтириб, бобоси берган нони қоқини еб, йўл тор-
тиб, кун чиқар вақтда Бағдодга етиб борди. Нақшин
иморатларни томоша қилиб, кун чошқа бўлганда, бир
заргар дўконининг қаршисига келди. Одоб билан сало-
мини бериб тура берди. Заргар алиқ олиб, ўз иши билан

машғул бўлди. Неча анжомни тузатди. Вақт намозгарга етди; «Қетатурған маҳал бўпти»,— деб кўнглига ўтиб, тура келиб қаради, чошкада салом берган баччани ҳали ҳам шў³³ туришда кўрди.—Қачон келдинг бу ерга? Меҳмон бўлсанг, нону ош бермоқ менга қарзди[р], чошкада кўргандай бўлувдим сизди. Ҳозир келдингми, шў келганингми?— деб бир сўз айтаяпти:

Бағдод эли улуг шаҳар, билдингми,
Мунаққашли иморатлар кўрдингми,
Томоша қип гузарларда юрдингми,
Чошкада қепмидинг, ҳозир келдингми?

Бедов миниб майдонга ҳеч елдингми,
Гоҳ ғамгин бўп, гоҳи ўйнаб-кулдингми,
Чошка вақти кўргандай бўлдим сени
Шў вақти келдингми, ҳозир келдингми?

Чошка келган бўлсанг бўпман қарздор,
Сўзлаган тилингдан бўлай, кокилдор,
Сидқи қилгин менинг гапимни бовар,
Эртан келганингми, ҳозир келдингми?

Гул юзингга фикр айлаб қарайман,
Эрта келган бўлсанг, сени қўймайман,
Бу кун этиб сени меҳмон айлайман,
Эртан келганингми, ҳозир келдингми?

Қамбар эрур отим, мен ўзим заргар,
Бозор кунларида меҳмоним бисёр,
Бизникага юргин, э, ўғлим, зинҳор,
Эртан келган бўлсанг, мен-ку гуноҳкор.

Заргар дўконнинг тахталарини жой-жойига қўйиб, дўконхонасини қулфлаб, Шералини олиб кетди. Меҳмонхонасига элтиб, кўрпачалар тайлаб, кўпдан-кўп сийлаб, ичкари ҳовлига кириб кетди. Хотинининг қошига бо-риб:— Бир яхши таом қилгин, менга бир меҳмон келди,— деб таом буюрди. Хотини:— У меҳмонингиз қаердан?— деб сўради. Заргар:— Гарчи Бағдод фарзандига ўхшаймайди, ўзга жойлардан келган ўхшайди. Бино бўлган жойини сўраганим йўқ, жойини сўраб билай, деб турли

³³ Уша.

меваларни олиб, тахсимчаларга солиб, элтиб меҳмоннинг олдига қўйиб:— Эрта чошқада келганингизни, ё кеч келганингизни, мазгил-маконингизни айтмадингиз?— деб сўради. Бобонинг феъли хулқини хуш кўриб, Шерали бир сўз айтиб турибди:

Етти йилдир мен оғамдан айрилган,
Гадодирман, менда йўқдир ҳеч гумон;
Тиламоқчи бўлиб келдим сиздан нон,
Чошқа эди мен борганда, бобожон!

Ҳеч киши қолмасин қаҳри миннатга,
Тўғри киши ҳеч қолмасин уятга,
Нону тузим тортиб келдим Бағдодга,
Чошқа эди, келдим сиздай устодга.

Бу изимдан ҳеч ким қилмай сўроқди;
Мазгилим сўраманг, кўп ҳам йироқди[р],
Тати куйган дейди мендай бебахтди,
Чошқа эди, мен келганда, бобожон!

Шерали дер, ишонинг чин сўзима,
Раҳм этдингиз менинг сўлган юзима,
Турли таом қўйдинг, бобо ўзима,
Чошқа вақти келган эдим, бобожон!

Шунда бобоси ҳам Шералига бир сўз деб турур:

Ҳеч кашал бўлмасанг юрту элинга,
Раҳбарингман, азоб кўрган ҳолинга,
Қўчқор сўйиб илик берсам қўлингга,
Менга фарзанд бўларсанми, меҳмоним?

Кишининг фарзандин ул десанг уят,
Давлат кўп бўлган билан аламин зиёд,
Ҳам тутинган бўлар туққандан зиёд,
Бир тутинган ўғил бўлгин, меҳмоним.

Бир маслаҳат сени билан қилайин,
Хайр дегин хурсанд бўлиб кулайин,
Ўнг қўлингга илик бериб, кокилдор,
Халқ ичида сени фарзанд қилайин.

Отим Қамбар, турурман ўзим заргар,
Халқни айтай менга бўлсин танакор,

Дол бўйингдан мен бўлайин, ҳусндор,
Фарзанд бўлгин, кетма, ўғлим муқаррар.

Шералихон:— Менинг ҳам мақсадим шу, ўғилсизга ўғил, қизсизга қиз бўлмоқчиман,— деб бобосига қараб, бир сўз айтиб турибди:

Юзларимни суртсам хоки пойинга
Ўғил бўлиб қолсам кулба-жойинга,
Маслаҳат қил таннозингга, ойинга,
Ўғил бўлиб қолсам асли жойинга.

Чин яхши кўриндим, бобо, кўзинга,
Қорним тўйди берган нону тузинга,
Илик берсанг, эрта қилгин, бобожон,
Бир ҳақиқат фарзанд бўлай ўзинга.

Кулбангизда беш кун ўйнаб-кулайин,
Беш кун дунё ўтарини билайин,
Тўй-тамощанг тезроқ қилгин, бобожон,
Энди сизга фарзанд бўлсам, бўлайин.

Шунда бобо хурсанд бўлиб, «Тутинган, туққан ўғил бари бир» — деб ўз дилини ўзи хушлаб ўтирди.

Заргарнинг Оқилой деган қизи бор эди. Бу чолу кампирнинг ҳам ўғли, ҳам қизи эди, бирдан-бир ёлғизи эди, ушбу рўзгорнинг сертамизи эди. Энаси гўштни, сабзини тўғрай бошлади.— Учоққа олов ёққин,— деб қизига буюрди. Оқилой оловни ёқиб, қошини қоқиб, лабини тишлаб, ташқарига қадам ташлаб, кўнглига яхши гапларни нақшлаб, меҳмонхонанинг тирқишидан қараса, ботир кўзли, нур юзли, саратон юлдузли; кўп бир ақлли сертамиздай, кечаликда ўтирса, бечироқ ўтирган уй кундуздай бир ўғлон кўзига кўринди. «Отам бир тарафга чироқ ёққанми?»— деб деворни паналаб тоза қараса, меҳмонхонада чироқ йўқ. Оқилой лабини тишлаб қайтди. Заргар ичкари ҳовлига бориб, хотинининг қўлидан ушлаб:— Шу келган меҳмонни уч гузарни йиғиб, қўлига илик бериб, сенинг билан иккимиз фарзанд қилиб олсак, қандай бўлади? Давлатга муносиб экан,— деди.

Шу кеча фикрлаб ётдилар. Эрта билан маслаҳати битди; хурсандчилик билан элу халққа уч кун тўй қилиб тарқатиб Шералихонни фарзанд қилиб олдилар.

Орадан бир ҳафта ўтди. Заргар бобо таппа йиқилиб оламдан ўтди, оши обини қилиб тарқатди.

Тутинган онаси Шералихонга:— Болам, мени ҳам сенга тутқизиб қўйган йўқ, ахир! Бир кун вафот этарман. Отангининг дўкони қамовда қолмасин; олмоқни, сотмоқни ўргангин. Қиммат, арзон тошларни билдирай,— деб дўконхонага эргаштириб кетди. Дўконни очиб, заргарнинг асл тошларининг ҳар бирининг арзон, қимматини кўрсатди.

Алқисса, Шералихоннинг отини ҳеч ким айтмай, «Заргархон»,— деб овозаси Бағдодга кетди; ўғил-қиз, жамоат эшитди... Ҳар куни тошига харидор бўлган ҳам, бўлмаган ҳам Шералининг ҳусни билан қалам қошини томоша қилади. Дийдорини келиб кўрганлар ошиқ бўлиб, шириндан-шакар сўзига, ҳуши ақлини бой бериб, уч кунгача келолмайди ўзига, бу хабар бориб тегди ўлган подшнинг Офтобой деган қизига.

Офтобой бунинг таърифини эшитиб: «Халққа севгили кишини мен ҳам бир кўрсам эди, Заргархонни кўрсатганга бир лаган зар бераман, бошдан-оёқ сарпой бераман» деб мастон-мастонларга хабар берди.

Шаҳарнинг бир кунжагида Сурхайил мастон деган бир айёр момо бор эди. У эшитиб, Офтобойнинг тилла кўшига келиб меҳмон бўлди. Жойни холи топиб: — Болам, бир гап эшитдим, ростмикан? — деб бир сўз айтиб турибди:

Мен боқаман, қизим, гулдай тарзингга,
Маст баччалар йиқилади юзингга,
Бир гапни эшитдим, ростми, садаға,
Ошиғингни кўрсатайми кўзингга?

Чин ошиқсан, ҳеч келмайсан ўзингга,
Мен ишониб келдим ушбу лафзингга,
Ҳақиқатни момонг шўрга сўйлай бер,
Ошиғингни кўрсатайин кўзингга.

Момонг сенга бўлиб келди меҳрибон,
Мен бўлмасам, билгин, кўрмоғинг гумон,
Ошиқсан, аҳволинг айлама пинҳон,
Биз билан танишдир, билгин, Заргаржон,

Айланай, ошиқлик дунёда ёмон,
Раингинни қилмагин баайни сомон,
Мен бўлмасам, сенинг кўрмоғинг гумон,
Шу устани мен кўрсатай, Офтобжон!

Турмушини кўрдим қарчиғайча бор,
Гул жамоли бамисоли ойча бор...
Ошиқлик савдоси тушган бошингга,
Ҳеч билдирма қирқин хизматкашингга,
Овоза бўлмасин элу хешингга,
Заргар бўлса, олиб келай қошингга..

Бу ишларни қилар Сурхайил момоси,
Бажармаса, ўлмоқ момонг давоси,
Кўрар бўлсанг, менга ияр³⁴, садаға,
Ун тўрт кунлик ойдаи эмиш чамаси,

Офтобой хурсанд бўлиб, бир лаган ғаниматни момосига кўрсатди:— Аввал тамом қилсангиз бизнинг хизматди, сўнгра берурман,— деб момосига сўз қотди. Момоси ҳам:— Хизматингни тамом қилмай, олмасман,— деб қўлтиғига — паранжининг остига Офтобойни тортиб, тиллакор кўшкидан олиб чиқиб кетди, қирқин каниз бариси беҳабар қолди. Офтобни етаклаб, ишни ҳубдир пухталаб, йўлларнинг пана еридан тўталаб, кишисиз бир чордевор ҳовлига олиб келиб тўхтади:— Сен шу ерда қилгин сабрқаноатди, мен олиб келай хуш суратди,— деб кампир чиқиб кетди. Сўроқлаб... заргарнинг дўконига етди. Супасининг устига чиқиб, чўнқайиб ўтирди. Заргарга қараб:— Яхши тош сизда борми?— деб сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Ярашар ҳуснингга қора қошларинг,
Бу элимда пухта сенинг ишларинг,
Болам, бўлса асл, қиммат тошларинг,
Яхши ердан бўлди сенинг харидоринг.

Олиб кўрсат, бўлса тоши гавҳаринг,
Болам, сенинг бор бир чин харидоринг,
Ораликка мен бўп келдим даллолинг,
Чордеворда қолди у умидворинг.

Неча кун бўлмишди теккан хабаринг,
У бўлибди кўрмоққа интизоринг,
Болам, борми, йўқми гул юзли ёринг,
Чордеворда қолди чин харидоринг.

³⁴ Эргаш.

Қашал бўлма қимматига, пулига,
Хол тушибсан, мана Бағдод элига,
Ошиқ куяр маъшуқанинг ҳилига,
Кўрсат, элтиб берай анинг қўлига...

Заргархон тошларининг асилидан олиб, губор чангини артиб:— Қайсисидан хоҳлайсиз?— деб уч тошни момонинг олдиға қатор қилиб қўйди. Сурхайил кампир:— Болам, билсанг агар гапнинг фарқини, бўлак-бўлак айтгин булар нархини,— деди. Заргархон айтди:— Сизнинг тарафдагиси уч минг танга, ўртадагиси икки минг танга, бери томондагиси минг танга. Момо:— Э, заргар ўғлим, сен тошшунос эмас экансан, тошшуносликни мендан ўргангин. Икки минг танга деган тошингни икки мингга оламан, минг танга деган тошингни ҳам ўз нархига оламан, аммо уч минг танга деган тошингни уч пулга ҳам олмайман. Шу уч минг танга деган тошингнинг ичида қурти бор, тошшунос кишилар уч пулга олмайди зинҳор,— деди.

Заргар:— Тур-э, жўна, палакат, айёр!— деди. Айёр момоси:— Болам, шу қиммат тошингни, болғангни олиб бергин. Тошингни уриб синдирай, ичидан қурт чиқмаса, тошдан хазинам бор, юргин бизнинг ҳовлиға, этаклаб олдингга ташлай, ўнта тошни хоҳлаб-хоҳлаб олиб кела қол,— деди. Заргар:— Бундан зарар тортмай, фойда қилар эканман,— деб болғани момонинг қўлиға берди. Момо болғани кўтариб, уч минглик тошға урди, тош иккига бўлинди, ичидан бир кўк қурт чиқди. Заргар музтар бўлиб ерга қараб қолди. Йиғилган халойиқ: «Кўҳнадан қолган қурт урган тошларни мардумға сотар экан»,— деб шивырлаша берди.

Момо:— Хафа бўлма, ўғлим, кўтар бошингни, юр ҳовлиға ўнта қилай битта тошингни,— деди. Заргар: «Момом кўп тошшунос киши экан, бордам кунларда олиб келиб, момомға жами тошни кўрсатиб, қурти бор тошларни хандакка отмоқ керак»— деб дўконини қулфлаб, момосининг орқасидан кета берди... Момо чодирини кўтариб, Офтобойни кўрсатиб—Болам, ўнта тош момонгнинг қарзими, бу синган тошингга арзирми?— деди. Заргархон қараб, ишқ савдоси юракка етиб, юрагининг ўнг ёғини жизиллатиб, ҳушидан кетиб йиқилди. Шунда мастон:—Болам, бу Бағдод катта шаҳар бўлса, магар қоровул беклар билса, ажаб эмас мени ўлдирса,— деб Офтобойнинг қўлидан тортди. Офтобой:— Шошманг, момо!— деб заргарнинг

қўйнига яримта нон, учта ошиқ, бир даста гул солиб, икки юзидан ўпиб, бир сўз айтгани:

Беш кунгина менинг билан
Даври даврон сурсин дедим,
Гул солганимнинг маънисини
Гулшанимга борсин дедим.

Нон солганимнинг маънисини
Иссиқ нондай бўлсин дедим,
Ошиқ солганим маънисини
Ошиқлигим билсин дедим.

Қуймайин ҳеч доғимга,
Кечиктирмайин боғимга,
Эрта кеча борсин дедим,
Агар бедорхоблик қилса,
Болларимни сўрсин дедим.

Ишқи тушгандир бошимга,
Қойил бўлиб бу ишимга,
Доим ўйнаб-кулсин дедим,
Арзин билиб Офтобойни,
Кўрса ажаб бизнинг жойни
Хўп томоша қилсин дедим.

Момоси Офтобойни олиб кетди, тилла кўшкига етди, кўшқидаги ўз жойига қўйди, канизлар бундан ҳам беҳабар қолди.

Шералихон чошқа вақтидан пешингача шу ерда ётди. Пешиндан кейин турса, бир чордеворда ётибди. Етти йиллик безгакдай иситма тутиб, тўла баданини қалтиратиб: «Ёмон мазам кетибди»,— деб ўз кулбасига кетди. Шундай бориб думалоқ бўлиб ёта бошлади. Оқилой:— Белингизни ечиб ётинг,— деди. Заргархон белини ечди; учта ошиқ, ярим нон, бир даста гул кўрпанинг устига тушди. Оқилой айтди:— Менинг бир фолчилик одатим бор. Етти ёшимдан бери бу касбни қиламан, фол очсам, ҳар кимнинг мушкулени биламан. Бир фол очсам қандай бўлар эди?

Заргархон:— Майли очгин, менга нима бўлибди?— деди. Шунда Оқилой бир коса сувни олдига олиб, фол очиб, бир сўз айтиб тургани:

Чошка вақти ким келувди қошингга,
Кимлар хардор бўлди учта тошингга?
Ошиқлик савдони сопти бошингга
Бу касалинг асли ишқнинг касали.

Болға олиб қиммат тошинг синдирди,
Ғамгин бўлиб тўхтаб эдинг, тўражон.
«Ўн тош берай»,— деди, сизни кулдирди
Бу касалинг асли ишқнинг касали.

Ишқ ўтидин сизга солди ғуборди,
«Ўн тош олай»,— деб сиздай бегим иярди,
«Кўрсатай»,— деб у гул юзли дилбарди,
Бу касалинг асли шунинг касали...

Шералихон... икки оғизгина сўз айтиб турибди:

Утган тоғлар ҳам баланду пас экан,
Ақлинг зиёд ҳам турмушинг эс экан,
Душман эмас, менга ёрим дўс экан,
Очган фолинг ёлғони йўқ, рос экан.

Менга ошиқ бўлган дилбар мос экан,
Ораликка тушган айёр, пес экан,
Тўғри йўлдан мени айёр оздирди
Ҳақиқат айтганинг, тўғри, рос экан.

Чошка келиб рост тошим синдирди,
«Ўн тош берай», деди, кўнглим тўлдирди,
Олиб келди бир кулбага ияртиб,
Ошиқ қилди, гул юзимни сўлдирди...

Оқилой:— Ишқибозлик, ошиқлик дунёда бир ёмон
нарсас; албатта, ёндирмай бормогингиз керак,— деди.
Заргар:— Мен унинг мазгил-маконини билмасам — де-
ди. Оқилой:— Сиз билмасангиз, мен биларман,— деб
борар йўлини таърифлаб, бир сўз айтиб турибди:

Чин ошиқман, қадам қўйиб,
Кўчалардан келсин депти,
Бизи билан беш кун даврон
Маза қилиб сурсин депти.

Нон солганининг маънисини
Иссиқ нондай бўлсин депти,

Ошиқ солганнинг маънис
Ошиқлигим билсин депти.

Гуллар солганнинг маънис
Гулшанимга келсин депти.
Башарти келса бизнинг боққа
Ухламайин турсин депти.

Шудир ошиқлик қондаси
Бол лабимни сўрсин депти.
Қўймасин эртани кечга,
Худди шу кун келсин депти,
Оқилойинг пухта билар,
Мен келгунча турсин депти.

— Мен ўзим йўл ўнгараман, сиз боринг, — деб Офтоб-
нинг гулшан чорбоғига боратурган йўлни кўрсатиб:—
Сўзангар гузаридан ўтасиз, ўнг қўлга бурилиб бирон
таноб юрсангиз, дарвозага етасиз; тушлик тарафида сув
тешиги бор, шу тешикдан қулайлаб ўтасиз; ўртасида
гўзал супаси бор, ярим оқшомгача ухламай турсангиз,
Офтобжонни кўрарсиз, — деб изидан қараб қолди.

Шунда Заргархон анча йўл юриб, бир бободан сўзан-
гар гузарини сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Мени деманг ота безор,
Бир хилларнинг феъли озар,
Билсанг агар, бобо, кўрсат
Қайда бўлур сўзан гузар?

Нозли қизлар уйда бўлур,
Йигит кўрса шайдо бўлур,
Кўп аламлар пайдо бўлур,
Сўзан гузар қайда бўлур?

Дилбар сочи майда бўлур,
Неча фикр, уйда бўлур,
Чўпон даштда, қўйда бўлур,
Игна бозор қайда бўлур?

Даркордир қари, ёшга,
Ипак мовутдан тикишга,
Танишим йўқ бу элу хешга
Ўрда бозор қайда булур?..

Бобоси игна бозорни кўрсатиб, бир сўз айтиб турибди:

Бери ёғи маяк бозор,
Ундан ўтсанг, товуқ бозор,
Нари ёғида сўзан гузар,
Ҳар нима олсанг тайёр.

Берги каппоң, ун бозор,
Тўзиб ётгани жун бозор,
Ўтиб борсанг сўзан гузар
Нима олсанг, унда бисёр.

Бу тарафдан борсанг, сомон бозор,
Нари ёғи ҳолва бозор,
Шундан ўтсанг, сўзан гузар,
Нима олсанг, бордир бисёр.

Чап йўлдан борсанг, қалпоқ бозор,
Тубгинасида тўн бозор,
Ўнг қўлингдаги сўзан гузар,
Йўқлаганинг топилади муқаррар.

Ўғрилиқ шаънингни бузар,
Ўғирлаб олмагин зинҳор,
Кўп одам жағ-жағнинг эзар,
Тўғри бора бер, ҳусндор!

Заргар бобонинг кўрсатган ери билан сўзангар гузарига ўтди. Бир дўконга қараса, мунчоқ, сўзан-игна кўрди. «Сўзан гузари шу экан»,— деб анча йўл тортди, ўнг қўлга буриладиган кўчасига етди. Гулшан боғининг дарвозахонасига етиб, деворни ёқалаб сув ўтадиган тешигини топиб, четроққа бориб паналаб ётди. Кун ботиб, тунни қоронғилатиб секин-секин сув тешикнинг олдига борди. Ариққа етиб, амаллаб ўтди, Оқилой айтган гўзал супага етди; бирон соат у ёққа, бу ёққа юриб, искандар гулининг тагига бориб: «Бир дамимни олай»,— деб ётди, уйқуси қаттиқ тутиб ухлаб қолди. Заргар ухлай берсин, энди бир гапни Офтобойдан сўранг.

Канизларни:— Уйқум тутди,— деб ўз хужраларига жўнатди, неча бир макру ҳийла билан жой тўшаб ётди. Соатига қараса, ярим оқшом бўларига ўн дақиқа қопти; усти бошини чечиб, тоза кўйлаklarини кийиб, бир йиллик хирождан бўлган рўмолини бошига елвагай ташлаб,

чап кунжагини қайтариб ўнг тарафидан оғзига тишлаб, аста-аста қадам ташлаб, машъал-чироғин чап қўлига ушлаб, боққа равона бўлди. Ўзи ўтадиган рўй дарчасига келиб, ташқаридан қулфини олиб, ичкари тарафидан солиб, боғининг етти супасини ҳам кўриб чиқди. «Келмаган экан-да, ошиқликни билмаган экан. Ариқ ёқасидаги гўзал супамни ҳам бир кўрай»,— деб гўзал супасига ўтди. Гулларни битталаб чироғи билан қараб, исқандар гулининг тагида Заргарни кўрди, Заргархонга қўлини узатиб, ўнг кифтидан туртди, уйқуси қаттиқ гўштлик бачча эди, у ёқ, бу ёғига ўтиб, ҳар қанча ҳаракат қилди, уйғонмади. Тағин яримта нон, учта ошиқ, бир даста гулни қўйнига солди ва икки юзидан икки бўсани олиб, ўз кўшига қайтиб кетди.

Вақт намозга етди, билоллар шовқин қип азонини айтди. Аларнинг шовқини билан Шералихон уйғонса, тонг отибди. Кифтини қисиб, гулларнинг тагидан писиб, тешикдан чиқиб, уйига қайтиб кетди. Оқилой: «Ухлаб қолдимми экан, кўрдимми экан?»— деб турган вақтида Шерали келиб етди. Шунда Оқилой унга бир сўз айтиб турибди:

Йўлини ўргатдим сарвинозингни,
Уйқулик қилдингми наргас кўзингни,
Зиёрат айласам босган изингни,
Кўрдингизми ваъда этган ёрингни?

Ғафлат қилиб ё ҳасратда келдингми,
Кўрган бўлсанг, чин айт, ўйнаб-кулдингми,
Чин ошиқнинг ошиқлигин билдингми,
Офтобойдай ҳусндорни кўрдингми?

Қарчиғай чирқирар баланд уяда,
Оти Офтоб, ҳусни ойдан зиёда,
Бундай тоза йўқдир ёқти дунёда
Тозалигин юзига боқиб билдингми?

Оқилойдир отим, гул юзли дилбар,
Куйган ошиқ қон йиғлайди зор-зор,
Кўролмаё келибсан, ўзинг беқарор,
Тўғрисиини менга гапир, кокилдор!

Заргархон:— Эрта билангача ўтирдим, келмади. Менни балодан балога гирифтор қилмоқчи экан, кипригим

кипригимга тегмай тонг отди, мен кўрмадим ундайн паризотди. Энди асло бормайман, — деб ётди. Оқилой:— У келгандир, сиз ухлагансиз,— деди. Заргар:— Тонг отганча ухлаганим йўқ,— деди... Заргар белини ечди: тагин ошиқлар, гул, нон тушди.— Офтоб келмаган бўлса, ким қилибди бу ишни? — деди Оқил. Заргар айтди: — Оббо, намоз вақтида бир фикр уйқуга кетувдим, ўшанда келган экан, қўйнимга бу нишонани солган экан. Ё кечаги-ларми? Оқилой тоқчада турган уч нишонни кўрсатди...

Оқилой тагин қўймай уни жўнатди... Заргархон гўзал супага етиб тагин бир ерда тўмпайиб ухлаб қолди... Сояли гўзал богида булбуллар сайраб, тўтилар бурро-бурро гапирганидан «одам келдими?»— деб Заргар уйғо-ниб қолди... «Кечаси уйқудан қолиб юрган билан ҳеч фой-дасиздир»,— деб кулбасига етди.

Оқилой салом бериб:— Қандай бўлди, кўрдингиз-ми?— деди.— Кеча намоз вақти келган бўлса ҳам, бу кеча доримай кетди,— деди Заргар...— Уч депти, учдан кейин пуч депти, шу кеча ҳам боринг. Келинг, тирноғингизни олиб қўяй, шу кеча ажаб эмас ухламай Офтоб-жонни кўрарсиз,— деди Оқилой. Тирноғини олиб, чап қўлига ўтган вақтида бармоғини кесиб юборди.— Адашибман, шошибман, ҳечқиси йўқ, менинг ўзимда бунинг дориси бор,— деди. Қалампир, тузни майдалаб, ўзга ранглаб қўйган эди, шуни кесилган ерига тиқиб, янги латта билан ўраб бойлаб:— Ўзим очмай, очманг; бу ярангиз ёмонга айланар! Бу кеча ҳам боринг,— деб қўймай жўнатди.

Заргар хуфтон чоғида бориб сув тешикдан ўтди. Қўлини ушлаб, гўзал супанинг устида у ёқдан-бу ёққа қадам ташлаб қўлининг ачишганига чидай олмай, ярим оқшомгача уйқуси келмай юрган чоғида Офтобой келиб, супанинг устида қадди бўйини кўриб, гулнинг панасидан юришини хўп томоша қилиб, юзига ниқобини ташлаб:— Ошиқлик қоидаси шундай бўлармикан?— деб бир сўз айтиб, Заргархонни чақиргани:

О, хушурўй, бели химча,
Ҳеч ухламадим уч кеча,
Ўзим куйдим тонг отганча,
Бероққа кенг, жиги-жиги!

Икки ошиқ бир қўшилса,

Уларнинг армони қанча?
Таърифи кетган Заргар бачча,
Кенг бераққа, жиги-жиги!

Сиз таърифли Заргар бачча,
Мен сизники-ку ўлганча,
Донғи кетган уста бачча,
Кенг бераққа, жиги-жиги!..

Ошиғингман Офтобойим,
Қирқ газ баланд кўшки жойим,
Сизда бордир меҳри ройим,
Кенг тезироқ, жиги-жиги!..

Сингандир тоши қимматинг,
Бўлмаса сенинг давлатинг,
Юрагимда ишқи ўтинг,
Дарров келинг, жиги-жиги!..

Бу гулзор Офтобнинг жойи,
Чин ошиқнинг йўқ гунойи,
Келинг дилбарнинг бойи,
Кела қолинг, жиги-жиги!

Заргархон супанинг лабига келиб турди. — Тушинг пастга деди. Тушмади. Офтоб қўлини узатиб, бол лабини тишлаб, ўнг қўлидан ушлаб, силтаб супанинг пастига тортиб олди. Шунда Шералихон:— Мусофирман элингга,— деб ошиғига қараб, бир сўз айтиб турибди:

Одам бисёр турур Бағдод юртингга,
Бир киши кўрса сенинг шу қаватингга,
Қора суртилмасин ойча бетингга
— Бу ким?— деб ўзингдан сўрса қайтасан?

Қоровуллар тутиб, иккимиз ушлаб,
То борганча, борса қамчилаб, мушлаб,
Икковимиз маломатга танғилиб,
Ясовул бошилар урса қайтасан?

Маълум бўлса Бағдод элнинг зўрига,
Мен мусофир боладирман шаҳрига,
Ҳеч ким чидай олмас подшо захрига,
Айиrolмассан осиб қўйса дорига.

Мусофирман, билгин энди сен, дилбар,
Сени деб мен бўлсам бу ишга дучор,
Ундоқ қилсанг, энди келмайман зинҳор,
Минорадан балки отса қайтасан?

Шерали дер, қўлинг солмагин манга,
Иккимиз бир тушмайик гала душманга,
Бир қилиб тиқмасин қора зиндонга,
Якка ошиқ пинҳон бўлса қайтасан?

Офтобой:— Ошиқ эдим, янги тутдим етишиб, ишқда
юрган эдим ҳаддан ошиб, жамолингизга тўймай қўйсам
бўларми?— деб бир сўз айтиб турибди:

Қурбонман қадди бўйингга,
Энди қўймайман уйингга;
Мабодоку қўлга тушсак,
Мен ўлай сенинг жойингга.

Пухта билинг деганимни,
Йўлингда берай жонимни;
Сиз магар қўлга тушсангиз,
Аввал тўктирай қонимни.

Ошиқдир беқарор бошим,
Ун саккизга кирди ёшим.
Сизни бадкарда ушласа,
Аввал берай ўзим бошим.

Юзимдан кетди уятим,
Омон қолсангиз — давлатим,
Лабимдан сўр асал-қандим,
Ўлимдир менинг навбатим...

Шу сўзни айтиб, қўймай кўшкисига қараб тортди.
Заргархон ҳам бир сўз айтиб борапти:

Шукур айлай мен оймга,
Бугун мен боғингга келдим.
Фалак ёниб бу оҳимга,
Бугун мен кўшкингга келдим.

Ҳар дам чекиб оҳи дил сўз,
Ҳайрон бўп уч кеча-кундуз,

Бошим олиб келдим ёлғиз,
Бугун мен кўшкингга келдим.

Юрган оёқлар қабариб,
Ўзга шаҳарни ахтариб,
Кўрай деб дилим қабариб,
Бугун мен кўшкингга келдим.

Хуснинг кўриб парвонаман,
Васлингга гул-гул ёнаман,
Сен шамсан, мен парвонаман,
Бугун мен кўшкингга келдим.

Бўйинг кўрсам, қувонаман,
Лабинг сўрганда, қонаман,
Ўзим заргар девонаман,
Бугун мен кўшкингга келдим.

Ярим оқшом бўлганда иккови кўшкга кирди...

Бағдод шаҳрининг қирқ кўчасида қирқ қоровули бор эди. Қирқ қоровул айланиб номоз вақтида кўшк гузаридан келди. Бу отли қоровулларнинг Чақмоқбек деган каттаси Офтобойга ошиқ эди; отасининг даврида мактабхонада кўрган эди: «Подшога иш кўрсатсам, менга берарми?»— деб подшолик хизматида юрган эди, янги подшога ҳам инсоф тилаб, буюрган ишига қайтмасдан борган эди. Чақмоқбек: «Офтобойни кўрарманми?» — деб от устида оёғини узангига тираб, қирқ газ баландликдаги кўшкка қаради. Қараса, зинанинг устидаги тиллакор эшикнинг бир тарафи очиқ кўринди. Иккам қирқ қоровул ўтиб кетди. Чақмоқбек Солибек деган кишисини тўхтатди; Солига отини ушлатиб, қиличини яланғочлаб, аста-аста қадам ташлаб бориб тўрга қаради. Офтобой бошига рўмолини ташлаб, бегона киши билан ухлаб ётганига кўзи тушди. «Бекор ошиқ бўлган эканман. Аввалдан бировни топган экан. Бу қоровуллар қоровулман, деб юрган экан, мени худо урган экан», — деб пастга тушиб, Солига: — Қирқ қоровулни олиб кел! — деди. Соли карнайини ўрта кўчага бориб тортди. Бўлинган қоровуллар от чоптириб: «Бир бандини топдимми экан?» — деб йиғилишди. — Чақмоқбек кўшк тарафида қолди, ўсал

бир гап борга ўхшайди, ҳайданглар! — деб Солибек ияртиб кетди. Қоровуллар келишиб: — Ҳа, нима гап бор? — дейишди. Чақмоқбек айтди: — Подшонинг Офтобой қизи йўлга кирганга ўхшайди, ўзига муносиб билан ўйнаб-кулганга ўхшайди, бир неча вақтлардан бери улуг гуноҳ қилганга ўхшайди...

Қоровуллар ичкарига кирдилар. Икковини тўрт қоровул тилла чорпоянинг устидан олиб, ўроқи кигизнинг устига қўйиб, ўраб, маҳкам қилиб бойлаб кўшкига тайлаб: «Офтобни ўйнаши билан тутдик», — деб от чопишиб кетди.

Зиндонбон³⁵ бекларнинг қошига бориб маълум қилди. Беклар: — Бу иштибоҳли бўлмасин, ҳақиқатини билдингларми? Ҳозир Офтоб бу подшога ҳам қиз. Шошқалоқлаб бир хизматкор каниз билан боғлаб ўзларингни ўзларинг гуноҳкор қилманглар, — деди. Солибек: — Тақсирлар. Чақмоқбекнинг гапи рост, — деб зиндонбонларга қараб бир сўз айтаяпти:

Сиёсатга душманларни қўрқитдик,
Тўртовимиз бирдан бориб кўз тутдик,
Урмадик, сўкмадик, бойлаб беркитдик,
Ҳақиқатдир Чақмоқбекнинг ишлари.

Елғон гапни сизга келиб айтами,
Елғон гаплар рост ўрнига ўтами?
Каниз билан Офтобойни тутами,
Ҳақиқатдир Чақмоқбекнинг ишлари...

Ул бачча эмасдир бизнинг шаҳардан,
Қаззоб баччадирки, қочгандир дордан,
Бу ишлар бўлгандир шу Офтобойдан,
Ёмон турур Офтобойнинг ишлари.

Хўп бир хушсуратни олиб тўшига,
Қирқ каниздан биттаси йўқ қошига,
Пичоқ қўйинг икковининг бошига
Офтобойнинг фисқу фасод ишлари.

Ўзидан хушрўй, яхши баччади[r],
Тоза кўрдик шу хушсурат ғучоди³⁶,

³⁵ Қўлёзмада зиндонбар.

³⁶ Ғўчоқни.

Қизлар келса, билмай бандин чечади
Зиндон ичида чириб кетсин лошлари...

Беклар бу ишни ҳақиқат англаб, аравакаш билан
тўртта қоровулни буюрди. Тўрт қоровул кўшкка келди.
«Иккиси ҳам шунда»,— деб кигиз билан аравага қўйди.
Аравани ҳайдаб, келтириб, зиндонбон бекларга топши-
риб, бир сўз айтаяпти:

Улмасин яхшилар, ҳаргиз ўлмасин,
Ким яхшидир ҳеч ёмонлик кўрмасин.
Икковини ташланг таги зиндонга,
Иккови ҳам ўлсин, ҳеч ким билмасин...

Элу хеши билса, бўзлаб йиғласин,
Ҳар ким тоза бўлса, асло сўлмасин,
Қоровулар, подшоликка билдиринг
Хонимиз ҳам ҳақиқатни англасин...

Зиндонбон беклар иккисини такдаги зиндонга таш-
лади. Зиндонга ташлангандан сўнг Шералининг уйқуси
қочди.

Офтобой инграб:— Сиз мусофирнинг йигит жонингиз-
га йиғлайман,— деб бир сўз айтиб турибди:

Нозингга тушгандир доғи, армони,
Бизларни тутгандир Бағдод душмани,
Жасадда жон танзимизнинг меҳмони,
Бу тиқилиб келганига йиғлайман.

Мусофирлик элларида банди бўп,
Ажал паймонангиз бу куни тўлиб,
Дийдоримга тўймай бандилар бўлиб,
Менинг учун ўлганинга йиғлайман...

Беш кун дунё мен ўйнашиб кулмадим,
Во ҳасрато, ўларимни билмадим,
Зиндон тушдим, бугун ҳаққон англадим,
Химчаликда синганимга йиғлайман.

Офтоб айтар, кўндим тақдир борига,
Осилар бўлдик подшоҳимнинг дорига,
Сиз банди бўлибсиз Бағдод шаҳрига
Ғариб мозор бўлганинга йиғлайман.

Шералихон банди, асир бўлганини англаб, эна билан оғаси ёдига тушиб, дўсти ёронлари кўнглидан ўтиб, бир сўз айтиб турибди:

Банди бўпман зиндон ичра гирифтор,
Энди бўлар бўлдим ҳубдир хор-зор,
Кишим йўқ олсалар ҳолимдан хабар,
Менингчун йиғлама, гул юзли, ночор.

Қариндошдан якка эмикдошим бор,
Ундан ҳам қолибман қиёмат дийдор,
Азал тақдиримда шундай гаплар бор,
Мусофирмен бўлдим ғариби мозор...

Булғор элда Мастурадай энам бор,
Агар ўлсам, энам қолар беҳабар,
Ҳасрат билан ўлаяпман — кокилдор,
Ғойибона рози бўлгин сиёҳсар...

Менинг отим асли эди Шерали,
Йўқолган оғамнинг оти Эрали,
Билмади, на бўлди укасин ҳоли,
Етти йилдир бир келмади ёнима.

Тонг-саҳар чоғида зиндонбон беклар: «Элнинг эгасига бир хат қилиб маълум қилайик, ҳукмдор султони-мизда ихтиёр, жаллодга буюриб дорига тортарми, ё минорадан чиқариб отарми» — деб бўлган воқеаларни билдириб, бир хизматкорнинг қўлига хатни бериб, от миндириб подшога юборди. Хизматкор подшонинг давлат хонасига етиб, ясовулларнинг қўлига берди. Ясовул боши элтиб бир салом, ўн тўққиз таъзим билан подшонинг қўлига берди. Подшо хатни ўқиб кўрса, Офтобнинг гуноҳини билдирибди. Подшо пешонасига қўлини тутиб, ўзи гуноҳкор бўлган вақтлари ёдидан ўтиб: «Бизлардай тўхматга гирифтор бўлган бўлмасин. Бандиларни олиб келиб, гап сўраб ҳақиқат қилиб, ҳукмкушга буюрмоғимиз керак», — деди. Тўрт дарғазаб бекни чақириб: — Бандиларни зиндондан олиб келинглар, — деб бир сўз айтиб турибди:

Ясовуллар, туринг, зиндон боринглар,
Офтоб банди бўпти, уни билинглар,

Ўйнашила қўл-оёғин кулинглар,
Хузуримга ани олиб келинглар.

Бир келтиринг, ноҳақ, ҳақин сўрайин,
Ҳамроҳининг кимлигини билайин,
Агарки ҳақ бўлса, дорга илайин
Ясовуллар, берга олиб келинглар.

Эрали дер, ноҳақ гуноҳ бўлмасин,
Тухмат бўлиб Офтобой ҳам ўлмасин,
На савдо борини хонинг англасин,
Гуноҳкорни олиб кенглар қошимга.

Ясовуллар зиндонбон бекларнинг олдига етиб:— Кеча оқшом тушган бандиларни хоннинг хузурига олиб кетамиз, уларни бизларга чиқариб беринглар,— деб подшонинг буйруқ хатини чиқариб бердилар. . . «Эсиз, навжувон қиз нобуд бўлди, улуғ подшомиздан қолган эди»,— деб икки бандибон такдаги зиндондан икки бандини. . . чиқариб хоннинг ясовулларига топширди. Ясовуллар подшоликка олиб кетди.

Подшо бандиларга қараб:— На сабабдан банди бўлдингизлар?— деб бир сўз айтиб турибди:

Ишонаман қувватима, зўрима,
Шарманда бўпсизлар Бағдод шаҳрима,
Икковинг гирифтор аччиқ қаҳрима,
На сабабдан улуғ гуноҳ қилдинглар?

Икковинг ҳам гулдай очилган гунча,
Яширинча бундай ўйнаб-кулгунча,
Сабр этмадингми биров олгунча,
Сабаб надир, бундай гуноҳ қилдинглар?...

Мен турурман Бағдод элнинг подшоси,
Дилимдан чиқмайди тухмат савдоси,
Бошларингда ҳозир мушкул ғавғоси,
Сабаб надир бу гуноҳни қилдинглар?

Оғасининг довушлари Заргархонга мойдай ёқиб,
подшонинг давлатига боқиб қараса, мурасса тожини
бошига тақиб, арз сўраб ўтирган подшо оғасига ўхшаб
кўринди. Шералихоннинг кўз ёши қатор-қатор кетиб,
подшога арз қилиб, бир сўз айтиб турибди:

Куйган қулга кенг шаҳарлар тормиди,
Адашганлар бир-бирига зормиди,
Оға деб изингдан ҳам йиғлаб қолган
Э, тақсирим, бир укангиз бормиди?

Менинг акам бир чирпинган нормиди,
Айрилгандан бери қўзинг хормиди,
Мен айланай мурассаъли тожингдан,
Улуғ тоғда қолган ининг бормиди?

Неча вақтлар банди бўлиб йиғлашиб,
Неча қорли баланд тоғлардан ошиб,
Шу дунёда эмикдошинг бормиди
Улуғ тоғда сиздан қолган адашиб?...

Менинг оғам подшоликка бопмиди,
Даврингизда мени зиндон сопмиди,
Эмикдош акамга ўхшар юзларинг,
Ҳеч изингда уканг йиғлаб қопмиди?

Овозам заргардир, Шерали отим,
Эшитинг додимни меҳри қанотим,
Эралихон бўлса тақсирим, отинг,
Энди келди сизни кўриб қувватим...

Подшо турқи, жамолига тоза қараса, укаси Шерали-хон. Тахтидан ўзини укасининг устига ташлаб, халойиқ, бекларига қараб:— Давлатим, қувватим келди,— деб бир сўз айтиб турибди:

Кўринмасдир кўзга тахту байдоғим,
Етти йилдан бери куйган думоғим,
Энди тар очилди боғу чорбоғим
Қайтадан ёнгандир ўчган чироғим.

Қоронғи бўп эди менинг кундузим,
Етти йилдан бери беқарор ўзим,
Жами беклар, иккимизга қаранглар,
Сув тагидан чиқиб келди қундузим.

Бир отадан, бир энадан бўлувдик,
Улуғ тоғда жудоликни кўрувдик:
У қирдан бу қирга ака, деб чопган
Шу эди мени-ку йитирган қўзим.

Бағдод элнинг айланмаси тор экан,
Адашганлар бир-бирига зор экан,
Борган, келган ўлган девди укамни,
Шукур, уни кўрар куним бор экан.

Етти йил ўтказдим қиш билан ёзни,
Уйнашиб отувдик у икки ғозни,
Халойиқ бекларим, тоза қаранглар
Шу банди эмикдош укамдир бизни[нг].

Баланд тоғнинг ўтар ери даради[r],
Душманнинг жабридан дилим яради[r],
Шукур қилмай мен бир энди найлайин
Эралихон Шералисин кўради...

Эрали Шералига яхши сарполар кийдириб, уч кун тўй қилиб тарқатиб, ҳамма амалдорларини тўхтатиб, мурас-саъ тожини олиб укасининг бошига қўйиб, катта-кичик уламо-фузалоларига қараб бир сўз дегани:

Қаранглар, бекларим, менинг райимга,
Бўйлари баробар қадди бўйимга,
Етти йил адашган шу эмчакдошим
Подшо бўлсин бу ўтириб жойимга...

Тирик келди, менинг бу бир давлатим,
Ҳам тузалди синиб кетган қанотим,
Суянганда шулдир қирим, мадатим,
Энди шуникидир Бағдод элатим.

Эрали дер, тожим муяссар кўринглар,
Қўл қовуштириб хизматида юринглар,
Укамни ҳам баайни мендай кўринглар,
Шерали подшодир, халқим, билинглар.

Халойиқ подшо кишининг гапини икки қилолмайз «Акаси бўлмаса, укаси, адолати бўлса бўлар, гўёки ака-сидан ҳам донога ўхшайди»,— дейишиб беклар қабул қилди...

Эрали тўй-томошага тайёрланиб:— Бағдод улуғ мам-лакатди[r], чақиртиринг урувли вилоятди, катта-катта қила беринг харажатди, ҳар ким эр бўлса, йиқитади тарафди, — деб тўй-томошани буюриб юборди.

Уч кеча, уч кундуз тўй бериб, давра-даврага бўза-ю май бериб турган чоғида Мулла Умар билан Ҳамро

боғбон бобоси Қашқа, Тўриқ отларга яроқ-созларни сртиб Бағдодга кириб келди. Етти йил орадан ўтган, гўё саккизламчи йилга етган вақтда оралаб келса, Бағдод дўконларида, бозорларида ҳеч ким йўқ. Сарсон бўлиб келаётган чоғида кўча бўйида бу иккаласининг олди-дан Оқилойнинг энаси чиқди. Ҳамро боғбон — мўйсафид киши, худди эри — ўлган Заргарга ўхшайди афти ангори, одам-одамга ўхшар экан-да, деб гоҳ қочиб, гоҳ қочмай кетиб бораётиб эди, Ҳамро боғбон:— Момо, тўхтанг,— деб бир сўз айтиб турибди;

Харидор бўлдим парчаларга,
Сарсон бўлдим кўчаларга,
Ишим бордир нечаларга,
Одамлари қайда бўлур?

Гузар-гузаридан ўтди,
Беодам демай бу юртди,
Шунча мардум қайда кетди,
Одамлари қайда бўлур?

Кезиб келдим мен бир дашни,
Излаб келдим икки қушни,
Бири шунқор, бири қарчиғай,
Одамлари қайда бўлур?

Иккови қушдир жиғадор,
Баъзи куни очи наҳор,
Айрилиб қолдим хору зор,
Одамлари қайда бўлур?

Кўрдим бир кашмири юртди,
Одамларин пинҳон этди,
Ё тўй борми, ё ёв борми,
Халойиқлар қайда кетди?

Шунда боғбонга қараб, Оқилойнинг энаси бир сўз айтиб турибди:

Аёл кулба жойда бўлур,
Сулув сочи майда бўлур,
Подшомиз олаяпти ёрни,
Халойиқлар тўйда бўлур.

Сабилдир ош билан нони,
Сўйилгандир лўкча, нори,
Бобожон, тўғри кетā бер,
Тўйхонада халқнинг бари.

Қозонларда тўла мойи,
Тилла камарли, сипойи,
Хизмат қилишиб турибди,
Шў ер одам дўржи жойи.

Ҳеч ким ётмайди панада,
Зулфи ярашар шонада,
Доира чалган дугона-да,
Ҳамма бирдай тўйхонада.

Ҳамро боғбон:— Сўраганнинг айби бўлмас, бу тўйлар қандай кишининг тўйи?— деди. Кампир:— Каттасининг отини Эралихон дейди, кичигининг отини Заргархон дейди. Танаймайсизларми, қиммат тош сотадиган Заргархоннинг тўйи,— деди.— Тўй қайси тарафда, момо?— деди боғбон. Момо:— Бу азим шаҳар, тушлик тарафдаги йўлга кирасан, кун тўғри келганда борасан,— деди.

Иккови:— Эралихон-ку, ўзимизнинг Эралихон, Заргархони ким экан?— деб ҳайрон бўлиб, боргунча гаплашиб кетди. Тўйхона Офтобойнинг чаман боғида эди. Кун тушликка борган чоғида булар ҳам дарвозага тўғри бўлди.

Қоровуллар:— Йўл бўлсин?— деди.— Э, болам, бизлар адашган ўхшаймиз, бу ер тўйхона эмасми? Бизлар тўйга келаяпмиз,— деди Ҳамро бобо. Қоровуллар:— Тўйнинг эгасининг отини билмайсанми?— деди.— Бизлар олисдан келаётган одаммиз, яқинда туриб оти байтали борини сизлар биласизлар,— деди бобо. Мардум кулишиб, қоровулбоши:— Исми шарифини сўрайман, бобо,— деди.— Бизларга ҳам хат шу киши билан бирга борган экан, Шарифбойнинг иши кўплик қилиб, келолмай қолди,— деди бобо. Халойиқ тагин бир кулди. Қоровулбоши ўзини уриб кўрсатди:— Мана, менинг исмим Раҳмон, шу тўй қилганнинг шундайчасини биласизми?— деди. Бобо:— Ҳўп биламан,— деди.— Қани эса айтинг,— деди қоровулбоши. Бобо:— Тўй қилган киши сиздан новчароқ,— деди. Қоровулбоши:— Ўзини доно тарашлаб юриб эди, Чақмоқ беҳудага бўлган экан соқолинг оқ, сени билдим ундан ҳам аҳмоқ. Буларни киргизманглар,— деб ичкарига кириб кетди.

Подшога бориб, қўл қовуштириб, арз қилиб: — Икки танимас киши келди, тақсир,— деб бир сўз айтиб турибди:

Кўксига ярашган соқолин оқи,
Юлдузни кўзлайди минган пирогои.
Бирови туташди, йигит ғўччоғи,
Ёнида бор кесадиған яроғи.

Кичигининг ҳубдир баланд димоғи,
Мўйсафиди одамларнинг бадбоғи,
Яхшига ўхшамас битмиш сиёғи,
Юлдузни кўзлайди қуйма туёғи.

Қашқа отин умрови гўр дарадай,
Тўригининг сағриси бор қаладай,
Бирови хўп ақлли боладай,
Шунисининг ҳубдир ўткир яроғи.

Шералихон айтади:— Улар кимни йўқлаб келибди?—
Сўрасак, тўйга келдик, дейди, тақсир,— деди қоровул. . .
Эралихон фикрга кетиб:— Дўстдир, душмандир, кўп ей-
диган тўйга бир туширмоғимиз керак,— деди. Шерали-
хон:— Яхши бўлади. Боринг, икковини ҳам тўйга кирги-
зинг,— деди қоровулга.

Қоровул чопиб келиб, уларни дарвозадан киргизиб
халойиқнинг ўртасига туширди.— Э, меҳмонлар, ош
тайёр, енглар, деди. Умар айтди:— Биз ош емоққа кел-
ганимиз йўқ. Шу отни, шу яроқни тўйга қўшан тортувга
олиб келдик. Ё тўйнинг эгасини айтиб кел, ё бизни олди-
га олиб бор, олиб келган тортиғимизни берайик,— деди.

Қаттаконлар:— Тузук меҳмонга ўхшайди. Қутлуғ
бўлсинга подшони олиб келиш одобдан эмас, буларни
подшога тўғри қил,— деди қоровулларга. Қоровуллар:—
Юринг, олиб бориб тўғри қилай,— деб эди, булар шарт-
та отига миниб «Тўйхонанинг ичида отдан тушиб юринг»,
деганига қарамай, отли бора берди. Қоровул элтиб,
баланд уйни кўрсатиб:— Шу ерда отинг тўхтатиб, қуллуқ
бўлсинингни қил, улар шу ерда эшитади,— деди.

Эралихон, Шералихон келганларга қараб турди. Ҳам-
ро боғбон юқоридагиларга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Тортиққа келгандир бу икки ҳайвон,
Бизларни айлагин кулбангга меҳмон,

Бўйларинг кўрсатгин, икки тўражон,
Тўйинг қуллуқ бўлсин, карамли султон!

Сизларники бўлсин минган ҳайвоним,
Бугун қирқ олти кун бўлди юрганам,
Етти қорли тоғдан нари маконим,
Тўйинг қуллуқ бўлсин, икки султоним!

Йўқлаганга олиб келдим яроғинг,
Дўстинг билан мен қилганман сўроғинг,
Топарманми дедим сенинг дарагинг,
Тўйинг қуллуқ бўлсин, икки султоним!

Айрилган бандалар йиғлайди дойим,
Қувган бўлса асли беш юз сипойим,
Икковинг бўлмагин бўз қарчиғайим?!
Жойинг қуллуқ бўлсин, икки султоним!

Қимларга топширдинг у дастхатингни,
Бизлар фарзандимиз бўлган юртингни,
Сизлар кимсиз, билдир, ўғлим, отингни?
Тўйинг қуллуқ бўлсин, икки султоним!

Ёдингдан чиқарма элу юртингни,
Олиб келдим яроғингни, отингни,
Қараб тани Умаржон улфатингни,
Ҳамро боғбон дейди менинг отимни.

Шералихон акасига қараб:— Юринг, ака, тушайлик,
— деб бир сўз айтаяпти:

Таёқ билан кетган аввал эсимми,
Узга бўлса, ҳеч ким ўғлим десинми,
Тура келинг, пастга тушайик, оғажон,
Бири боғбон, бири Умар дўсимми?

Азоб кўрган у вақтида танамдир,
Кўзларимдан кетган қонли жаламдир,
Узга бўлса, ҳеч сўроқлаб келарми,
Бири дўстим, бири Ҳамро бобомдир.

Айрилган кишига билгин, мотамдир,
Ғариб қип ҳайдаган менинг отамдир,
Сўроқлаб изимдан дўстим етгандир,
Қашқа отнинг устидаги бобомдир.

Етти йилдан бери тутган мотамдир,
Сочин ёйиб йиглаб қолган энамдир,
Бизлар учун қон йиғлаган санамдир,
Тушгин, ака, мана турган бобомдир.

Шерали айтар, Қашқа, Тўриқ отимдир,
Ота ўлмай, икковимиз етимдир,
Ортимиздан булар келган ўхшайди,
Бири боғбон, бири Умар улфатимдир.

Акаси Шералининг гапи билан ўрнидан туриб:— Бизларни ҳам сўроқлайдиган кишимиз бор экан,— деб иккови пастга тушгандан кейин Ҳамро боғбон бобоси отидан ўзини отиб, икковини бағрига тортиб, бир сўз айтгани:

Қаторимда гуркираган нормисан,
Шў хумсани тағи ота дермисан,
Ғариб бўлиб бобонг келди сўроқлаб,
Омон-эсон, икки қўзим, бормисан?

Бир неча вақтларда хору зормисан,
Ҳозирги даврингда, қўзим, зўрмисан,
Дўстинг билан бобонг келди сўроқлаб,
Омон-эсон, икки жоним, бормисан?

Юртингдан айрилган икки шўрмисан,
Икки гулдай қўзим, бугун нурмисан,
Қадимгидай мени бобом дермисан,
Омон-эсон, икки жоним, бормисан?

Юрибсанми, беклар, думоғинг чоқлаб,
Тождор бўлиб, Бағдод элни сўроқлаб,
Бу изингдан бобонг келди дараклаб,
Омон-эсон, икки қўзим, бормисан?

Жасадингда омонми, болам, жонинг,
Саккиз йилда бобонг бўлди меҳмонинг,
Саҳарлар йиғлайди у меҳрибонинг,
Айрилган шўр, қўзичоғим, бормисан?

Умар дейди, мана дўсти улфатинг,
Сўранглар, деб қолди мулла-устодинг,
Ажрашдими сендан ғаму ҳасратинг,
Омон-эсон, икки болам, бормисан?

Ҳамро дер, мен турурман боғбонинг,
Доим эсон бўлсин жасадда жонинг,
Дийдоринг кўрарми у меҳрибонинг,
Омон-эсон, икки болам, бормисан?

Эрали, Шералихон дўсту ёронларини, ўзи учун ғам
чеккан кишиларини, энасини сўраб, бобосининг юзига
термилиб қараб, бир сўз айтгани:

Ёмон кунда тоғлар боши туманми,
У юртни кўрмоқлик бизга гумонми,
Бизи билан ўйнаб-кулган жўралар,
Жондан ортиқ азиз дўстлар омонми?

Айрилиқ савдони у фақир кўрган,
Сийнасин чок этиб, бағрига урган,
Тонг саҳарлар бўзлаб жойидан турган,
Қор сут берган энажоним омонми?

Булбуллар учишиб қўнганди зоғлар,
Айрилиб ғариблар элдан узоқлар,
Тўти, қумри сўйлаган гулзорли боғлар,
Сояли жойларим бобо, омонми?

Озод бўлди бу кун бандилар қўли,
Ёмон олисдадир Булғорнинг эли,
Биз учун ўксинган сиддил беклари,
Энди салтанатли беклар омонми?

Қуйган одам элда бобожон, сўйлар,
Ғамли банда ҳар хил гапларни ўйлар,
Энам шўр ўтирган кабзакор уйлар
Мунаққашли жойлар, бобо, омонми?

Қўнглимиздан чиқди оҳ билан войлар,
Қуллик қилдик бизлар бундайин тўйлар,
Қарвон қўниб ўтган хайма саройлар,
Омонми, бобожон, қари бобойлар?

Банди бўлдик Эрали, Шерали ёшлар,
Олти кундан бери вақтини хушлар,
Ғамдан озод бўлди бу улуғ бошлар,
Ақли доно келган ёшлар омонми?

Боболари билан сўрашиб, Умар дўсти билан қўл қисишиб кўришиб, Эралихон шу сўзни айтиб турибди:

Кўринди кўзга баланд-пасим,
Келганча кетган менинг эсим,
Ҳам шеригим Умар дўстим
Келгин дўстим, кўришайик.

Бирга чиққандир саводим,
Ёдимга келди элатим,
Шу пилла йўқдир тоқатим
Кел, кўришайлик, улфатим. . .

Қолса майли гулшан боғим,
Бу ерда чоғдир думоғим,
Қўлим очдим, кенг қучоғим,
Келинг, дўстим, кўришайик. . .

Эрали, Шерали улфатинг,
Омон қолдик — давлатинг,
Қучоқлайин хуш жасадинг,
Келгин, ёрон, кўришайик!

Умар қучоқлашиб кўришиб, ота-энасидан яқин бўлиб сўрашиб, Эрали, Шералига қараб бир сўз айтиб турибди:

Элдан келган икки полвон,
Асло кўрмай энди армон,
Бўлибсиз карамли султон,
Даврон сур энди, сур энди.

Қўлингизда тахти даврон,
Дўстинг ҳозир сизга меҳмон,
Омон бўлингиз дўсти жон,
Ғанимат бил энди, бил энди.

Улуғ турур Бағдод шаҳар,
Зўр подшо бўпсиз, ҳукмдор,
Ҳеч кимга бермайин озор,
Одил бўл энди, бўл энди.

Ҳамро боғбон, Умар Бағдоднинг шаҳрида бир йил меҳмон бўлди. Офтобой ҳомиладор бўлиб, тўққиз ой,

тўққиз кун, тўққиз соат ўтиб, бир хушсурат ўғли пайдо бўлди. Эрали бешик тўйи қилиб, халойиқни чақириб:— Бизларнинг номимизни йигин ўртасида бир қаландар қўйган экан. Элни кўп кўрган кишини қаландар дейди. Сиз ҳам неча тоғлардан ошиб, улуғ жойлардан келдингиз, кетар бўлсангиз, неварангизга бир ном қўйиб кетинг, — деб Ҳамро боғбонга бир сўз айтиб турибди:

Мустажоб қари дуоси,
Розидир ота-энаси,
Шу бўлсин Бағдод эгаси,
От қўйинг шунга бобоси.

Ҳар кимсанинг шундай бўлар
Қўнглидаги муддаоси,
Офтобой шунинг энаси,
От қўйгин боғбон бобоси.

Олис юрган тоғдан ошар,
Тараф бўлса қувалашар.
Бағримга олсам ярашар,
Дуо қинг буни бобоси. . .

Қатта-кичик беклар шивирлашиб: «Бизнинг элнинг мингтасидан элатдошининг биттасини авло кўрди», — деб ўзаро туртишиб турган чоғида, мулла Умар уларнинг шивирлаганини шумроқ англаб, бир сўз айтаяпти:

Бизлар, тақсир, кетар кишинг,
Энди булар қариндошинг,
Ғамдан озод бўлган бошинг,
Бу кишилар қўйса бўлмасми?

Бу ерда тахту давлатинг,
Кетар мендайин улфатинг,
Қўлингдаги у дилбандинг,
Отин қўйсин бу элатинг.

Аввал охир чучук тилинг,
Устун бўлди берда қўлинг,
Шулар қариндошу валинг,
Кўпчилик қўйса бўлмасми?

Эсон-омон, тўрам, тургин,
Думоғ чоғлаб даврон сургин,

Азиз меҳмонга гапирма,
Жамоатдан сўраб кўргин.

Ўғлинг отин булар билсин,
Тўйлар қилиб чавки қурсин,
Нимага бўлса муносиб
Бу бекларинг отин қўйсин. . .

Умардир беклар улфати,
Яхши аслнинг нияти,
Муллага бор, чиқсин хати,
От қўйсин тоға-жамоати.

Беклар ўртасидан бир мулла айтди:—Бу меҳмон доно экан. Бу ойим туфайлидан, Эралихоннинг қўлидаги бола-нинг орқасидан ҳаммамиз тенг қариндош бўлдик, бобо билан сизнинг ҳам ўзгалигингиз қолмади. Ҳаммамиздан улуғ ёшли киши экан, мўйсафид; соқолининг оқи бор, меҳмонлиги тағи бор, «Меҳмон отангдан улуғ» деган гаплар бор. Бизларга қўйсангизлар ихтиёр, бизлар ҳам ихтиёрни шу боғбон бобога қўйдик.

Жамоат:—Кўп яхши, яхши,— дейишди. Ҳамро боғбон созанда эди. Созини халтасидан чиқариб, қўлига олиб, юз алвонда чалиб, ҳаммани ўзига қаратди. «Созига яраша гапи бормикан?» — деб ҳамма оғзига кўз тутди. Боғбон Шералихоннинг ўғлига от қўймоқчи бўлиб, маст бўлиб, бир сўз айтди:

Уламлар бу даврага йиғилган,
Бефарзандлар суйсин шулардай ўғлон,
Эшитгин отини, карамли султон,
Ўғлингнинг отини қўйдим мен Гардон. . .

Қаландарнинг сўтаси бор қўлига,
Шу отни мен қўйдим шоҳнинг улига,
Подшо бўлар ушбу хоннинг элига,
Шу сабабдан бунинг оти Гардонхон.

Бир нечанинг бордир ғайри даъвоси,
Бир нечанинг бордир бошқа ҳавоси,
От қўяди бунга боғбон бобоси,
Оти Гардон, бўлар элнинг тўраси.

Кўпчилик боғбонни вали билиб, баъзилари кулиб:
«Гардон деган ҳам от бўлами»,— дейишиб, баъзилари:

«Бинойи от, шоҳ бўлса, Шоҳгардон демоқликка яхши»,—
деб тўн кийишиб, жавоб олиб, ҳар қайси бек ўз ишига
туриб кетди. Бу тўйни тарқатиб, бизларга энди жавоб
берсангизлар,— деб боғбон бир сўз айтиб турибди:

Бир йил бўлди, бизлар келган бу ерга,
На савдо, билмарам, Булғор шаҳарга,
Жавоб деб боқамиз гулдек дийдорга,
Омон бўлгин, икки ўғлим, кетайик.

Кеча-кундуз бирдай йўлни тортайик,
Етти баланд қорли тоғдан ўтайик,
Бир гап бўлса сизга хат узатайик,
Жавоб бергин энди, ўғлим, кетайик.

Сизларга етқирдик ҳам оту яроқ,
Ҳеч ким ҳам бизларни қилмайди сўроқ,
Эралихон, жавоб бергин тезироқ,
Омон бўнглар энди, мазгилим йироқ.

Ҳамродирман мўйсафидман — соқол оқ,
Яна ҳам бормикан қайтадин кўрмоқ,
Бизларга ҳам бергин сен оту яроқ,
Жавоб бергин, кетсак бўлар яхшироқ.

Эралихон:— Ҳай дариг, меҳмоннинг келгани яхши,
кетгани ёмон. Тўғри бор, эгри бор, ўзларингдан хабардор
бўлинглар; саломат борингизлар,— деб оту яроқ бериб. . .
икковини отга миндириб турган чоғида Шералихон кириб
келди.

Шералихон Умархон, боғбон бобосига қараб:— Қайда
борурсизлар?— деди. Бобоси:— Энди омон бўлгин, ўғ-
лим. Сафарлар қариди,— деди. Шералихон дўст-ёрларга
салом денг,— деб бир сўз айтиб турибди:

Борсангиз Булғор шаҳарим,
Йиғилиб келса дўсту ёрим,
Махтангиз бу тожи сарим,
Давлати бисёр дегайсиз.

Бойланган вақтида қўлим,
Бир эгам солмади ўлим,
Ободдир сўраган элим,
Жойлари Бағдод дегайсиз.

Атрофида борми ёмон,
Энам сўраса, денг омон,
Айрилган савдо кўп ёмон,
Икки ўғлинг бор дегайсиз.

Саломат бор икки кўзинг,
Ёш қилмагин дегин кўзинг,
Худо берган икки кўзинг
Сургани даврон дегайсиз.

Кўрсам дейди энам юзин,
Тўтиё қилсам деб изин,
Ул кўрган Шерали ёлғизинг,
Бир неваранг бор дегайсиз.

Омон қопти, шу давлатинг,
Келса устун бўлар қўлинг,
Бир кун келар икки улинг,
Сурарсиз даврон дегайсиз.

Алқисса, булар розилашиб йўл тортиб кетди. Икки кеча-икки кундуз йўл тортиб, бир қорли тоғдан ўтиб, кечасига уйқу қобоққа қотиб, тўққиз кеча-кундуз адашиб кетди. Кун чошкада бир баланд тоғнинг устига чиқиб, адашганлари маълум бўлиб, ўн бир кеча-кундуз орадан ўтди. — У ошар тоғларимиз қаёққа кетди? — деб боғбон Умарга караб, бир сўз айтиб турибди:

Бўлдим бу кун мен ҳайрона,
Ўзимиз келган тоғлар қани?
Қўролмайман элатимни,
Ўзим юрган боғлар қани?

Зоғ учмайди — улуғ дашлар,
Подшоликнинг халқи кўрса,
Ушлаб элтиб зиндон ташлар;
Бўлдим бу савдо ҳайрони.

Баланд ўсган ар-арлар,
Билмайдику икки шерлар,
Сочи сумбул, нозли гуллар,
Қани бизнинг ўтар йўллар?

Расво қилди парвардигор,
Қулоқ солгин, мулла Умар,

Адашганни эгам хўрлар,
Қани энди Булғор шаҳар?

Шунда Умар бобосига қараб, бир сўз айтиб турибди:

Ажал етса ҳар бир ерда ўлармиз,
Ботир бўлиб хон қошига келармиз,
Йўл ўнгласак, отдай югуриб елармиз,
Бугун ғамгин бўлсак, эрта кулармиз,
Насиб бўлса Булғор элга борармиз,
Бизлардай сарсон бўлган икки тўрамиз,
Адашдим, деб йиғламагин, бобожон,
Йиғлама Булғорни сўраб топармиз...

Иккови тоғдан тушиб бораётган чоғида бир дўржитўпар турган кишилар кўзига кўринди. От қамчилаб иккови шулар ёнига кетди, тинмайин йўл тортиб, тўпар кишиларга етди. Улар Қаҳрамон деган подшонинг қоровуллари эди. Қоровулларнинг ёнига бориб, отини тўхта-тиб, Булғорни сўраб, Умар бир сўз айтиб турибди:

Ботирлар қиличи, найза қўлида,
Неча бир ўқлари бордир белида,
Тушсангизлар баайни мўмин тилига,
Унгаринг бизларни Булғор элига.

Ҳеч ким чидамасди марднинг заҳрига,
Бу мардлар олмасин аччиқ қаҳрига,
Бизлар бир адашган, икковгинамиз
Унгаринг бизларни Булғор шаҳрига.

Қўшин куни қамчи қўяр мардлар отига,
Ун кун ҳалак бўлдим тоғнинг бетига,
Раҳм этинглар, мана турган жамоат,
Унгаринглар Булғор эли юртига...

Қаҳрамон шоҳнинг чин оти Ойтўра, лақаби Мастура деган бир қизи бор эди. Уйқу-ғафлатда кўп тилла узук ва сирғалари, уй анжом, бўхчаларини ўғирлатган эди. Бу отлилар подшонинг амри билан йўқолган нарсаларни ахтариб юрган қоровуллар эди.— Мол ўғирлаган шулар,— деб қўлларини бойлаб, икковини олиб кетди. Намоз вақти Қаҳрамоннинг шаҳрига етиб, подшоҳига элтиб

кўрсатиб, Гавир деган полвони ўзини ботир кўрсатиб,
бир сўз айтиб турибди:

Жой сўрайди райкор³⁷ билан бизлардан,
Ҳам йитик топилар шу гуноҳқордан,
Булар хабардордир ҳар бир шаҳардан,
Булар кўрганидан қочди бизлардан.

Қўлин ушлаб тортиб бойлаб олувдим
Мандираб йўл сўрайди Булғор шаҳардан.
Куллан мол топилар шу дузилардан,
Ғазаб қилинг мол топилар шулардан.

Ҳалак бўлдик, дейди, тоғнинг бетига,
Қўйворсангиз, қочиб кетар юртига.
Шулар хабари бор йитган гавҳардан,
Ўғри шулар, кўрманг сиз ўзгалардан.

Ақли бордир, билдим, элнинг эгаси,
Ўғриларнинг кўпдир райкор ҳийласи.
Шу мўйсафид ўғриларнинг каттаси,
Топилади шундан узук, тилласи.

Қулоқ солинг таърифи кетган полвонга,
Мени якка қўйинг сонсиз душманга,
То топгунча солиб қўйинг зиндонга,
Булар газандадир юрган майдонга.

Қаҳрамон шоҳ ўзига ўхшаш ўттиз кишини ўзидай
либос кийдириб, юрса бирга юриб, ўтирса бирга ўтир-
гувчи эди. Ўз хизматкорларидан ўзга қайси бири подшо-
лигини билмагувчи эди. Шунда Ҳамро боғбон:— «Булар-
нинг ичида қайсиси шоҳдир»,— деб ҳайрон қолди. Ўрта-
дан шоҳ туриб, бир сўз айтиб турибди:

Бизнинг полвон бойлаб келди қўлингни,
Ўғри, на чоғли билдинг ҳолингни,
Қайда қўйдинг ўғирлаган молингни
Келтирмасанг, кесар бўлдим сарингни!

Полвон таниган, э дузилар, ўзингни,
Тўғри айтгин икковинг ҳам сўзингни,

³⁷ Риёкорлик.

Қанча бўлса ҳамроҳларинг айта бер,
Урмай-сўкмай қўйиб юборай ўзингни...

Булар ўйлаб турса, ўғри бўлиб қўлга тушганга ўхшайди. Шунда борбон бобо подшога бир сўз айтгани:

Ҳамро айладим мен ана муллани,
Ҳеч қилганим йўқдир бундай гунони,
Додимга етгин бу элнинг султони,
Олганлардан сўра тилла сиргани.

Бек боласи тортар олтин сибзиқди,
Ҳеч кўрмадим сендай кўнгли бузуқди,
Тўғриларни ўғри қилсанг қизиқди[р],
Олганлардан сўра тилла узукди...

Умарнинг бир узуги бор эди, ўзи беҳабар эди, қиммати бир шаҳарга бергисиз эди. «Бир узук олиб, иккимизни озод қиладиган бўлса, мана, бир узук», — деб узукни подшонинг олдига ташлади.

— Молнинг биттаси чиқди, бу каззоб ўғриларда бунақа узук нима қилсин?! Аввало Ойтўраникидир, уники бўлмаса, бир подшонинг хазинасидан чиққан; ўғрилиги ҳақиқат маълум бўлди,— дейишиб турдилар. Шунда бириси айтди:— Бандиларни шу узук билан бекларингиз Ойтўранинг ўрдасига олиб бориб кўрсатсин, узук қизингизникими, йўқми, шундан биламиз.

Подшо беш-олти золимига буюрди:— Шуларни қизимнинг ўрдасига олиб боринг; узукни таниса-танимаса, олиб келинг,— деди.

Золимлар ҳайдаб, орқасидан туртиб, Ойтўранинг олдига элтди. Урдада ўтирган ойимни чорлатиб:— Йитган молларингиз топилди, мана бу узук нишонаси,— деб қўлига берди.

Ойтўра ойим ойдай юзига ниқобини ташлаб, боллабини тишлаб, узукни ўнг қўлига ушлаб, жаҳонда йўқ узук экан,— деб хушлаб, сўзни бошлаб турибди:

Хушрўй қизлар эрга тияр
Меники десам жоним куяр,
Балки сизларни отам сўяр,
Бобо, бу кимники, кимники?

Тўғри айтгин, қилма мазоқ,
Қўлимдадир димоғим чоқ,

Итган бизнинг асл мунчоқ,
Узук кимники, кимники?

Гулдайдир менинг танам,
Оламда битган мен санам,
Ўзимники десам, ортар гуном,
Узук кимники, кимники?

Айтинг, Ҳамро бобоси,
Мен эмас узук эгаси,
Ҳақиқат сўйла, сен мулласи?
Узук кимники, кимники?

Ойтўрадир менинг отим,
Бўлмасин сизга туҳматим,
Ўзимда қолмасин уятим,
Узук кимники, кимники?

Шунда мулла Умар Мастуранинг ниқобли бетига қараб бир сўз айтаяпти:

Кўйинманг-да ойим мунча,
О, хушрўй, белинг химча,
Узук эгаси беквачча,
Узук шуники, шуники.

Бошига тушган туҳмати,
Мендай мулланинг улфати,
Эрали эгасин оти,
Узук шуники, шуники.

Улмадилар, осди дорга,
Тушганда золим қўлларга,
Бериб кетувди бизларга
Узук шуники, шуники.

Элтувлик яроқ, отини,
Бермабман бу қимматини,
Сўрайди эл Бағдодини
Узук шуники, шуники.

Уйланган эмас, бўйдоқди[р],
Ҳам эгаси олтин тахтди,
Олайн дер гулгунчоқди,
Узук шуники, шуники.

Ўзи бачча, ақли расо,
Бир жононни дўстим олса,
Гул юзидан қилиб бўса,
Ўзук шуники, шуники.

Ҳушёр қизлар қошин қоқар,
Билмадим-ку кимга боқар,
Қимни олса шулар тақар
Ўзук шуники, шуники.

Подшодир Бағдод шаҳрига,
Тушган ёр олмоқ баҳрига,
Олса тақтирар ёрига,
Ўзук шуники, шуники.

Умарман мен, шунинг дўси,
Сиздан келар мушкин иси,
Бўларсанми Офтоб дўси,
Ўзук шуники, шуники.

Ҳар подшодан зўрдир ўзи,
Олса тақар сарвинози,
Ўйнашади қора кўзи,
Ўзук шуники, шуники.

Ойтўра ойм: «Ёмон экан толеим, шундай хуш қилиқли билан бўлса масканим-жойим, шу узукнинг эгасини ёр қилиб, ўнг қўлимга тақиб ўйнашмасам, тос тепамдан урсин мени худойим. Бағдоднинг эгаси бўлса, ҳар кимсанинг шундай тўғри жўраси бўлса, шундай ёринг бўлса; унинг билан қилсанг айшу ишратди, шундай кишилар билан қилсанг истиқоматди; қўлимга олдим ўзимга берадиган қалин-қисматни, бу узукни кўрса, бир подшо берар бир мамлакатни»,— деди. Шу гап кўнглига ўтиб, ясовулларга қилди имо-ишоратни.— Нима қилайик, бувишим, эгасига берасизми бу тоши қимматни, ё қамаб қўяйикми бу икки налатини? — деди.—Ўзукнинг эгасини топиб бераман. Зиндонга сазовор қилинглар бу икки палакатни,— деди ойм.

Золимлар икковини ҳайдаб чилбирни бўйнига тайлаб судраяпти. Умар:— Агар эгасига қиладиган бўлсанг хатни, бир кишига миндирсанг отни, мен ҳам бир нома ёзаман, шу арзачинг бизнинг хатни ҳам олиб кетсин,— деди.

Золимлар боғбон билан Умарни олиб бориб зиндонга қамаб қўйдилар.

Золимлар подшо олдига бориб:— Тақсир, қизингизнинг узуги эмас экан; шундай бўлса ҳам олиб қолди. Гарданига уриб, зиндонга солиб, сизнинг амрингизни қилиб келдик,— деди. Подшо айтди:— Ойтўра ҳам танимадимми? Золимлар:— Эгасининг тайинини гуноҳкорлардан билиб, эгасига хат қилиб, узукни ўз эгасига бермоқчи бўлиб олиб қолди. Узимники деганда ҳам бўлар эди. Биттаси айтди:— Бу банди-ўғриларнинг кети ҳаддан зиёд зўрга ўхшайди. Бағдоднинг подшоши дўсти бўлса, зўр подшонинг узуги экан, олиб қолмас эди қизинг эси бўлса. Агар узук эгаси Бағдоднинг эгаси бўлса, бироз ғавағолар пайдо бўлар.

Подшо:— Қизим хат юбораман деган бўлса, эҳтиёт бўлинглар,— деб ўрдасининг атрофига ўн тўрт кишини қоровул қўйди.

Ойимча чироғини ёқиб, бир неча дарчалардан ўтиб, қоровулларга билдирмай, ярим оқшомда зиндонга бориб бир сўз айтиб турибди:

Мусофир элларда бобо, хормисан,
Ёқти жаҳон бир кўрмоққа зормисан,
Бобо, дейман, танимайсан, кўрмисан,
Омон-эсон икковингиз бормисан?...

Мулла Умар, қилиб бергин хатингни,
Улфатингга қилгин арзу додингни,
Келса олиб берар ўлжа отингни,
Омон-эсон, меҳмонларим, бормисан?

Маст баччалар доим ўйнар гул билан,
Отам душман, мен дўстингман дил билан,
Ҳарна хатинг бўлса бит тез қўл билан,
Омон-эсон икки банди, бормисан?

Менинг ҳам чоқ бўлди битилиб хатим,
Кетмоққа созланган Олмақўз отим,
Сизлардан тасаддуқ гулдай жасадим,
Бири бобо, бири навжувон, бормисан?

— Чироқ бўлмаса, қоғоз билан довод-қалам бўлмаса, бу қоронғи зиндонда қандай битамиз?— деди Умар. Ойимча қоғоз, қалам, сиёҳни чироғига бойлаб, бандилар-

га узатди. Умар кўнглидаги бор гапни хатга битиб чирогига бойлаб узатди. Ойимча хатни олиб, хатнинг тайин борар ерини билиб, кўшкка келиб, бу ҳам бир хат қилиб, Гавир полвонни ўрдасига чақиртириб, олдига зиёфатлар тортиб, думоғини чоғлаб:— Э, Гавир ака, бизнинг молларнинг қоламаси³⁸ Бағдоднинг шаҳрида; арзон-қимматига қарамай, Эралихон шуни олган экан. Ё шу омонатларни берсин, ё сотқувчи кишиларни топиб берсин. Сизнинг тириклигингизда ўғри менга шунча жабр қиларми? — деб хатни муҳрлаб, Гавирнинг қўлига бериб, бир сўз айтиб турибди:

Олплигингни шу сирача билдиргин,
Ғамгин қилма, шодиёна кулдиргин,
Бағдод элга Эрали деб сўроқлаб,
Шу хатимни Эралига билдиргин.

Бўйин бўлса, отига ҳам миндириб,
Майдон, чўлларида чопиб елдириб,
Арза-номам элтиб бергин кўлига,
Дўстим дегин уни ҳам бир кулдириб. . .

Неча гаплар билан кўнглин тўлдириб,
Каллахўрни дарвозадан эндириб,
Хайр деса, кечикмай тез етиб кел
Зинҳор келгин шуни отга миндириб. . .

Ботир бўлса қараб билгин кўзига,
Нишонаси бордир тикка сўзига,
Бир оп чиқсанг, ҳеч қайтарма изига,
Кела бергин олплигингни билдириб.

Шоҳ қизиман ошиқлигинг биламан,
Сўгин сизнинг билан ўйнаб-куламан.
Даста-қошиқ берма ҳаргиз кўлига,
Нима десанг, амирингда тураман. . .

— Бағдод элга бормоқликка отангизнинг Олапойча шапақ оти ярайди. Табладан Олапойча шапақни олиб берсангиз, қувганда — етар, қочсам — қутулиб кетар; ўзга от минсам — қорни ерга етар; агар бир ерда от йиқилса, сўнгра ишнинг мазаси кетар; отангнинг тўрт юз

³⁸ Қолгани.

тўқсон югуриги бор, ҳамма оти бирдай чопса, ҳамма отлардан шу ўгар.— деди Гавир. Ойтўра ойим ўн бир тош таблани кўриб, ярим оқшомда Олапойча отни нўхталаб, хотиржам гузарлардан отни етаклаб, саҳар вақтида кўшкка келди. Кўҳна абзалхонадан эгарларни топиб, отни эгарлаб, Гавирга отни кўрсатиб, ойим бир сўз айтиб турибди:—

Абзал керак эмас сиздай зўрига,
Курашганда илим солгин белига,
Шу қамчи бўлади, олпнинг қўлига,
Кўринмай чиқиб кет отам элига.

Миндирдим мен Олапойча отига,
Тоғлар гумбирлайди чопса отига,
Ев қўрқади полвон сиёсатига,
Кетгин ҳеч кўринмай отам юртига.

Миндирдим отамнинг жониворига,
Киши хизмат қилмасмикан ёрига,
Келган кеча босиб олар бағрига,
Кўринмай кета бер отам шаҳрига.

Полвон киши пухта бўлар ишига,
Бу гапларни айтманг ўзга кишига,
Омон-эсон Эралини оп келсанг,
Сўнг муносиб мендай дилбар тўшига.

Ойтўранинг ўзга фикри, хаёли,
Юзида холи бор, лабида боли,
Омон-эсон шу мардни сен оп келсанг,
Сўнгра бўлсам сиздай олпнинг аёли.

Гавир полвонга бу гаплар ёқиб, ойимнинг гапларини куш кўриб:— Шундай кетмоғимнинг эби борми?— деб бир сўз айтиб турибди:

Хушрўйсан, ақлинг расо,
Шароб бергин бирор коса,
Кетар чоқда хурсанд бўлай,
Беринг менга икки бўса.

Ингичка белларинг тасма,
Қўлда хина, қошда ўсма,

Умидворман ҳозир сенга,
Дардинг урсин, гапинг росма?

Умидворчилигим шудир,
Узинг раъно, тоза гулдир.
Искатгин менга ойимча,
Таътил бўлар бориб келгунча.

Йўлга солгин мендай мастди,
Гапларинг ғамимни кесди,
Билсанг агар мендай дўстди
Бўса бер қочиб тургунча.

Олпман, менинг отим Гавир,
Иккимизга келса давр,
Ошиқдирман қилма жабр,
Бўса бер менга шу давр. . .

Ойимча:— Улиб қоласанми бориб келгунча, ҳозирча бермайман сенга бўса, олдин менга хизматингни кўрсат-да, хумса. Бўлмаса, ўн тўрт қоровулга билдириб, отамга айтиб ўлдиртираман, ундай қилгунча бориб кел,— деди. Гавир Қаҳрамон шоҳнинг ғазабидан қўрқиб: «Мен бир хизматкори, бу подшонинг қизи, эрка ўсган бу ноумиднинг ўзи; ке, борсам-бориб келай, чин ваъда қилганга ўхшайди, мендан ўзгага тегмас-да»,—деб умидвор бўлиб, отга миниб, «Қаттиқ кунда даркор бўлар»,—деб яроғини ёнбошига илиб, дарвозага отни тўғри қилди. Шунда ойимча кетарини билиб, бир сўз айтиб турибди:

Баракалла, полвон Гавир,
Бу элатга солма дубир,
Қоровуллар ҳеч билмасин,
Отга пухталаб қамчи ур.

Сизда бор йўлбарсинг кучи,
Қўлингизда ўткир қамчи,
Саломат бориб келсанг,
Сўнгра сизга берай муччи.

Узинг полвон, ақлинг расо,
Майимни ичдинг бир коса,
Саломатда Гавир келса,
Сўнг юзимдан олсин бўса.

Қаранг мендай Мастурага,
Умид қилманг ҳеч порага,
Хатимни беринг тўрага,
Кечикмай келинг, садаға.

Гавир тонг саҳарда чиқиб кетди. Олапойча илдам отди, майдон келганда бўшатди; уйқулар қобокқа қотиб: «Теваракка қарай, чўпон-пўпондан Бағдоднинг юртини сўрай,— деб бир тоққа етди, отининг жиловини тортди.

Шу тоғнинг отини Юлдуз тоғ дер эди.

Эралихон Юлдуз тоғининг олқор, кийининг таърифини одамлардан эшитиб, тўриқ отининг белига миниб, ёйини кифтига солиб, довулни эгарга илиб, ҳеч кимга гапирмай, Бағдод элидан Юлдуз тоғига қараб чиқиб кетди. Икки ярим кун йўл тортиб, олти олқор, бешта кийикни отиб, бир чашманинг бошига етиб, семиз бир олқорни сўйиб, кайфини чоғ қилиб, кабоб еб турган ерида бир тараф тўзиб, биров келаётир. Эралихон пиёдалаб, келаётган Гавирнинг олдидан чиқиб, қир устида найзасига суяниб турди. Гавир кўриб: «Ахтарган чўпонни топдим»,— деб отини тўхтатиб, мўйловини икки ёққа бураб, кўзини олартиб, Эралихонга қараб, Бағдод шаҳрини сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Сиёсатга мўйловимни бурайман,
Икки кундан бери чўпон қарайман,
Кўп қўрқмагин, кимнинг даҳмардасисан,
Тўхта сендан Бағдод элни сўрайман.

Даҳмарда деб бош-оёғинг мўрайман,
Чин айтмасанг парча-парча тўғрайман,
Улдираман таваккали жўнайман,
Мен сендан Бағдод элни сўрайман. . .

Жавоб бергин мендай полвон Гавирга,
Зиёда қолмагин берда жабрга,
Не иш қип юрибсан бу тоғ бағрида,
Билсанг йўлим ўнгар Бағдод шаҳарга.

Шунда Эралихон:—Минибсан олапойча отингни, нима дейди сенинг юртингни, менга қилма бундай сиёсатингни; Бағдод борсанг, тўғри кета бер, дўқ урма, кўрсат менга куч-қувватингни,— деб бир сўз дегани:

Бу тоғларда саргардон бўп юрасан,
Ўзинг доно, мени нодон биласан,
Одами, ноодамни сен на биласан,
Бағдод элга бориб нима қиласан?

Сен каттасан, мен бир ёш боламан,
Найзам ўткир, кўкрагингдан соламан,
Қулай келса мен бошингни оламан,
Бағдод элда қандай зарур ишинг бор?

Бағдод элнинг ҳаммасини биламан,
Айтсанг-ку йўлингни қисқа қиламан,
Энди бундан зинҳор ўтма Бағдодга,
Бошинг кесиб қанжиғага иламан.

Доим номард камситади мардини,
Сенга мен кўрсатмам Бағдод юртини.
Танимайсан, чўпон дейсан, баччағар,
Эрали дер, мендай чўпон отини.

— Чўпон, менинг истаганимнинг ҳам оти сизнинг
отингизга ўхшаш, мен бир подшонинг саф синдирган
полвониман,— деб бир сўз айтиб турибди Гавир:

Олапойча югрук менинг отим бор,
Бир шаҳар олгудай куч-қувватим бор,
Чўпон, менга кўп-кўп ҳазил қилмагин,
Чунки зўрдан олган қўлда хатим бор.

Қаҳрамон дер, менинг хоним аждаҳар,
Аждаҳарнинг заҳарига ким чидар?
Тўғри сўзинг менга сўзла, ҳусндор,
Пухта билгин, Гавир деган отим бор.

Ёвдан, элдан мен қўрқмайман ҳаргиз,
Қўрқсам юрмайман-да майдонда ёлғиз,
Таниш бўлайик бу ерда иккимиз,
Бу тоғнинг отини дейдилар Юлдуз...

Бу туришинг сенга ваҳми қиёмат,
Йиқилсанг, қўймасман сени саломат,
Омон қоларингни ўйла, азамат,
Қўрқмайсанми келган мендай полвондан?

Гавир дейди Қахрамоннинг полвони,
Мен билан олишганнинг чиқади жони,
Кураш қилсанг, мана, Юлдуз майдони,
Еш ўғлон, ўлма ҳасрат-армондан.

Эралихон белини бўш бойлаб, қўлидаги найзасини тайлаб:— Туш отдан!— деб майдонда айлана берди. Гавир: «Шу ажаб бачча билан мен гаплашиб қолдим. Ке, энди қўрққандай бўлиб тургунча, отдан тушиб осмонга отсам — тушмаси кетар, зарб билан ерга урсам — чиқмаси кетар»,— деб отидан тушди.— Ажалинг етиб, кунинг битиб, сен баччанинг қонинг тортган экан,— деди. Эралининг қахр-аччиғи келиб, Гавирга тўғри бўлиб, бир сўз айтиб турибди:

Беҳикмат эмас тоғнинг тоши,
Полвоннинг бўлмас қари, ёши,
Полвон, мунча лоф урмагин,
Менинг ўзим одамкуши.

Қаддинг-ку мендан зиёдди[р],
Лоф урмоқлик кўп уятди[р],
Кел, тўккин кучу қувватди,
Ўзига маълум марднинг иши.

Тантибозлик шундай бўлсин,
Йиқитган олп тирик қолсин,
Ҳар ким йиқилса, шу ўлсин,
Бу майдонда қолсин лоши. . .

Эрали дер, қара менга,
Тез айлан, мана майдонга,
Қора тошни бўйяй қонга,
Қурашмоқ полвоннинг иши.

Гавир «Бу ноумид кўп маҳмадона экан. Ке, бунинг билан эрта кунни кеч қилиб ўтиргунча, курашиб ё ерга, ё осмонга отиб юборай»,— деб қўлини чинордай қилиб, Эралихонга қараб югура бошлади. Уч мартаба аччиқ билан Эралини олдинга тортди, уч мартада ҳам қимир-лата олмади. Шунда Эралихон довуш қилиб, кўтармоқчи бўлиб, ерга урмоқчи бўлиб, бир сўз айтиб турибди:

Кураш қилдинг кунинг битиб,
Кўтарай путин липонглатиб

Отай ўзимдан жудо этиб;
Энди кучимни англагин.

Кучин билгин ёш ўғлонни[нг],
Сенга солайин армонни,
Англагин мендай полвонни,
Майдон узра тўкай қонни.

Полвоңликка чиққан саводи,
Қойилдир эли, элати,
Билдингми сен, э налати,
Сендайча мингта шогирди.

Кичик кўрдингми жасадди,
Отим Эрали, чин мардди[р].
Оёғин кушод кўтариб,
Аччиғланиб бу мард отди.

Ярим таноб ерга бориб,
Ун икки юмалаб кетди.
Найзасин қўлига олиб,
Эрали устига етди.

Гавир айтди:— Энди йиқитдинг, бир кишининг хат-хабари бўйнимда қарз кетмасин, шуни бериб келгунча, менга мухлат бергин. Эралихон:— Сенинг Гавир полвон отинг бор, бир қирга ўхшаган жасадинг бор, лоф урмасанг ҳам бўлар эди, қандай арза-хатинг бор? Учирайми Гавир деган отингни, чиқариб бер, хатингни,— деб найзасини тўғри қилди. Мастуранинг хатини Эралихонга чиқариб бериб, бир ўғли бор эди, шу ўғлининг ҳақиға ўлдирмасликни сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Ўқиб кўргин берган арза-хатимни,
Йиғлатиб қўймагин бир фарзандимни.
Мен ўлсам бўлмасми оламда етим,
Мен шогирдинг, сиз менинг бўнг устодим.

Улим деган ерда йўқдир тоқатим,
Лоф уриб юзимда қолди уятим,
Ҳам сизга етмади кучу қувватим,
Мен шогирдинг, сиз менинг бўнг устодим.

Гавир айтар, қувватингиз билинди,
Қўлинг теккан вақти бағрим тилинди,
Бизнинг билан дўст бўи ўйнаб-кул энди,
Олиликни ўргатинг, чиқсин саводим.

Эралихон мулла Умарнинг хатига кўзи тушиб, хатдан банди бўлганликларини, адашганларини ўқиб тургани:

Бир йил бўлди келдик Бағдод юртига,
Хатим қўшдим шу санамнинг хатига,
Адашдик тўққиз кун тоғнинг бетига,
Сен етгин дўстингнинг арзи додига.

Ошиб кепмиз Қаҳрамоннинг юртига,
Гирифтор бўлганмиз бир туҳматига,
Тоза қара Умархоннинг хатига,
Уни кўриб дўстим минсин отига...

Фурбат савдоси тушди танама,
Ёқалар ҳўл бўлди кўзда жалама,
Қийин бўлди мени туққан энама,
Етсин дедим сиздай жондай жўрама...
Дўстликнинг қойдаси шундай бўларми,
Дўст кўрмоққа келган шуйтиб ўларми,
Чин дўст бўлсанг, отлан, Эрали дўстим,
Ёв қўлида энди дўстинг ўларми?

Шунда Эралихон:— Ўзингни душман англайман, хат олиб келганингни дўст фаҳмлайман, қайси элдан сеники сўрайман,— деб икки оғиз сўз айтди:

Бизи билан дўст бўламан дейсан, полвон,
Тўғри сўзла, қилай жонимни қурбон,
Ўзим кўрган дарддан бу дарди ёмон,
Айтмасанг, қиламан ерларга яксон...

— Икки меҳмонинг зиндон бандиси бўлди,— деб Гавир бир сўз айтиб турибди:

Аслида сизники узукнинг ўзи,
Олиб бордик, кўрди шу шоҳнинг қизи,
Бир йил меҳмон бўлганини айтувди,
Уларни тутгандир сиз полвон тузи.

Биласизми ё билдирмаси олганди[r],
Сўйламайман олдингизда ёлғонди,
Узук сабаб билан банди бўлганди[r],
Зиндонга солгандир икки меҳмонди. . .

Қулоқ солғин, хоним, мендай Гавирга,
Дўстинг бўлса бирга юргин шаҳарга,
Осмоқчиди қирқ кун тўлганда дорга,
Юрғин меҳмонларинг тайин зиндонда.

Эрали Ойтўранинг хатини энди очиб ўқий бошлади:

. . . Узим бир доно қизман, қошлари камон,
Узугинг тилладан, кўзлари яман,
Келмасангиз, ошиқ, мен бир куяман,
Келсалар мен айлай жонимни қурбон.

Куйган ошиқ айтар биздай қўшиқди,
Маъшуқ бўлсангиз, мен сизга ошиқди[r],
Дарбадарлар кўрар ҳар бир эшиқди,
Тезроқ етиб келинг, қаддингдан, полвон.

Ҳам томоша қилинг балки элимни,
Боғ оралаб узгин лола, гулимни,
Чин ошиқман ҳазар қилмам ўлимдан.
Келиб кўринг, бегижон, кенгиш юртимни,
Ойтўра-Мастура дейди отимни,
Келиб кўринг юракда ишқ ўтимни.

Эралихон айтди:— Э, Гавир, полвон, у мени қачон кўрган экан? Улар икковми, биттами? Гавир:— Иккови ҳам бир нозлининг номи. Ойтўра бобоси билан энасининг қўйган оти, Мастура дегани элнинг қўйган оти,— деб бир сўз айтаяпти:

Сиз эга узуги яманга,
Дилбар фирибгар қиз экан.
Фириб берган экан менга,
Ўлсин, деб мени буюрган.

Юргин дейман сендай хонга,
Обберайин, дўстим, сенга,
Юргин, дўстим, ёр қилайин
Энди шу кўзи чўлпонга.

Хизматин қилай устодни,
Тезроқ мингин тўриқ отни,
Дўстим дедим сендай мардни,
Биздан кўргин, дўст, хизматни. . .

— Мабодо қирқ кун тўлиб қолса бой бераман Умар
улфатни,— деб иккови икки отни миниб, бир-бирига сўз
айтиб йўлга тушиб кетди:

Югруклигин кўрсак отди,
Қайсиси энди зиёдди[р].
Кўнглига олиб улфатди,
Шипирма қамчига тутди.
Гавир полвон шошма, деб
Орқасидан ияриб,
Бу ҳам чопди Шапақ отди.
Икковининг от чопгани
Юлдуз тоғни гумбирлатди.
Бедовларини ирғитди,
Икки отнинг чопиши,
Майдон, чўлни сўлқиллатди.

Қир келганда қиялатди,
Жар келганда жаналатди,
Кўринг шу икки улфатни
Арна келганда ирғитди.
Юлдуз тоғ ажаб баландди[р],
Баъзи ерлари чағатди[р],
Тоғнинг тошин ёнғоқ этди.

Қулай келганда, шоввозлар
Паст қирлардан ирғитди.
Отнинг белига ярашган,
Тилла айил, нуқра пуштан.

Эралихон минган оти,
Ками йўқ йўрға юришдан;
Чу деганда жонивор ўтар
Кўкда учар илдам қушдан.

Жонивор қорсоқдай қотди. . .
Юлдуз тоғдан жўнаганига
Тўрт кеча, тўрт кундуз ўтди,
Энди айни саҳар чоғи

Ишкамсал шаҳрига етди.
Қоровуллар тўсса йўлини,
Баъзи-баъзи қоровуллар
Кўринмаси қочиб кетди.
Тўғри келиб дарвозадан,
Қаҳрамон шаҳрига кирди,
Тўполон қилишиб юрди,
Қайт деганларни ўлдирди;
Иши бундай бўлар зўрди,
Бир нечалар энди писиб
Гавир полвонини кўрди.
— Узимизнинг номдор полвон
Кўп одамни қўймай қирди,
Олдидагин танймаймиз,
Бу қандайин гўзал зўрди[р]!
Кўнглида Гавир қувониб,
Янги топдим, деб улфатди;
Гавир ҳам чиниқиб қилди
Сидқи дил энди ғайратди.
Кетганча мардни ияртиб,
Зиндоннинг устига етди.
Бориб тўрт юз бандининг
Барини озод этди. . .

— Биринг лўкча, биринг энди нормисан,
Зиндон ичра икковинг ҳам хормисан,
Эралихон келди сизни сўроқлаб
Зиндоннинг тубида, боғбон, бормисан?

Элидан айрилган иккинг шўрмисан,
Бизни бугун рости улфат дермисан,
Қиёматлик дўстинг келди сўроқлаб
Зиндон ичра ётган дўстим, бормисан?

Умар дейман, қандай кулфат-койишинг,
Газанда, илонлар бўлиб йўлдошинг,
Тирик бўлсанг чиқар, дўстим, довушинг,
Омон-эсон икковинг ҳам бормисан?

Бобоси соҳибқироннинг келганини билиб, Умарни туртиб:— Мен бир яхши довуш эшитдим, Эралихоннинг довушига ўхшайди, сенинг дўстинг, менинг ўғлим келгандай,— деб Ҳамро боғбон бир сўз айтиб турибди:

Қоронғида кўринмайсан кўзима,
Хоки пойинг суртсам мен бир юзима,
Бир довушинг ўхшар шу мард кўзима,
Ғариб бўлиб қолдим, ўғлим зиндонда.

Агар ўғил бўлсанг Ҳамро боғбонга,
Кучингни сарф айла жумла душманга,
Бир дуоғўй бобонгдирман мен сенга,
Икковимиз ғариб бўлдик зиндонда.

Эралихон арғамчи ташлатиб, икковини ҳам торттирди, ёқти дунёни кўрсатди.

Подшо шу пилла сийёсат қилиб, ўн бир тўп отди, бу тўпларнинг довуши ерни қимирлатди. Бир банди чопиб келиб Эралихонга:— Тўпларнинг довуши ёмон чиқди, мабодо атрофингизни олмасин, тез мининг,— деди,— отди. Эралихон ташқари чиқиб, ўқини ёйига тираб, тўп чиққан ёққа қараб, тўғрилаб отди, ўқ икки чинорни синдириб кетди...

— Энди менинг кўзимга узукни тўхмат қилиб олганини кўрсат. Ёв бизларнинг устимизга босиб келолмас, бу бир нишонасини дўстинг кўрсатди,— деди Гавирга Эрали. Гавир полвон Ойтўра-Мастуранинг кўшкига олиб бориб, ўрданинг тагида — гулзор чорбоғида тўхтадилар. Гавир Шапақ отни миниб, кўшкнинг дарвозасидан кириб келди. Ойтўрани чақириб:— Мен хизматингизни тамомлаб келдим,— деди. Мастура: «Бу зўрлик қилган бўлса, қувониб отидан тушар; у ботир зўрлик қилган бўлса, отидан тушмай ранги ўчар, бу полвонни бир тебратиб кўрай, синамогим яхши», — деб бир сўз айтиб турибди:

Куйган ошиқ ишқи менга,
Хабар етган бегижонга:
Тоза кийим кияй танга,
Бош хизматкор, тегай сенга...

Номинг кетган элатима,
Ҳозир ниқобим бетима,
Келган меҳмон ўзи кетар,
Сен лозимсан жасадима.

Полвон фикрга кетиб: «Бу, доғ устига доғ солмоқ учун тегаман, дейди. Оламан десам, оламан-а, ундан кейин дўстимдан бир балога қоламан. Эралихон бу иш-

ни билса, калламни узар. Ҳай дариг»,— деб от устидан туша олмай, ранги ўчиб кетди.— Шу мардни гулзор боғингга олиб келдим. Узук тўғрисида сенинг билан гаплашмоқчи,— деб бир сўз айтиб турибди Гавир:

Кўҳна давронларим келди эсима,
Етолмасман энди у ҳавасима,
Менга тегарингни, дилбар, энди қўй,
Тўғри айтсам, тег Эрали дўсима.

Гапирмагин қараб менинг райима,
Ажал тўнин бичар ўлчаб бўйима,
Энди менинг отим тута кўрмагин
Элтиб қўяр чиқмайдиган жойима.

Дўстлик қилсанг, сира келма қошима,
Ёқамни ҳўл қилма кўзда ёшима,
Энди менга тегаман деб айтмагин,
Ёмон кўрсатмагин одамкушима.

Менга ошиқ бўлсанг агар билдирма,
Безор бўлдим, юрагимни тилдирма,
Тегсанг теккин менинг полвон дўстима
Ораликда мен шўрлини ўлдирма.

Ойтўраой:— Узукнинг эгаси, меҳмон қаерда?— деди.
— Гулзор чорбоғингда.

Уч канизини ияртиб, чорбоғ томондаги эшикдан бўйнини узатиб, жоду кўзини ўйнатиб, узугини кўрсатиб турди.

Шу пилла Эралихон:— Сояли жойлар кимники?— деб Гавирга қараб, икки оғиз сўз сўради:

Айрилиқ алами бағримни доғлар,
Бир нечалар ҳубдир димоғин чоғлар,
Сояси қуюқ бу мевазор боғлар,
Бу супали гўзал жойлар кимники?

Атрофида тоза очилиб гуллар,
Қайфида сайрайди тўти, булбуллар,
Сулув бўлса керак хинали қўллар,
Сайраб турган қумрилари кимники?

Тоғларда учади қарғаю зоғлар,
Ажаб хушрўй келган бу гўзал боғлар,
Мурғизорли чаман гуллар кимники,
Мунаққашли иморатлар кимники?

Хос саллани мен бошимга ўрайман,
Соат ўтди бирон киши кўрмайман,
Гавир дўстим, менга тўғри сўйлагин,
Боғнинг эгасини сендан сўрайман.

Гавир Эралихонга қараб, боғнинг эгасини таърифлаб,
бир сўз айтиб турибди:

Юрар бўлса мушки сасиб,
Сиздайин хонга муносиб,
Олган юрар бағри ўсиб,
Дарчада боғнинг эгаси.

Қирқ газ кўшкининг пояси,
Шуйтиб кўп қуюқ сояси,
Сулувдир бунинг бекаси,
У ойим боғнинг эгаси.

Ширин-шакар айтган сўзи,
Ўғли йўқ шоҳнинг ёлғизи,
Бизнинг элнинг сертамизи,
Боғ эгаси шоҳнинг қизи.

Эралихон: — Бор, узукни олиб кел, бизнинг узукка ўхшаш бошқа узуклар ҳам бўлар, ажаб эмас,— деб Гавирни юборди. Гавир тилла дарчанинг олдига яқинлаб:— Узукни сўрайди, беринг, таниса олармиш; икки гуноҳкорни ҳам зиндондан чиқариб келтириб ўтирибмиз, агар узук ўзиники чиқса, олган кишини сўрармиш. Иш чатоқ, узугини беринг,— деди. Ойимча айтди:— Бор, узукнинг эгасини олиб кел, кўрсатмайман, белги-нишонини сўрайман.

Гавир Эралихоннинг қошига борди:— Сизни келсин,— деб юборди,— узукни бермади,— деди.

Эрали совут-қалқонини Умарнинг олдига қўйиб, аста-аста дарчанинг тўғрисига етди... Шунда Ойтўра ойим:— Узугингизнинг нима нишони, нима қиммати бор эди?— деди. Эралихон узугининг нишонларини баён қилиб, бир сўз айтиб турибди:

Ойим, сизга баҳодирнинг доди бор,
Одамзод улуғин асл зоди бор,
Бир белгисин сизга, дилбар, гапирсам,
Узук тош тагида битган хати бор.

Бу гапим ҳақиқат, йўқдир ёлғони,
Балдоғи тилладан, тоши ямани,
Тухмат қилмас сенга келган меҳмони,
Бобомдан қолгандир, билсанг, тати бор.

Яманнинг қимматиин солган кўзига,
Совчи қўйсам бир подшонинг қизига,
Олсам бермоқчи эдим қора кўзига,
Хатда энди эгасининг оти бор.

Хуснинг ойдаи, қора кўзинг сузикди[r],
Менинг энам қилдиргандир узукди,
Асли балдоғининг қоши тагида
Каштаси бор: уч айналма чизикди[r].

Шунда Ойтўра тилла балдоқ тошининг тагига қаради. Хатини ўқиб кўрса, Мастуранинг номига бўлган: «Менинг Мастураой деган отимнинг таърифини эшитиб, менинг отимга қилибди. Асли менга ошиқ экан»,— деб тоза ошиқлиги тутиб, канизларидан хупя этиб, узукни берки-тиб, тўражонга имо-ишорат билан тилла кўшкисини кўрсатиб. ўзини панага тортди.

Шу пилла чор тарафдан карнай-сўрнай тортиб, Иш-камсал майдонига лашкар чиқа берди. Эралихон буни эшитиб,— Шу шовқиндан бир хабар олиб кел,— деб Ола-пойча отини миндириб Гавирни юборди. Гавир булардан хабар олмоққа кела берсин, энди Қаҳрамон шоҳдан бир гап сўранг.

Подшо ҳамма ҳокими, бекларини хат билан чақиртиб олиб, шуларга қараб:— Емон келди бизга тараф, майдонга лашкар тўда қилинглар,— деб бир сўз айтиб турибди:

Мендай подшо борми жаҳон — дунёда,
Қирқ минг киши қилинг бўлсин пиёда,
Йигит гўччоқ йигит бўлсин зиёда,
Пиёда сорбоздан қирқ минг жўнасин.

Қирқ минг бўлсин отли, яроқли,
Қирағай найзали, тилла пўпакли,

Ҳам ботир бўлсин бир шер юракли,
Шундайин отлидан қирқ минг жўнасин.

Бизга душман кепти Бағдод-йироқдан,
Яна қирқ минг жуфтланг бўзча қозоқдан,
Уч олмоқлик керак келган бадбахтдан,
Яроқли қозоқдан қирқ минг жўнасин.

Атрофларда мерган бўлиб юргандан,
Кўзлаганда қушнинг кўзин ургандан,
Қирқ минг бўлсин соф қирағай мергандан,
Шакаман мергандан қирқ минг жўнасин.

Қўрқмангизлар келган у бир полвондан,
Уғриларни озод қипти зиндондан,
Тухмини қуритай жаҳон айвондан,
Қирқ минг бўлсин оти кетган полвондан.

Майдонларда душман билан қувишган,
Қумзор ерга гармак қовун экишган,
Қайтармизда сувсин бўлар дейишган,
Деҳқон ботиримдан қирқ минг жўнасин...

Ҳаддан кўпдир Қаҳрамоннинг қўшини,
Чувирлашиб боссин тоғнинг дашини,
Сўраштириб қирай элу хешини,
Одамхўрдан буюринг қирқ минг кишини...

Шунда Эралихон отини миниб, қалқон, совутини киф-
тига илиб, ғайрат камарини белига тортиб, уруш бўларини
билиб, бир ҳайвонга уч ботмон ёйини жойлаб, Умарни
шу отга миндириб, дарвозадан чиқаётганда, Ойтўранинг
буларга кўзи тушиб, бир сўз айтиб турибди:

Баҳор чоғда очилганлар гул бўлсин,
Ғаним-душманингиз сизга эл бўлсин,
Дол бўйингдан мендай ойим садаға,
Бир гўзал тўражон, сизга йўл бўлсин?

Ҳар отага сиздай ботир ул бўлсин,
Душманинг ким бўлса сенга қул бўлсин,
Икковингнинг бу турхингдан айланай,
Озода меҳмоним, сизга йўл бўлсин?

Шундан шу ёқ айра солма ўзингни,
Кетар бўлсанг оп кет қора кўзингни,
Садаға, айтиб кет ширин сўзингни,
Ширин сўзли навжувонлар, йўл бўлсин?..

Шунда Эралихон дилбарига қараб, кўнглининг бузилганини билиб, бир сўз айтиб турибди:

Ҳозир мен бир на бўлишим билмайман,
Бу ёвуз душманга ўзим жўнайман,
Тирик бўлсам келгум, ўлсам келмайман,
Лашкари сонсизни ёмон англайман...

Ун тўққизга кирдим, ўзим боламан,
Лабларинг ҳақиқдир, ҳуснинг хиромон,
Омон-эсон қолсам сени оламан,
Менинг учун йиғлама тайин келаман.

Дарвозадан чиқиб, дурбинни қўлига олиб, олдинга қараса, майдонга чиққан лашкарда сон йўқ, бир хил кўрқоқларининг бетиде қон йўқ, орқасидан Гавир пойлаб бораяпти. Шу сонсиз лашкарни кўриб, ўнг тарафга юриб, кўринмай бир тоғнинг камарига кириб, шу кечаси билан йўл тортиб, отларини тўхтатиб, дурбинни олиб қўлига, чиқиб тоғнинг белига тагин душман лашкарига қаради. Тўрт тош йўлни босиб бораётган лашкарга кўзи тушди. «Булар Бағдодга бормоқчи экан»,— деб Умарни қулай жойга қўйиб, кўҳна подшодан қолган даскир қилични қўлига олиб, Умарга — Сен томоша қилиб ўтира бер,— деб қирнинг белидан ўтиб, ёвнинг олдига кўриниш берди.

Евлар: — Тўриқ отли эди,—деди. Кўрганлар:—Мабо-до шу Эралихон бўлмасин,—деди.—Бизлар сонсиз, бу ёлғиз, ёки кейнида одами бормикан?—деб қирқ минг полвоннинг бошлиғи Савирга маслаҳат қилди. Савир айтди:—Сизлар шу ерда тўхтанглар, мен шунинг олдига бир ўзим борай; от чопиб бориб подшодан сўрай, ижозат берса, ўлдириб келай.

Полвонлар айтди:—Шундай жойларда Гавирнинг қадри ўтди.

Савир подшо олдига бориб, бир сўз деяпти:

Сиз кейинда, мен ҳам қайтдим изима,
Полвонлик нишони бордир ўзима,

Тўриқ отли бир ноумид кўринди
Чумчуқдайин кўринмайди кўзима...

Жавоб беринг ошди менинг ғайратим,
Ким қаерда қопти Гавир улфатим,
Емонни ўлдирмоқ менинг одатим,
Жавоб беринг мен душманга борайин...

Шунда подшоси ҳам бир сўз айтиб жўнатапти:

Чўпон-чўлиқ бўлса магар тайлаб кел,
Эрали бўлса икки қўлин бойлаб кел,
Сиёсатдан қўрқар бўлсанг бормагин,
Бундан буёқ бу олдимга ўйлаб кел.

Ё фириб қип чатоқ билан ушласанг,
Бўйнига чилбирни ҳалқа ташласанг,
Биз тарафга уни судрай бошласанг,
Хоним, деб олдимга кулиб-ўйнаб кел.

Бор борсанг, ҳар кимлигин билиб кел,
Оёқ-қўлин қўйдаи қилиб кулиб кел,
Зўрлик қилиб сенга ғавғо айласа,
Жасаидан қора бошин юлиб кел.

Шунда Савир полвон лашкарини оралаб от қўйиб кетди, ўз лашкаридан ўтди, бекнинг анжомига қараб аросат тутди, отининг жиловини тортди. Йўл ўткинчидай бўлиб секин-секин олдига борди мардди. — Бу майдонда қайда борарсан?— деб бир сўз айтиб турибди:

Қиши чоқлаб юрса яхши ҳолини,
Урушда фойдаси бўлмас валини[нг],
Бойламоққа келдим эрнинг қўлини;
Ҳеч ким билмас лашкаримнинг сонини,
Олмоқ учун келдим навжувон жонини,
Тўкарман чўлларда марднинг қонини,
Тикка-тикка қилай совут, қалқонини,
Эралидан ўзга бўлсанг, қайтгин, тайин ўласан!

Кўринг Эралидай мардди,
Ҳар туки обдордай бўлиб,
Гўё чопонини тешди,
Қисиб бориб яқинлашди.

Унинг найзасин қўлидан
Суғириб майдонга отди.
Зарб ўтувди, Савир қочди,
Қўп лашкарнинг кўзи тушди,
Анжомларини созлашди.

Кўринг Эрали мардди,
Еткизиб душманга отди,
Кўрсатай деб бир синоат,
Унг қўлидан ушлаб тортди,

Умировидан қўпориб,
Лашкар томонига отди.
Лашкарбоши фармон берди.
Кўрғон қилиб атрофин тутди,
Маст бўлиб шуьда Эрали
«Олплар»га шуни айтди:

— Йиғилишинглар ўлмоққа;
Тараф қилиб келсанг бекка,
Кела бер, эрлар, якка-якка;
Овоза кетсин фалакка,
Келинг, эрлар, якка-якка,

Улар бирдай тутди ўққа,
Оти ёмон ҳунарманддир,
Рад қилади келган ўққа;
Қўлида даскир қилични
Силтаб кесди неча бошди;

Кўрганлар бўлиб қойиллар,
Отга ярашар айиллар,
Оғзи қатта жазойиллар
Отилди майдон устига...

Уйнатиб дол бедов отди,
Кўринг Эрали мардди,
Кўпини шердай қийратди
Қон оқди майдон устига...

Йиғилиб бўлди-ку тўпар,
Келган жазосини топар,
Узи учун шоҳдор тўплар
Отилди майдон устига.

Бу марднинг қўлида даскирди[р],
Хўп йиғлашди, жабрин кўрди,
Ишин кўриб бундай зўрди,
Йиғлашди майдон устида.

Ҳар ким дучор бу майдонда,
Жасадда қолмади жон-да,
Худди энди тошдай бўлиб,
Қалласи қолди майдонда...

Бир хили қомати букилиб,
Кучқул қора қон тўкилиб,
Тилла қалқонлар сўтилиб,
Қочганлар кетди қутулиб,
Суришиб майдон ичинда.

Уруш бўлди кеча-кундуз,
Кечаликда санаб юлдуз,
Улар кўп, Эрали ёлғиз
Қувди-ку майдон ичинда.

Алқисса, қочганлар қутулиб кетди, қочмаганлар оламдан ўтди, уруш битди, душман бўйин бўлиш хатин битди; қолганига иши бўлмай, Умарни қолдирган тоққа ўн мингини ҳайдаб етди.

Анда Ҳамро боғбон бобоси кўшкнинг устидан томоша қилиб турган эди, яраланган отлар қочиб боққа келиб кирди. Боғбон бобо келиб кўрса, булар қайсиси бўйнидан, қайсиси сонидан яраланган. Бориб Мастура ойимга айтди:— Кўрдим уч яраланган отди, уруш бўлган экан майдонда қатти[қ], менга топиб беринг беярадор отди, бориб кўрар эдим Эралидай фарзандди.

Мастура отасининг табласидан сариқ-саман отни олиб, эгарлаб, юганлаб, бобонинг олдига етиб, кўндаланг қўйиб:— Меҳмонимдан тез хабар олинг,— деб, бобосига бир сўз айтиб турибди:

Бобо, мен ҳам бўлдим бу кун беқарор,
Инганиб ғам чекди мендайн ночор,
Борсанг, бобо, тезроқ боргин лашкарга,
Аждаҳардан олиб келинг тез хабар.

Ҳеч банда бўлмасин, бобо, хору зор,
Бу урушга узук бўлди сабабкор,

Дийдорини кўриб қилдим яхтиёр,
Боринг қани, нима бўпти ҳусндор.

Қирғийнинг³⁹ уяси бордир қияда,
Бўз тарлон чарқиллар баланд уяда,
Тез хабар олинг, на бўлди суйганим —
Бир суйганим шудир ёқти дунёда...

Ҳамро боғбон отига миниб, шаҳардан чиқиб бораётган чоғида ўн минг киши билан Эралихон, мулла Умарнинг мартабалари зиёд бўлиб, қатордан бир газ баланд бўлиб, димоғи чоғ бўлиб келаётир. Ҳамро боғбон Эралихонга қараб, омон-эсон бормисан?— деб бир сўз айтиб турибди:

Қаторимда гуркираган нормисан,
Олпларнинг ичида ўзинг зўрмисан
Боғбон бобонг келди сени сўроқлаб,
Ёв ичинда кўрар кўзим бормисан?

Эрларнинг ичида ўзинг эрмисан,
Хуш қилиқли, икки юзинг нурмисан,
Бир мусофир бобонг келди сўроқлаб,
Ёв орада аждаҳарим бормисан?...

Ўғлим, тасаддуқдир жасадда жоним,
Ўлимдан айирган сен қўриқбоним,
Бўз боладай келди дилга дармоним,
Бу оламда асло ўлма, полвоним!...

Бу кескирни қилиб берган устодинг
Қўлда бўлса, полвон, келар ғайратинг,
Полвонлардан қувватлидир жасадинг,
Дунё юзида омон бўлгин, полвоним!

Полвон бор ерларда ҳеч йўқдир хатар,
Уруш майдонида ёвни йиғлатар,
Душман бесон бўлса индамай кетар,
Баракалла, ҳамдардим, қувватим.

Қулоқ солгин Ҳамро деган боғбонга,
Дўстинг кулдир, омон берма душманга,

³⁹ Қўлёзмада булбулнинг.

Энди овозаңг кетди тахти жаҳонга,
Доим шундай бўлсин шаъну шавкатинг.

Ҳаммалари Ойтўра-Мастураининг чорбоғига келдилар.
Эрали бобоси билан қилиб маслаҳатди, уч кеча-кундуз
тўй-томоша қилиб, мазлуму мискинларга бериб тарқат-
ди; элнинг бари каттасини чақиртиб, мамлакат Умархон-
га, деб бир кечаю кундуз беш минг тўп отди, уч минг жа-
зойил бўшатди.

Мамлакатга Умар подшо бўлгандан сўнг Ойтўра-Ма-
стура... Умарни, Ҳамро боғбонни, Гавир полвонни чақир-
тириб, зиёфатлар берди... Қаҳрамон подшо Эралихоннинг
ишига қойил бўлиб, полвонлар, олплар ўртасида бир сўз
айтиб турибди:

Эрнинг қадрин эрлар билар,
Номард эр қадрин на билар,
Хизмат ўтса ўйнаб-кулар,
Зўрга қойил бўлмоқ керак.

Узи Булғорнинг лочини,
Душманга тўкиб кучини,
Евдан олади ўчини,
Унга бўйин бўлмоқ керак.

Минган отидир Тўри[қ],
Олп экан, полвоннинг зўри,
Қойил бўлиб мендай қари,
Хизматида турмоқ керак.

Қулоқ сонглар Қаҳрамонга,
Кетувди донғим жаҳонга,
Қойил бўлдим бу полвонга,
Амирида турмоқ керак.

Эралихоннинг димоғи чоғ бўлиб, подшо мулла Умарга
қайнотаси Қаҳрамонни нойиб қилиб берди. Тўққиз кеча-
кундуз камбағал, мазлум, хор-зорлик кўрган кишиларни
чақириб, сарпой бериб; бир неча ғазабли бекларни Га-
вирдан сўраб бўшатиб, эл саранжом бўлгандан сўнг Бул-
ғор шаҳрига қайтмоқчи бўлди. Қайнотасининг юртидан
ўн минг кишини қуроллантириб, тўпларини судратиб,
Умар ўз жойига Қаҳрамон нойибини қўйиб; Эралихон
Ойтўра-Мастурани отга миндириб, ўз юртига қайтди.

Ўттиз олти кун йўл тортиб, Арпали чўлига етиб, бир булоқнинг бўйига булар жойлаша бошладилар.— Шаҳар халқига менинг келганимни билдирманг,— деб боғбон билан мулла Умарни Булғорга юборди, ўзи ўн минг киши билан булоқли қирда қолди.

Умар билан боғбоннинг кўринмай кетганига бир ярим йил бўлган эди. Буларни беклар кўриб:— Умар билан боғбон бир ярим йил дараксиз кетган эди. Ўғлонларингиз ёнига борган эканми, булар тағи шаҳарда пайдо бўлди, ҳақиқат шулар сизга душман,— деб Эрназар жаллод подшога хабар бериб, бир сўз айтиб турибди:

Боғбон билан Умар бўлди душманинг,
Энди қўлдин кетди тахти давронинг,
Пухта билгин, икки ўғлинг душманинг,
Гуноҳкорлар келган ўхшар қайтадан.

Ўзингиз буюрган ҳукмушига,
Ешлигида савдо солдинг бошига,
Қирғин берар Булғор қари, ёшига,
Икки ўғлинг билгин кепти қайтадан.

Беш юз жаллод келмаб экан ўлдириб,
Ёв бўп келган Арпалига эндириб,
Умар юрур дўстим омон экан, деб,
Қайта бошдан душман кепти элинга.

Эралини хон қилармиш элинга,
Тулки, шақал йиғлар эмиш ҳолинга,
Энди боргин Оппоқхўжа пиринга,
Насиҳат қилсин икки жону дилинга.

Умархоннинг жиғаси бор бошига,
Ҳеч кас боролмайди унинг қошига,
Энди дучор бўлдик одамкушига,
Ўлди деган душман келди қайтадан...

Эрназар дер, беркит ўнгу сўлингни,
Ҳасрат билан бойлатмагин қўлингни,
Энди дўст демагин икки улингни,
Шу икки душманинг кепти қайтадан.

Подшо Умар билан боғбонни олиб келиш учун мирзаларга хат битдириб, муҳрини босиб, Эрназарнинг қўлига

берди. Умар билан боғбон гапиришиб турган пайтида Эрназар отланиб келиб кирди. Қогозни Умарнинг қўлига чиқариб берди. Умар хатига қараб, подшодан келганини билиб, Эрназарни отидан тушириб:—Аввалдан-охиригача сен юрт бузувчи,— деб қорнига ўн таёқ, икки биқинига ўн таёқдан ва орқасига ўн бир таёқ, жами қирқ бир таёқ уриб, бурнини кесиб, отига чаппа миндириб:— Ҳар на қўлдан келганини подшонг қилсин, мен уларни олиб келдим. Мени ҳам Эралихон Ишкамсал деган шаҳарга подшо қилиб қўйди. Мен ҳам Қорахондан кам эмас,— деб хат битиб, муҳр босиб, қўлига берди. Эрназарни бандидай қилиб, Ҳамро боғбондан шоҳнинг қошига ҳайда-тиб юборди, ўзи боғда қолди. Ҳамро боғбон жаллодни олдига солиб ҳайдаб, ҳар қадамда қамчилаб, подшоликка элтиб тўғри қилди. Подшога беклар:— Уғилларингиз шаҳарга ёв билан келиб кирганга ўхшайди. Ҳамро боғбон жаллодингизни банди қилиб, бурнини кесиб, қамчилаб ҳайдаб келди,— деб хабар бердилар. Подшо:— Боғбонни асир қилинглар,— деди. Шу вақт боғбон подшога қараб бир сўз айтади:

Э подшоҳим, билгин энди ҳолингни,
Фойдаси йўқ хўжа, эшон, валингни,
Қасд қилса югруклар олар элингни,
Мутлақо бойлайди икки қўлингни...

Боғбон айтар, шоҳим, қайтди давлатинг,
Кун-кунидан зиёд ҳасрат, кулфатинг,
Билсанг Эралиники Булғор давлатинг,
Энди мурда бўлар, хоним, жасадинг.

Ҳамро боғбонни золимлар кўплашиб ушлаб, бойлаб бандихонага элтиб ташлади. Болаларнинг энасининг ҳам қўлларини бойлатиб, келтириб зиндонга ташладилар. Энди бир сўз Гулмастура бандидан сўранг. Гулмастура зиндонда бир бобони кўрди. Бобога қараб, сиз ким? деб сўраб, бир сўз айтиб турибди:

Етти йил бўлди жудоликка йиғлайман,
Бугун ҳам аҳволимни ёмон англайман,
Имонинг ҳамроҳинг бўлсин, бобожон,
Тўғри айтинг отингизни сўрайман.

Етти йилдир кетди менинг фарзандим,
Ҳажрига қолмади сабру тоқатим,

У иккиси менинг шопар қанотим,
Бобожон, рост айтгин, билай отингни...

Олтин ёқа ҳўлдир кўзим ёшига,
Энадайин раҳбар борми кишига?
Тухмат қилган икки улим бошига,
Бобожон, баён бер менга элингни.

Эрали, Шерали менинг фарзандим,
Омон бўлса, энди менинг давлатим,
Қайта бошдан битар синган қанотим,
Подшонинг ёриман, Мастура отим.

Ҳамро боғбон буни эшитиб, Эрали, Шералининг
энаси асир бўлганини билиб, бир сўз айтиб турибди:

Куйган қулга кенг мамлакат тор экан,
Айрилганлар бир-бирига зор экан,
Уксиниб йиғлама энди, бибижон,
Ўлган эмас, икки ўғлинг бор экан.

Баланд тоғлар айланмаси даради[r],
Тирик кетган бир-бирини кўради,
Ғамгин бўлиб йиғламагин, бибижон,
Эралихон, Шерлихон келади.

Сочинг ёйиб, юлиб эдинг юзингни,
Беқарор қилмагин энди ўзингни,
Шукур қилгин ўтган дамга, бибижон,
Кўрар бўлдинг банди бўлган қўзингни.

Келса олар душманлардан орингни,
Минордан отади билгин, ёрингни;
Насиб бўлса чечар келиб қўлингни,
Катта ўғлинг сўрар Булғор элингни.

Ҳамро дейди, мен турурмаң боғбонинг,
Қайта бошдан сурар бўлдинг давронинг,
Кўзларингдан тўкма бунча пишонинг,
Шукур қилгин, келар икки ўғлонинг.

Шунда Мастура боғбонга қараб, тагин бир сўз айтади:

Айрилган кишининг бағри бийронми,
Ёв кунда тоғлар боши туманми,
Кетган деб эшитувдим, жон бобо,
Кўрган бўлсанг, икки қўзим омонми?

Сизи билан икковимиз зиндонми,
Душманлардан бу гапимиз пинҳонми,
Икки ўғлимнинг дўсти эдинг, боғбонжон,
Кўрган бўлсанг, икки қўзим омонми?

Отаси бўп банди қилди улимни,
Худо берган икки жону дилимни,
Насиб бўлса устун қилар қўлимни.
У икки мусофир шўрим омонми?

Майлига бўлмаса тўпу байдоғим,
Бир кўрсайдим чор бўларди думоғим,
Кетимда қоп ёқсин ису чироғим,
Кўрар кўзим, равшанларим омонми?..

Булғор мамлакатида зангхонаси бор эди. Агар шу занг урилса, жангнинг хабарини берган ҳисобланар эди. Занг урилди, бу занг сонсиз лашкарнинг қулоғига кирди. Подшо лашкарларига:— Уғилларимнинг олган икки шаҳарини ҳам эгаллайсизлар,— деб буйруқ берди.— Уғилларимни ушлаб, банди қилинглар,— деб лашкарбоши, бекларига қараб, бир сўз айтиб турибди:

Бир тоифа бўлсин олтин пўпакли,
Бир тоифа бўлсин йигит ғуччоқли,
Бир тоифа бўлсин қизил саллали,
Бир тоифа бўлсин оғзи яллали,
Йигит ғуччоқлидан қирқ минг жўнасин.

Мендай подшо борми ёқти дунёда,
Тахт бўлсин қирқ минги бари пиёда,
Тағин қирқ минг жам қинглар ундан зиёда
Пиёда ботирдан қирқ минг жўнасин.

Минганида отнинг бели толгидай,
Зарб қип қувса учар қушни олгидай,
Сиёсатин кўрган ёвлар ўлгидай,
Қирағай мергандан қирқ минг жўнасин.

Душманлардан олар бўлсин ўчини,
Сарф айласин душманларга кучини,
Ёвга силтасин даскир қиличини,
Қайтмас полвонимдан қирқ минг жўнасин.

Эшитинглар, Қорахон дер сўзини,
Банди қинглар икковининг ўзини,
Сизлар олинг алар олган нозини,
Босадиган шунқорининг изини —
Қон қуяр жаллоддан қирқ минг боринглар!

Беҳисоб лашкар тўпларини Арпали чўлига судратиб;
ҳар қадамда гумбирлатиб тўп отиб, бир кеча, бир кундуз
йўл тортиб, хуфтан вақтида Арпали чўлига етиб, Эрали-
хон лашкарининг чор тарафини ўраб, тўпларни қаратиб,
мерган, қирағайлар тонг отганни кутиб ёта бердилар.
Тонг отди, мерганлар тўпларини қирнинг бетига қараб
бўшатди.

Эралихон қараса, сонсиз лашкар. Совут, қалқонини
кийиб, яроқларини қўлига олиб, алвон чодирда ўтирган
ёрининг қошига бориб, оёғини узангига тираб: — Сонсиз
бўпти бизнинг ёвимиз, — деб бир сўз айтиб турибди:

Миндим югрук пирогимни,
Ҳеч ким қилмас сўроғимни.
Дуосини олай дедим,
Сендай бодом қовоғимни.

Яккадирман, кимга айтай
Дилимда ҳасрат доғимни,
Ёв орада нобуд бўлсам,
Ҳеч ким қилмас сўроғимни.

Лашкар кел тоғнинг бетига,
Энам кашал фарзандига,
Ғойибона рози бўлсин,
Энам берган қор сутига.

Бугун менга хуруш берса,
Келган душман туруш берса,
Ҳаммасининг лошин энди
Сулатай тоғнинг бетига...

Ғайрат келса қолмас бири,
Бу лашкардан қўймам тири[к].

Томоша айласин ёри,
Ерда қолар душман сари.

Ёри оқ фотиҳа бериб, бир сўз айтиб турибди:

Йиғлаганлар хумор кўзга ёш олар,
Файратлилар хон олдидан жой олар,
Ёмонлик қилганлар гашти уялар,
Бўйингизга ҳам қувондим, жўш урдим.

Қаландар кишилар кияди жанда,
Мабодо бўлмангиз душманга банди,
Душмандан қолмасин мана майдонда
Соғ бориб, келинг-да яна омонда.

Эралихон ахтариб Гавир полвон улфатди, ўн минг
кишини бориб уйқудан уйғотди, ҳаммасига тайёр бўлиб
турган ёвни кўрсатди. Ўн минг кишини отга миндириб,
яроқлар бериб:— Кураш шундай бўлади, ҳеч биринг ор-
қага қайтма, шоввозлар!— деб кураш майдонига кириб
кетди:

Ҳеч қолманглар, улфат, мендан,
Мард бўлсанглар, кечинг жондан,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан;
Отлар кечсин лола қондан,
Ёв айрилсин чучук жондан,
Ҳайданглар ёвнинг устига.

Омон бўлсин дўстлар жони,
Сонсиздир келган душмани,
Солинг охират ғавғони,
Урра қип ҳайданг савашга.

Довул қоқиб, сурнай тортиб,
Борсақ душманни қулатиб,
Қочганини изиллатиб,
Баъзиларин банди, этиб.

Отга қамчи ур, шоввозлар,
Югрукдир бизнинг пирроқлар,
Ёвга солар алам, доғлар,
Бирин силтасанг ўнин кесар
Яшин сувли бу яроғлар.

Қўринг ўн минг азаматди,
Эралихон фармон этди,
Қирнинг бетин отли тутди.
Сиддил югрук бедов отлар
Қуюлди майдон ичига.
Яшил, қизил — кўп байдоқлар,
Қурилди майдон ичинда,

Қўрганлар бўлди қойиллар,
Маҳкам бу пуштан, айиллар,
Оғзи катта жазойиллар
Отилди майдон ичинда.

Қирғин кўрди энди кўплар,
Катта-катта шоҳдор тўплар,
Отилди майдон ичинда.

Қир келганда қиялатиб,
Жар келганда жаналатиб,
Бошин жасаддан жудо этиб,
Қийратди майдон ичинда.

Қорахон уч кун тилаб муҳлатди, арзачига берди хатди, хабарчига ўлим йўқ, — деб Эралихонга кўрсатди. Эралихон уч кун бериб муҳлатди, ўн минг кишига яловни кўрсатиб, бари тоғнинг бетига қайтди. Шунда Ойтура-Мастура ёрини кўриб, отининг жиловидан ушлаб, отига қараб, бир сўз айтиб турибди:

Югрукликка тасаддуқ менинг жоним,
Баракалла, сенга учар ҳайвоним,
Омон-эсон келди суйиб олганим.

Туёғингни қўйгин менинг сарима,
Мен ҳам талашаман номус, орима,
Қойил бўлдим сендай таковорима,
Кўп раҳбарлик қилдинг олган ёрима.

Оёғингни босма бул чақир тошга,
Кўп раҳбарлик қилдинг ёримдай ёшга,
Доим сени шундай минса савашга,
Ёвни олиб келдинг мендай бувишга.

Тўрт оёғинг айни қоққан қозиқдай,
Сиртинг сулув ҳам бир сағринг ёзиқдай,

Ев оралаб чопишларинг қизиқдай;
Соябоним олиб келдинг ёнимга.

Тўрт оёғинг новча сенинг теракдир,
Қаттиқ кунда сендай ҳайвон керакдир
Сенинг зодинг мен биларман пирокдир,
Саломат оп келдинг бизнинг гуччоқди.

Эралихон алвон чодирга кириб, шунда уч кеча-кундуз истиқомат қилди. Қорахоннинг лашкарбошилари уч ердан пистирма қазиб, ҳар ерига уч юзтадан қарғанинг кўздан урадиган қирағай мерганлардан қўйдилар.

Уч кун муҳлат битиб, тонг отар чоғида Ойтўра-Мастура бир туш кўрди. Тушида бир туйғун жиғадор қуш кўп қарғаларнинг орасида қолди; бу қуш ўзининг тилла парларидан жудо бўлди, қип-қизил гўштли гавдасигина қолди. Гала қарға уни ўрталикка олиб турган чоғида, тағин бир жиғадор қуш учиб келиб, кўп қарғанинг орасидан кўтариб, чодир томонига қайтганда, кўп қарға буларнинг орқасидан қувиб келди, бир қарчиғай қарғаларни кейинга қайтарди. Шу вақт Ойтўра уйғониб кетди, атрофига қараса, туши. «Бу уч қарчиғайнинг бири ёрим, бирови аввалдан номдор полвонимиз, бири ким экан?» — деб ҳайрон бўлди. Шунда от эгарлаётган ёрини кўриб:— Шу бугунча курашга борманг, сабр қилинг,—деб бир сўз айтиб турибди:

Саваш кунда ғайрат камарин бойлаб,
Сизга ҳам йўл бўлсин мен шўрни тайлаб,
Мен ғамда турибман тушимни ўйлаб,
Жондан ортиқ ёрим, борманг урушга!

Ёвни кўрсанг, бегим, ошар ғайратинг,
Ёмон соғинмайин мен паризодинг,
Қизил қонга бўялди Тўриқ отинг,
Мени десанг, ёрим, борманг савашга!

Бир қушнинг синди-ку ўнг қаноти,
Бировининг гўшт бўлди куллан жасади,
Орқасидан чопди ёвни налати,
Мени десанг, ёрим, борманг урушга!

Ғубор кетиб осмон тоза соф бўлди,
Бу тушимда кўп қиёмат гап бўлди,

Ростин айтсам юлдузингиз чап бўлди
Гўзал ёрим, борманг бугун савашга!

Урушга бўлмасин меҳру дилингиз,
Бир сиздан парвона мендай гулингиз,
Олис йўлда қолган ёлғиз инингиз,
Мени десанг, борма, бегим, урушга!...

Эралихон:— Ваъдага вафо қилмоқлик керак, бу урушга чиқмасак, қўрққан номини кўтарамиз; уларнинг қўлидан нима келар, ваъда қилган ишга бормасак, кўп айб бўлар,— деб уруш карнайин тортди, ўн минг кишисини жам этди; ҳисобласа, ўн минг кишидан ўлгани, қочгани билинмади. Лашкарларини ёвга қарши йўлга солиб, Эралихон ёрига қараб, томоша қил, қани, деб бир сўз айтиб турибди:

Дўстга тўлган ўнгу сўлим,
Иншоолло, устун қўлим,
Бу ёвга солайин ўлим,
Томоша қил, нозли гулим.

Кўнглимда йўқдир ғуборим,
Ўн мингтадир от чопарим,
Кимга қарашади жарим,
Сен томоша қилган, ёрим.

Омон бўлсин менинг жоним,
Остимда турса ҳайвоним,
Евдан қолмасдир гумоним,
Томоша қил, э жононим.

Омон бўлса бу жасадим,
Душманга келар ғайратим,
Бормасам юзда уятим,
Жавоб бергин, гулнисорим.

Эралихон дерлар отим,
Ёвга солай сиёсатим,
Юрдирайин ҳукуматим,
Ғамгин бўлма, паризодим,

Эралихоннинг:— Отларингни тез ҳайданглар, ёвга омон берманглар,— деб бораётгани:

Евга солинг охир замон,
Душманларга берманг омон,
Майдон аро тўкишинг қон,
Дўнинглар лашкар устига.

Уйнатинглар пирогни,
Силташиб ўтгин яроғни,
Душманга солинглар доғни,
От ҳайданг душман устига.

Бир-бирингга хушрўй сўзланглар,
Душманнинг бағрин тузланглар,
Биринг юзга хезланглар,
От чопинг ёвнинг устига,

Солинглар алам ишини,
Жасаддан кесинг бошини,
Тахт бўпти отам қўшини,
Ҳайданглар ёвнинг устига.

Ким бизларга дучор бўлар,
Ажали паймони тўлар,
Душман ранги энди сўлар,
Бирдай от қўйинг душманга.

Ҳамманг инсоннинг боласи,
Буюрса мендай тўраси,
Эралихоннинг жўраси,
От қўйинг биттанг қомаси.

Йигитлар маст бўлиб, юришига баланд тоғлар паст
бўлиб, ўн минг киши Эрали билан дўст бўлиб, урушга
кириб кетаётгани, Гавир бир сўз айтгани:

Еронлар, ўйнаб-кулинглар,
Бўш бўлмай, маҳкам бўлинглар,
Бирин кўзлаб, ўнин бошин юлинглар,
Бедов отда югуришиб елинглар;
Тўрамга дўстлик қилинглар,
Берган намагин билинглар.

Тезроқ чопинг ҳайвонини,
Оқиз душманнинг қонини,

Ҳурмат қинг бекнинг нонини
Омон бўлиб ёв қиринглар...

Тоғдан тушди аралашди,
Танти қилишди савашди.
Тош турмаган энди тоғда,
Бош турди майдон ичинда.

Эр тарафлар довул қоқиб,
Сойлар тўла қонлар оқиб,
Сув оқмаган катта сойда
Қон оқди майдон ичинда.

Беклар шуйтиб аралашди,
Ёв бир-биридин адашди,
Қир устида кўринг лошди
Лош турди майдон ичинда.

Кўрмайсизми Гавир мардди
Тулпор отини ўйнатди.
Охирда кўринг полвонни
Пистирма устига етди,
Хаспўш бўлиб турган мерган,
Гавирдай полвонга отди,
Тўққиз ўқ бадандин ўтди,
Ёвга банди бўлмайин, деб
Отининг устига ётди.

Гавир полвоннинг ёнидаги полвоннинг қўлидан ўқ ўтиб, унинг ҳам қиличи қўлидан тушиб кетди. «Энди банди қиламиз»,— деб тўққиз юз шакаман Гавирнинг орқасидан от қўйди. Ун минг ёрондан бириси бу ишдан хабардор бўлиб, Эралихонга бир сўз айтиб турибди:

Ишонмадинг туш кўрганда гулинга,
Пўлат найзангни ол, ботир, қўлинга,
Икки улфатингни қувди илгинга,
Бирини қўшмагин боргин, бирига.

У икков тушмасин душман қўлига,
Бирови йиқилган отнинг ёлига,
Бировининг ханжари йўқ қўлида,
Икки ботир қочар ёвнинг илгига,
Қийил савдо бўлди алар ҳолига.

Икков дучор бўлган тўққиз юз кишига,
Етиб олса ханжар солар бошига,
Етмасдан илгари боргин, тўражон,
На фойда бор эга бўлсанг лошига.

Буни эшитган Эралихон Гавирни қувиб келаётган тўққиз юз душманга кўзи тушиб, от чопди:

Ев кўриб Эрали мардди,
Бирдан бари ўққа тутди,
Марднинг оти ҳунарманддир,
Ўққа қилар экан радди.
Душманлари ўқ отганда
Тўрғайдайин писиб ётди.
Душманлар қип маслаҳатди,
Ўқини пастлаб бўшатди.
Душман ўқи пастлаб келса,
Уч газ баландга чачраб отди.
Ёвнинг олдини тўхтатди;
Оти ўсал ҳунармандди[р],
Ўқдан омон асрайди,
Устидаги азаматди...

Кун қиём вақти бўлганда,
Тўрт юзи тоғ оралаб қочди.
Зарбин кўриб Эралининг
Кўписи дамидан тушди,
Айириб олди кўп ёвдан,
Яраланган икки ёшди.

Эрали Гавир билан яраланган полвонни отига ўнгариб олиб, алвон чодирнинг соясига келтириб қўйди. Шунда Эралихон ёрига:— Бу икковидан хабардор бўл,— деб тағин ёв устига отланди:

Иши бундай бўлар мардди,
Тулпор отини ўйнатди.
Қир келганда қиялатиб,
Жар келганда жаналатиб,
Чуқур сойлардан ирғитиб,
Ҳар газгага ботир етди.

Газаси тоғдан баландди,
Отини қамчига тутди,

Кушод газадан ирғитди.
Етти қулочдан найзаси
Сихи олмосди — пұлатди,
Узанги асли тилладан
Кундай қилиб ярқиллатди...

Ботирлар қилмасди туришди,
Бора соп қилди савашди,
Қирмиз қонга бұятди
Тоғда ётган қора тошди.
Мард тезикканда билмайди,
Ҳам кечаю кундузди.
Аросат уларга етди,
Баъзиси энди писиниб,
Яроғини тайлаб кетди.

Тилла қалқонлар сўтилиб,
Қоматлар энди букилиб,
Қора қўчқил қон тўкилиб
Оқилди майдон ичинда.
Улжа бўп душман бедови,
Яшил байдоқ, кўк ялови
Қолинди майдон ичинда.

Шунда қочганлар қутулиб кетди, бир хиллари тоғ орасида қолиб кетди. Эрали ўз лашкарини йиғди, бирин-бирин кўрикдан ўтказиб, ҳисобини олди, бир минг кишининг дарағи бўлмай, тўққиз минг кишиси бор экан. Тўрт мингини Булғор шаҳрининг теварагига қоровул қўйди, қоровуллар қиличини яланғочлаб, бир жондорни ҳам шаҳардан чиқармай турди. Эралихон шаҳарга кириб, Ҳамро боғбонни йўқлаб боғига борса, Гулшан шипирувсиз, ифлос бўлиб ётган экан. «Бобом оламдан ўтдимикан, ё боғбонликдан бекор бўлдимикан? Гулшанни бундай ифлос қилмаса керак эди», — деб боғбон бобонинг ҳовлисига отини ҳайдади. Дарвозага етиб, тақиллатиб, Эралихон бир сўз айтади:

Бизни сўраб борган Бағдод шаҳарга,
Аввалдан пухта дўст бўлган бизларга,
Бу кулбанинг эгасини сўрайман,
Тирик бўлса, бобом кетган қаерга?

Бизлар урган эдйк энам ғозини
Жаллодга буюрган икки қўзини;
Ларзон дерди бобом катта қизини,
Зиёрат айлайман бобом изини.

Укам оти Шерали, биз-ку Эрали,
Тўққизда бойланди аларнинг қўли,
Ҳозирча қолмади душманнинг бири,
Гул юзли, тез бергин бобом хабари[н].

Боғбоннинг Ларзон номли қизи девордан паналаб қараб, бир ерда кўргандай бўлиб, энасини чорлаб:— Бу ёққа қаранг, элнинг эркаси, банди бўлганларнинг бирисига ўхшайди,— деб чақирди. Шунда Ларзоннинг энаси Эралихонга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Қайси боғнинг булбули,
Қандай чаманларнинг гули,
Парвона бўлсин момонг,
Ўзингиз кимнинг ули?

Қимнинг меҳри, жонисиз,
Сўзларга бурро тили.
Момонг бўлсин бўйингдан,
Ўзингиз кимнинг ули?

Бошингга тушган ўхшар
Ешликда қаттиқ мушкул.
Қимнинг сиз меҳри, дили,
Қайси боғнинг булбули?

Ун олти кундир бу кун
Боғлиқ бобонгнинг қўли,
У боғбонни сўраган
Ўзингиз кимнинг ули?

Хайри дейди отимни
Мен шу боғбоннинг гули,
Ларзон отли ёлғизи,
Боғбоннинг жони, дили.

Эралихон момосига қараб:— Бобом банди бўлдими?—
деб бир сўз айтиб тургани:

Аввал ғамгин бўлган, гашти куламан,
Дунёда кўп савдони, момо, кўраман,
Қўлингизда ўсган ўша боламан,
Булғор элни келиб қўлга оламан.

Чаманда очилган ўзим лоламан,
Ҳар ерга суқсурдай учиб қўнаман,
Азоб кўрган кунлар ўтиб кетгандир,
Энди кеп душмандан навбат оламан.

Бир сирага сўлган эдим, моможон,
Қайтадан тоза гулдай бўламан,
Кетган эдим мен йўқолиб элингдан
Бобомни сўроқлаб берга келаман...

Асли ўзим Эралихон тўраман,
Булғор элда энди даврон сураман,
Золимнинг тухмини энди қираман,
Элдан кетган ўша шунқор бўламан.

Момоси Эралини таниб, тагин бир сўз айтиб турибди:

Чилла кирса маст бўп юрган нормисан,
Қилган ишинг номус билан ормисан,
Йўқлаб келсанг, момонг сендан ўргилсин,
Омон-эсон, икковинг ҳам бормисан?

Меҳмон бўлгин, кўрай ўғлим, дийдоринг,
Файзлисан, нурли бўпти юзларинг,
Энангга кўрсатгин ойдай дийдоринг
Икковинг ҳам садағалар, бормисан?

Бичкичи эдим қиммат, асл тўнингни,
Устун бўлди, деб эшитдим қўлингни,
Душманни ўлдир, эгалик қил элингни,
Юрт эгаси, болаларим, бормисан?

Офарин бор сендайин икки мардга,
Беҳудага қирғин берма элатга,
Душманларинг билиб ўлдир, садаға,
Ол қўлингга, эга бўлгин давлатга.

Эрликнинг мадади бордир танангга,
Қайтадан келибсан кулбахонангга,

Момонг сенинг дол бўйингдан садаға,
Раҳбар бўл, кепсан қўзим энангга.

Сизлар кетиб юрт қолгандир ёмонга,
Туш, садаға, меҳмон бўлгин момонгга,
Боғбоғ билан шўр энангни сўрасанг,
Иккови ҳам ётир ҳозир зиндонга.

Эралихон бўлган воқеаларни момосидан эшитиб, гайрати тутатиб, отини буриб, қамчилар уриб, тўғри зиндонбонларнинг ёнига бориб, бандибон, зиндончиларнинг бир нечасини уриб, жами қоровуллар қичқириб, майдондаги гапдан беҳабар булар шовқин бошлади. Шунда Эралихон қиличини қинидан тортди: — Ажалинг етди. танимайсизларми эгасини юртди? — деб бир сўз айтиб турибди:

Ишим йўқ эди сизларга,
Ўзим соҳиб бу шаҳарга,
Келиб эдим сиёсарга
Қонинг даркор аждаҳарга...

Қиличим ўнингдан ўтар,
Бугун сизларга хатар,
Ажал етиб кунинг битар,
Мурданг қолар бу гузарга.

Келган Эрали ул бўлар,
Хотин-қизларинг тул бўлар,
Тиригинг менга қул бўлар
Қон қуяр кирди шаҳарга.

Менман етти йил кетганинг,
Эрали, Шерали душманинг,
Энди тўқар бўлдим қонинг,
Қўймайман ному нишонинг.

Турганлар:

— Бизларда на гуноҳ бор, — деб милтиқ-қиличин ташлаб, қўлларин бағрига тортди: қаддин букиб салом айтди; мард келиб отин тўхтатди...

Зиндоннинг устига келиб, ётган бандиларни озод қилиб, дуосини олиб, энаси билан боғбонни йўқлаб, бир сўз айтиб турибди:

Етти йилдан бери бунда хормисан,
Қувватим демоққа интизормисан,
Банди кетган ўғлинг келдим сўроқлаб,
Зиндоннинг тубида, энам, бормисан?

Азоб кўрган кунни куним дермисан,
Иккимиздин айрилган сиёсармисан,
Банди кетган ўғлинг келди қайтадан,
Қор сут берган, менинг энам, бормисан?

Сочинг ёйиб, ёшлар олиб кўзингга,
Йиғлаб қолган эдинг икки кўзингга,
Суюб олган эдинг мени тизингга
Зиндон ичра ётган раҳбар, бормисан?

Тонг саҳарлар уйқунг бўлиб уйғонган,
Алла деб сен совуқ бешик таянган,
Ёшлигимдан бери менга меҳрибон,
Бормисан, йўқмисан бугун, энажон?

Бағдод элдан чиқдим белимни боғлаб,
Душманам қўймадим уни яроғлаб,
Келдим сизни бор деб элга сўроғлаб,
Зиндоннинг тубида энам, бормисан?..

Жасадингда борми, энажон, жонинг,
Дунёда бизлармиз асл кўрганинг,
Ғариб бўлиб шуми тушган зиндонинг,
Қор сут берган бир улуғим, бормисан?..

Бу нолишларни Ҳамро боғбон бобоси эшитиб, Масту-
рага қараб, ўғлингнинг довушига ўхшаш бир довуш чи-
қади,— деб бир сўз айтгани:

Устун ўхшар, бибим, қўлинг,
Банди кетган икки улинг,
Ҳам иккови жону дилинг
Асир бўлган жонинг келди...

Қуч-қувватдан кетган белинг,
Душман бўлган сизга элинг,
Банди кетган жонинг, дилинг,
Келган ўхшар икки улинг.

Ҳеч йўқдир йиғлаб тоқатинг,
Туман бўп у шоҳга бетинг,
У икковидир қувватинг
Суянганда қиринг келди.

Мана Булғор шаҳри еринг,
Қариликда бу раҳбаринг,
Улсанг ёнади чироғинг,
Мурдангнинг эгаси келди.

Боғбон терар гулларини,
Қучоқлагин бўйларини,
Охир кеп олди шаҳрини
Икки паҳлавонинг келди.

Энаси ҳам довуш бериб, бир сўз айтди:

Мен қолувдим гумроҳ бўлиб шаҳарда,
Аларни менга кўрмоқ қаерда.
Озод бўлиб юргандир у дарбадар,
Кўрмоқ қайда уларни мен шўрли дийдор?

Етти йил бўлди бу кўнглим ғубор,
Ўз элимда қон йиғлайман муштипар,
Ҳеч ким бўлмасин-да бу ғамга дучор,
Кўрарманми икки қўзимдин дийдор.

Қариганда кетди кучим, мададим,
Кўрарманми икки қўзим, фарзандим,
Зиндон ичра йўқдир менинг тоқатим,
Ҳеч ким бўлмасин-да мендай хору зор...

Қон йиғлайман бу кун неча ҳайронда,
Бормисан икковинг ёқти жаҳонда,
Ким ҳам бўлсанг, довуш бергин, айланай,
Ғариб бўлиб қолдим, болам, зиндонда.

Ҳеч аёл бўлмасин бундай шарманда,
Ё шаҳардамисан, ёки майдонда,
Тирик бўлсанг, сўраб келгин икковинг
Мен ғарибман ҳозир мана зиндонда.

Хўрлик келса, оқади кўздан ёшим,
Сизларсиз ғарибдир бу азиз бошим,

Булғор элда йўқдир менинг қардошим,
Чуқур зиндон туби бўлди ётишим...

Мастура дер, эл қувонар отима,
Гул-гул лола ярашарди бетима.
Етарманми мен икки фарзандима,
Гашти ғариб зиндон бўлдим юртима.

Тирик бўлсанг хабар олгин, Эрали,
Ишонардим сен икки фарзандима,
Тирик бўлиб энажон, деб келмасанг,
Болам, розимасман берган сутима.

Эралихон ўзини зиндонга ташлаб, бир сўз айтиб ту-
рибди:

Бандилигим эл, қўрғонинг билганди,
Дўстим йиғлаб балки душман кулганди,
Шу сутингга рози бўлгин, энажон,
Пухта билгин мендай ўғлинг келганди...

Очилсин бугундан меҳру дилингиз,
Эралига қолди Булғор элингиз,
Шукур қилинг, келди мендай улингиз,
Қадимгидай устун бўлди қўлингиз...

Душманларни олдим-ку мен қаҳримга,
Аждаҳарман, кимлар чидар заҳримга,
Энажон, сен бугун шукур айлагин
Подшо бўлдим азоб кўрган шаҳримга.

Эрали энаси ва боғбон бобосини зиндондан чиқариб,
озод этиб, энасини тиллакор уйига қўйиб, юртни ўз қў-
лига олди. Энди Офтобойдан бир гап сўранг.

Офтобой: «Мен пойтахтга бораман, акам келган бўл-
са уни кўраман; раҳбар акамни кўрмаганимга олтмиш
тўрт кун бўлди. Ё инисини чиқараман, ё ўзим ахтаришга
чиқаман»,— деб пойтахтга қараб қадам ташлаб, уч йил-
лик хирождан бўлган рўмолни бошига елвагай ташлаб,
ўнг тараф бетидан рўмол учини қайтариб оғзига тишлаб,
якка-якка босиб давлатхонага келди. Ёрига суқсурдай
бўйнини узатиб, жоди кўзини ўйнатиб, акамдан ҳеч ха-
бар борми?— деб бир сўз айтиб турибди:

Едингдан чиқдими азоб кўргани,
Ҳозир қўлингизда акам даврони,
Жавоб беринг, қидирайин дунёни,
Ё бугун ўзлари чиқса бўлмасми?

Оғам кетган эди у кун шикорга,
Ё ақлин бой берди гул юзли ёрга,
Кўп вақт бўлди келмай кетди шаҳарга,
Ҳар атрофга хабар қўйса бўлмасми?..

Эшитинг, бекзода, қилган додимни,
Баччаликда мен чиқарган хатимни,
Беринг табладаги қашқа отимни,
Мен изларам Эрали отли мардимни.

Ҳар шаҳарга қилсангиз бўлмасми хатни,
Бир эна берганди иккинги сизга сутни,
Укам деб берувди сизга Бағдодни
Элга чиқиб йўқлов қилсангиз бўлмасми?...

Шералихон ўйлаб, бу гаплар кўп таъсир қилиб, етти йил ажралганлари ёдига келиб:—Сен бор, мен оғамни ахтараман, — деб мирохўрига қараб, бир сўз айтиб турибди:

Ҳар ким ўз элида сураб бекликни,
Оша юртга кетган кўрар хўрликни,
Қашқа отга солгин тилла жаҳалдирикни,
От эгарла, мен оғамга бораман.

Ё хуш кўрдимикин ўзга диёрни,
Ё бир элдан олдимни гул юзли ёрни,
Мен бу ерда топмам ундан хабарни
От созланглар, мен оғамга бораман.

Чарчамас чопишдан у Қашқа ҳайвон,
Икки ой бўлди менинг бағрим эзилган,
Ё банди қилдимни бир элда душман,
Тез оп кенглар, раҳбаримга бораман.

Етти йил азоб кўрган эди бизнинг тан,
Булғор элда энам аҳволи ёмон,
Жаҳонда бормикан у оғам омон
От оп келинг, ҳозир шунга бораман.

Бағдод табласида бир йилу икки ойдан буён Қашқа
отга ҳеч ким қўл тегизмай турган эди. Тилла эгар-абзал-
ни солиб, Офтобой ёрига шаҳарини топшириб, бир сўз
айтиб турибди Шералихон:

Қайтишнинг йўқдир поёни,
Ахтарай ёқти дунёни,
Топиб олсам мен ўшани,
Қолмас ёрингнинг армони.

Бағдод элининг даврони,
Эшитгин, қоши камони,
Жондан ортиқ ёрим менинг
Бўлгин Бағдоднинг султони.

Шоҳликнинг кўпдир душмани,
Олай дер неча маконни,
Душман кўрсанг тўккин қонни,
Сен бўл Бағдоднинг султони.

Бағдод эли гузар-гузар,
Мусофирмиз англа, бизар,
Бели химча, кўзи хумор,
Сеникидир Бағдод шаҳар.

Сўйланади бугун тилим,
Омон бўлсин қўлингда улим,
Жондан зиёд энди гулим,
Сеники Бағдоддай элим.

Хизматкор, беклар, сипойим,
Ақлинг расо Офтобойим,
Сенсан менинг қарчиғайим,
Сеникидир тахти жойим.

Шералидир менинг отим,
Учарга йўқдир қанотим,
Акам десам йўқ тоқатим,
Сеникидир сўрар юртим.

Офтобой хурсанд бўлиб, ёрини йўлга солиб, бир сўз
айтиб қолаяпти:

Доим юргин шунқорга ўрдак олдириб,
Ов овласанг, юргин довул чалдириб,

Душман кўрсанг қўйгин уни ўлдириб,
Акам топсанг кел отингга миндириб.

Фамгин қилма шодиёна кулдиргин,
Укалинг чин акамга билдиргин,
Шу отингга энди тайин миндиргин,
Бир кўрайин дарвозадан эндиргин...

Душманингни олсам керак қаҳрима,
Аччиқ келса ким чидайди заҳрима,
Суйгулигим, айтганимни қиласиз.
Бек акамни олиб келгин шаҳрима.

Унинг ишқи мени девона қилган,
Иккимизга эди, акам меҳрибон,
Ҳам сизга, ҳам менга эди соябон,
Офтоб айтар, зинҳор топинг, тўражон.

Шерали отини ўйнатиб, алла ёр, деб кетиб бераётир:

Чопар энди учар тозим,
Акамга қарайди кўзим,
Топиб келмоқ бизга лозим,
Хуш қол энди, сарвинозим.

Ерига бекзод панодир,
Ўзини билган донодир,
Ёв деганда ёвланади,
Эл деганда қувонади.
Бағдод шаҳаридан чиқиб
Оғани излаб жўнади.

Отган ўқдайин ариллаб,
Тилла қалқонлар париллаб,
Пўлат найзалар шириллаб
Ҳайла-ку кетиб боради...

Кўринг Шералидай мардди,
Бир йил боқилган хом отди,
Шипирма қамчига тутди,
Оти энди хомлик қилиб,
Оппоқ кўпикка ботди...

Қир келганда қиялатиб,
Жар келганда жаналатиб,

Узангиси чин тилладан
Кечаликда ярқиллатди.

Кўринг Шералихон мардди,
Тулпор отини ўйнатди,
Отин сувлигин чайнатди,
Тоғнинг тошли сойига етди.
Бедовининг зўр тирноғи
Тоғнинг тошин ёнғоқ этди.

Икки кеча, икки кундуз бўлганда, Шерали Юлдузнинг тоғига етди, булоқ бўйида кўриб бир мўйсафидди: «Оғамни сўрайин», — деб отини тўхтатди.

Бобонинг оғзида тиши йўқ, ўзидан бошқа ҳеч киши йўқ, биров борса гапирмоққа хуши йўқ... Шерали шу бобонинг қошига борди; бобосига қараб бир сўз айтиб турибди:

Ҳар савдойинг, валлоҳ аълам, битдими,
Бу дунё ҳар кимдан, бобо, ўтдими,
Тоғ орада юрган йўлчи бўламан,
Бир пўпакли нор шу ердан ўтдими?

Бир-бирига суянган тоғ пояси,
Пешинда беш тошга етар сояси,
Ўзимман йитирган норнинг эгаси,
Тилла овсарли нор шу ердан ўтдими?

Юрагимга тўлди аламли доғлар,
Хазонлар бўлганди гулзорли боғлар,
Ҳар ким ўз йитигини сўроғлар
Гуркираган нор шу ердан ўтдими?

Ярашиққа мен салламни ўрайман,
Икки ой бўлди мен норимга қарайман,
Кўрган бўлсанг, бобо, тезроқ бер хабар,
Қочирган норимни сиздан сўрайман.

Нор эгаси қолдим ажаб доғларга,
Кеча-кундуз юрдим мана тоғларга,
Хабар бергин кўрган бўлсанг бекларга,
Шу майдондан қочган норим ўтдими?

Шунда бобоси Шералихонга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Қочган нор найласин улуғ чўлларга,
Излаб боргин ўзга-ўзга элларга,
Йитирганинг ўхшар Эрали шерларга,
Ев кунда тушди аканг қўлларга.

Қарамагин мана тоғлар чўлига,
Тўғри боргин Ишкамсалнинг элига,
Аканг банди Қаҳрамоннинг қўлига,
Банди аканг шу Ишкамсал шаҳрида.

Чопишда чарчамас билдим тулпоринг,
Агар Бағдод бўлса асли шаҳаринг,
Эралихон турур қочирган норинг,
Йўқлаганинг тушган душман қўлига.

Бедов минган ёл, қуйруғин таради,
Бобонг ҳар савдони, ўғлим, билади,
Сенинг норинг Эралихон тўрадир,
Норинг тушган зўр карвоннинг қўлига.

Ойтўрани олиб ўсал маст бўлди,
Гавир полвон билан икков дўст бўлди;
Ҳасратда тутдилар шундайин эрди,
Шу кеча-кундузда ботир асирдир.

Қулоқ солгин мендай кекса бобонгга,
Кеча-кундуз тураман шу биёбонда,
Ун кун уруш бўлди мана майдонда,
Аканг энди тушган зўрнинг қўлига.

Шерали бобосидан бу сўзни эшитиб, ҳар туки тири
обдордай булиб, виждони қайнаб, Уста Одил қилиб бер-
ган қиличини қайраб, ярқиллатиб, отини ўйнатиб, уч
кеча-кундуз йўл тортиб Ишкамсал элига етиб борди.
Регистон томонига кириб, бир тўп одамга қараб, бир
сўз айтиб турибди:

Рост сўйланглар, бўлмасин зарра ёлғони,
Ғалат айтиб бўлманг полвон душмани,
Мана ерда турган лазги, армани,
Ҳозир кимдир мана элнинг султони?

Ҳар кимга маълумдир куйганнинг зори,
Мени тутган акам кўрмоқ хумори,

Уч кун бўлди келдим очу наҳори,
Ҳозир кимдир мана элнинг тождори?

Ажаб бир турфадир бу шаҳар жойи,
Мунаққашли бўлган кимнинг саройи,
Жамоат, кўп турган беклар, сипойи,
Айтинг, кимдир вилоятнинг подшойи?

Кўчаларда юрган кўзлар чўлпони,
Кўрган одам бўлур ҳуснин ҳайрони,
Ҳар ким душман бўлса оқилар қони,
Бу элингнинг ким карамли султони?...

Жамоатнинг ичида ҳамма беклар ҳайрон бўлганда,
Гил саройдаги бир гилкор: «Тўғри сўзламоқ керак»,—
деб подшонинг отини баён қилаётгани:

Бу шаҳарнинг бордир тўқсон қўрғони,
Улуғ билгин бизнинг ҳозир подшони,
Ҳар ким душман бўлса тўкилар қони,
Подшоҳимнинг оти мулла Умардир.

Икки йўлбарс бунда солганди гузар,
Ҳамроҳи Эрали, ўзидир Умар...
Бирови кетгандир Булғор шаҳрига,
Умари подшодир, берда ҳукмдор.

Шералихон бунинг гапини эшитиб билди: Эрали де-
гани ўз акаси, Умар ўзининг ҳақиқатли дўсти. Шерали
подшога элчи юборди. Элчи бориб, Қаҳрамонга бир сўз
айтиб турибди:

Ўзида бор ўн ботирнинг юраги,
Юлдузни кўзлайди минган пирогои,
Қасд қип урса тошни кесар яроғи,
Шундай бир аждаҳар келди элингга.

Жуда ҳам олп билдим анинг жасади,
Учар қушдан ўтар ҳайдаса оти,
Ёвни яксон қилар унинг ғайрати,
Бир аждаҳар пайдо бўлди элингга.

Бирдан регистонга келиб сўзлайди,
Йўқловчи деб пўпакли нор излайди,
Оти чопса оқар дарё музлайди,
Бир қаҳрамон пайдо бўлди элингга.

Ҳамма олддан зиёд унинг савлати,
Бошида бор унинг бисёр давлати,
Йитган эмиш оға билан улфати,
Шундайин қаҳрамон келди шаҳрингга.

Қаҳрамон: «Эл деса, элнинг эгаси келгандан сўнг сўзлашсин, мен эгаси эмас. Ҳозир бу элнинг йўқдир сойиби, подшоҳим Булғорга кетган, мен бир нойиби» — деб элчининг қўлига бир қоғоз қилиб берди. Арзачи от қўйиб келиб Шералихонга Қаҳрамоннинг хатини берди. Шерали хатни очиб кўрди: — Булғор кетган экан, сирни нойибидан билай, — деб арзачи билан Қаҳрамоннинг пойтахтига келди. Нойиб бу меҳмонни кўриб, қаддини Эралихонга ўхшатиб: — Отдан тушинг, мана сизга мазгил-жой, — деб бир сўз айтиб турибди:

Бу дунё кўҳнадан қолган саройдир,
Аввали ҳой, сўгин гаштига войдир,
Аслинг қаердан сен бўз қарчиғайди,
Тушинг, бош устига, улуғ меҳмоним!

Томоша қилинг мунаққашли жойни,
Таом тайёр, ичинг сиз гулгун майни,
Элини сўрайман бўз қарчиғайнинг,
Тушинг, дидам узра, улуғ меҳмоним!

Остингда югурук кўрдим пироғинг,
Юрагингда бордир не алам доғинг,
Ажойиб полвонсан чоғдир димоғинг,
Келсанг, бош устига, азиз меҳмоним!

Баъзи кунлар бўлди, кўнглим қабарди,
Бизнинг элга шу полвонлар раҳбарди[r],
Ҳозир бизга омонат ушбу шаҳарди[r],
Тушгин, бош устига, келган меҳмоним!...

Шерали от устидан тушиб, отини бойлаб, бобони дўст ўйлади. Қаҳрамон Шералини ёнига жойлаб, кимхоб кўрпаларни қатма-қат остига тайлаб, кўп зиёфатлар қилиб: — Қайси мазгилдан чиқдингиз, қайси диёрга борасиз? — деб бир сўз айтиб турибди:

Баҳор бўлса гулғунчалар гул бўлсин,
Подшо бўлгин, сўраганинг эл бўлсин,

Бу турхингдан мендай бобонг садаға,
Анжоми соз полвон, сизга йўл бўлсин?

Баҳорда чайқалган ойдин кўл бўлсин,
Кўнган ўрдак, ғози энди мўл бўлсин,
Қизил юздан мендай бобонг садаға,
Эр нишонли, болам, сенга йўл бўлсин?

Бориш жойинг айтгин, Қаҳрамон билсин,
Бунда ишинг бўлса султоним келсин,
Сидқи дилдан айтгин менга, меҳмоним,
Кенг жасадли полвон, сенга йўл бўлсин?

Шералихон: — Оғамни изларман, — деб Қаҳрамонга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Қулоқ солинг сизга арзим сўйларам,
Олис ердан мен бу ерга келарам,
Уч ой бўлди йўқдир менда ҳеч ором.
Билгин, Бағдод шаҳар менинг фуқаром,
Бир йўқчиман, бордир дилимда ярам,
Кўп вақтдан буён азобда танам...
Булғор элда қолган сут берган энам,
Мана ерда турган сиз улуғ бобом,
Пухта сўзланг мендай Шерали бекка,
Эрали хонингиз кетди қаёққа?...

Ноиб: — Тўғри сўзласам, Эралихоннинг отаси душман экан, Умар билан боғбон бобони ўн минг лашкар, полвонларни олиб, Булғорга кетди, — деди. Шералихоннинг мақсади Эралихонни топмоқ эди. Менинг йитирган пўпакли норим шу эди, — деб Булғор шаҳрининг йўлини сўраб, Қаҳрамоннинг юзига қараб, бир сўз дегани:

Бир суқсурман, ойдин ерга қўнаман,
Мен шуларни излаб ҳайрон бўламан,
Қачон дийдорингни, бобо, кўраман,
Йўл кўрсат, бобожон шунга бораман.

Асли йўқчисиман, бобо, мен ўзим,
Уч ой бўлди сарғайди менинг юзим,
Эрали йитирган менинг ёлғизим,
Йўл кўрсат, бобожон, унга бораман.

Шералихон дейди менинг отимни
Полвонликка чиқарганман хатимни,
Бағдод дейди сўрар мамлакатимни,
Йўл кўрсат, ҳайдайн, бобо, отимни.

Бобоси Шапақ отини миниб, уч тоғдан, бир неча бў-
ғот, қирлардан ўтиб, Булғор шаҳрининг туманлаб ётга-
нини кўрсатиб, Шералига қараб бир сўз айтиб турибди:

От ўйнатиб чиқдик тоғнинг белига,
Ана қара энди Булғор элига,
Тўғри солдим сени Булғор йўлига,
Бобосидан салом икки улига...

Қаҳрамон дер, бу юрт менга омонат,
Боргин Булғор элга соғу саломат,
Биздан зинҳор салом айтиб боргайсан,
Омонатга қилма сира хиёнат.

Шерали отини қамчилаб, йўлга солиб кетгани:

Ҳа-ҳалаб отин жўнатди,
Совитган у Қашқа отди,
Бўйрадай ёзди қанотди.
От тезикканда билмайди,
Пасти билан баландди.

Кўр, шоввозлар, югрук отди,
Йўлнинг танобини тортди,
Чу, деганда қушдан ўтди,
Уйқулар қабоққа қотди.
Уч кун бўлди-да тонг отди,
Айни чошқа вақтида
Ўрмонзорга оралатди.
Яроқ ортиб келаётувди —
Беш мингнинг орқасидан етди.
Қандай подшо қўрхонаси,—
Деб Шералихон тўхтатди.

Бу анжомлар кимники?— деб беш минг кишига қа-
раб, сонсиз от, сонсиз яроқни сўраб, бир сўз айтиб ту-
рибди:

Кимга ҳозир тобе, айтинглар, сизлар,
Қайси элни олмоқни кўзладингизлар,

Ҳақиқат сўйлагин, мен бир сўрайман
Қайси хонники бу анжому созлар?

— Жавобин беринглар Шералихонга,
Тараф келдингларми ё бир душманга,
Тўғри сўзни сўзлагин лашкарлар, менга
Ким эгадир шунча беҳад ҳайвонга?

Беш минг кишидан бир дев юраклиси Шералихонга
бир сўз айтиб турибди:

Борар ёқда у ботирнинг кулбаси
Уликка тўлган Юлдуз тоғнинг орқаси,
Йиғиштириб бор девди Умар каттаси,
Бу моллар Эралихоннинг ўлжаси.

Булғор элда бор эмиш марднинг энаси,
Бағдод элда подшо эмиш укаси,
Шуни олса учта бўлар қаласи,
Бу моллар бил, шу ботирнинг ўлжаси.

Шералихон отини қамчилаб, боғбон бобонинг гулшан
боғига келди. Шунда боғбон бобога қараб, бир сўз айтиб
турибди:

Уз элингда бўлдинг яна намоён,
Мен айтайин ўтган сирингни баён.
Ишкамсалда бўлдинг ғариби зиндон,
Ўғлинг қутлуғ бўлсин дейман, бобожон!

Душманни айлабди ерларга яксон,
Ҳар ким ботир бўлса суради даврон,
Душманга солгандир тугалмас армон,
Элинг қутлуғ бўлсин дейман, бобожон!

У элларга бўпти Умархон султон
Бир ўғлинг олибди кўзлари чўлпон,
Тишлари дурдайн ҳусни хиромон —
Шу келининг қутлуғ бўлсин, бобожон!...

Ҳозир қўлидадир Булғор давлати,
Тоғни талқон қилар эди ғайрати,
Орин олган Қорахоннинг фарзанди,
Норинг қутлуғ бўлсин энди, бобожон!

Неча кунлар юрган баланд пасингга,
Яроқ элтдинг боланг келиб эсингга,
Охир етдинг мақсаду ҳавасингга,
Бу обрўйинг қутлуғ бўлсин, бобожон!

Бобоси уни таниб:— Юр, оға-энанг олдига олиб бо-
рай, — деди. Отларини чоптириб пойтахтга кетдилар.
Энаси ҳам хурсандлик билан Эралининг қаршисида тур-
ган эди. Булар пойтахтга тўғри бўлганда, бу отлиларга
кўзи тушиб, кичик ўғлини таниб, бир сўз айтгани:

Ҳижронида кўйган менинг дилимми,
Гаштида бойланган нозик қўлимми,
Пешвоз чиқиб, беклар, отин ушланглар,
Келаётган менинг кетган улимми?...?

Етти йил беқарор бўлган танамми,
Қуюқдан йиғлаган мендай санамми,
Чопингизлар, беклар, отин ушланглар,
Келаётган менинг кичик боламми?

Йўлида сарғайган икки юзимми,
Бир соғинган каъбаси мен ўзимми,
Тезроқ бориб, беклар, отдан туширинг,
Келаётган менинг кичик қўзимми?...?

Шукур, элга келди менинг давлатим,
Қаддини кўргандан оқади сутим,
Етти йил бўлмади сабру тоқатим,
От ушланглар, келди кичик фарзандим!

Гулмастура буюрган кишиларидан ўзи илгарироқ бо-
риб, ўғли минган отнинг жиловидан ушлаб, кўзини ёш-
лаб, юраги тошиб меҳри билан тармашиб, ўғлига қараб
бир сўз айтди:

Энгаш, искалайин ойдаи юзингни,
Отдан туш, зиёрат қилай изингни,
Етти йил бўлди кўп соғиндим ўзингни,
Кўнглимнинг мадади омон бормисан?

Икковингсан энанг шўрнинг қаноти,
Айрилган вақтларда йўқдир тоқати,
Кўзимнинг равшани, дилнинг қуввати,
Омон-эсон жону дилим келдингми?

Мендай куйган шўрнинг сен бир фарзанди,
Тухмат қилди сенга шундай налати,
Кўзимнинг равшани, жисмим мадади,
Мусофир ерларда ўйнаб-кулдингми?

Бир аёлман, мен йиғлардим муғойиб,
Сочимни ёярдим юзимни сўйиб,
Тушгин отдан, искай, меҳрингга тўйиб,
Жонимнинг қуввати, дилим келдингми?...

Ўғлини отдан қучоқлаб олиб бағрига босди. Бу эна-
ўғил меҳрибончилигига бўйлаб қараган халойиқ-мардум-
га қараб, Ҳамро боғбон бир сўз айтиб турибди:

Бир неча йил чиқмай кетди кўчага,
Қийин бўлди шундайин ойимчага,
Додин айтиб йиғлар эди нечага,
Энадайин раҳбар борми баччага?

Қон йиғлаб чопарди шаҳар орага,
Кашал бўлиб шундай икки тўрага,
Томоша айланглар зулфи сиёҳга,
Энадайин раҳбар йўқдир болага!

Зор эди буларнинг босган изига
Хоки пойин суртаяпти кўзига.
Ҳеч армон қолмади ойим ўзида,
Қайтадан эна бўп йитган кўзига.

Етти йил куйди икковининг ҳилига,
Кашал эди икки жону дилига,
Ойбувимнинг бир мақсади шу эди,
Икки ўғлин олди яна қўлига.

Шералихон энасига қараб, бир сўз айтгани:

Бизлар учун мотам тутган шўрмисиз,
Яна бизни қайта ўғлим дермисиз,
Адашган кўзиларни олдинг тизингга,
Азоб кўрган раҳбар, энди бормисиз?

Йўқолиб, ўчиб кетган ному нишони,
Ҳар банданинг бўлсин бир меҳрибони,
Бизлар кезиб келдик ёқти дунёни,
Ҳеч қолмасин, энам, сизда армони...

Ешни олма энди наргис кўзингга,
Йитганларинг келди элу тузингга,
Энди беҳад шукур қилинг, энажон,
Қайтадан етдинг-ку икки қўзингга...

Ўтди йиғлаб юрган кеча-кундузинг,
Энди зиёдадир ризқинг ҳам рўзинг,
Беҳад шукур қилинг, энажон, ўзинг,
Бугун ўйнаб келди икки қундузинг.

Шералихон дейди бу кичик қўзинг
Зиёда бўлди зафаринг, файзинг,
Шукур қилгин сен қайтадан, энажон,
Ойдин бўлди бугун элингга юзинг.

Йўқолганлар топишиб, оғиз-бурун ўпишиб, йитигини кўриб ўйнашиб-кулишиб, давра қилиб ўтиришиб, ўлмаган бир-бирини кўрар экан,— дейишиб, хурсандлик буларга етди, элини чарлатди, тўрт кун тўй қилиб тарқатди. Умарни келган тўққиз минг киши билан Ишкамсалга жўнатди. Эралихон сўради аркони давлатди, Шералихон билан энасини, боғбон бобосини бутун уй-рўзғори билан Бағдод мамлакатига жўнатди...

Шуйтиб бу полвонлар мақсадга етди. Бу воқеалар қадим замонда ўтди, дostonни норпойлик Ислом шоир айтди.

«ЭРАЛИ ВА ШЕРАЛИ» ДОСТОНИ ҲАҚИДА

Бизгача етиб келган традицион ўзбек халқ достонлари ўзининг сервариантлиги, маълум бир версияларга эга бўлишлиги билан ҳам ажралиб туради. Ўзбек халқ достонлари версия ва вариантларининг асосий кўпчилиги маълум бир достончи ёки достончилик мактабларига хос хусусиятларни сақлаган ўзича мустақил бадий асардир. Фольклорнинг бу хусусиятини жуда тўғри пайқаган академик Ю. М. Соколов ҳар бир вариантга мустақил аҳамиятга эга бўлган бадий факт сифатида ёндашиш кераклигини уқтирганда¹, тамомила ҳақли эди. Бундан маълум бир асарнинг барча версия ва вариантларини оммага етказиш керак экан, деган маъно чиқмайди, албатта. Бунда одилона муносабатда бўлиб, бадий-эстетик қимматга эга бўлган ижодий вариантларни, бир сюжет доирасида стиллар, йўллар, услублар ўзгачалиги билан маълум бир мустақиллик касб этган асарларни танлаб олиш ва нашр этиш лозим бўлади. Мана шу мулоҳазалар бизни қўлингиздаги асарни — машҳур «Ширин билан Шакар» достонининг версиясини нашрга тайёрлашга ундади.

Ислом шоир куйлаган «Эрали ва Шерали» достони ака-уканинг ўғай она тухмати билан оталари — хон томонидан ўлимга ҳукм қилиниши, қаҳрамонларнинг узоқ муддатли айрилиқ ва дарбадарликдан кейин ўз юртларига келиши ҳамда тухматчининг жазоланишидан иборат умумий сюжет йўналиши билан Фозил Йўлдош ўғлидан ёзиб олинган ва нашр этилган «Ширин билан Шакар» достонига ўхшаса-да, кўпчилик ўринларда ундан фарқ ҳам қилади. Бу фарқлар Ислом шоир мансуб бўл-

¹ Ю. М. Соколов, Русский фольклор, М., 1941, стр. 7.

ган дostonчилар мазкур сюжетга кўп ҳолларда ижодий ёндашганликларидан далолат беради.

«Эрали ва Шерали» дostonида болаларга таълим ва тарбия бериш мотиви анча кенг ишланган. Шу муносабат билан асарга бўлгуси қаҳрамонларга таълим берувчи мулла Ҳайдар, уларнинг тарбиячиси Ҳамро боғбон, баҳодирларга қурол-яроқ ясаб берган уста Одил, ака-уканинг мактабдош дўсти Умар образлари киритилган. Дostonнинг бу саҳифаларида мард бўлиш, номардларга тиз чўкмаслик, мискинлар ҳолини сўраш, катталарга ҳурмат, устозларга садоқатдан иборат ахлоқий-дидактик масалалар илгари сурилади.

«Эрали ва Шерали» дostonида «Ширин билан Шакар»да кўрганимиздек, тилсимли тоғ, Гулгун пари, аждар билан кураш, Гулгун пари учун қанчадан-қанча кўшинини қурбон қилган ва ниҳоят, Шакарбекдан енгилган золим шоҳ — Қорахон йўқ. Бунда ака-уканинг етти йиллик саргузашти ўзгача планда, «Ширин билан Шакар» дostonига ўхшамаган ҳолда тасвир этилади.

Дostonдаги яна бир мустақил ўринлардан бири Эралининг Юлдуз тоғида Қаҳрамон номли подшоҳнинг паҳлавони Гавир билан учрашуви ва у билан дўстлашуви-дир. Эпосда учраб турадиган баҳодирларнинг дўстлашуви мотиви бу ерда ҳам ўзига хос йўсинда кўриниш берган. Қаҳрамоннинг баҳодирлик салоҳияти, жисмоний куч-қудрат «Эрали ва Шерали» дostonида ҳам дўстликнинг асосидир, яъни Эрали ва Гавир ўртасидаги дўстлик яккама-якка олишувда туғилади. Аммо бу мотив дostonда «Алпомиш» дагидек қаҳрамонона дўстлик ва қардошлик даражасига кўтарилмаган.

Демак, «Эрали ва Шерали» дostonига «Ширин билан Шакар»нинг бир версияси сифатида маълум бир мустақилликка эга бўлган асар, деб қараш мумкин. Қарийб бир сюжетдаги ёнма-ён турувчи бу икки текст бир-бирини инкор этмайди, балки бир-бирини тўлдириб, иккаласи ҳам ўзича бадий-эстетик вазифани ўтай беради.

Икки дoston ўртасидаги фарқлар тасвирлаш усулларида, асарнинг тили ва стилида ҳам очиқ кўриниб туради. Агар Фозил шоирда қаҳрамонлик эпоси тили ва стилига хос кўтаринкилик билан кўриниб турса, Ислом шоирда ёзма адабиёт ва қиссалар тасвирига яқинлашиш, эртак мотивларига кўпроқ мойиллик сезилади. Уруш манзаралари тасвири, айрим доимий стилистик формулаларни ҳисобга олмаганда, бу икки дostonда текстуал ўхшашлик умуман учрамайди.

Достондаги бир қайдга кўра, Ислом шоир «Ширин билан Шакар» достонидан хабардор. Буни жаллод Им-марнинг Эрали ва Шералига айтган қуйидаги сўзларидан очиқ кўриш мумкин:

Азоб кўрган киши заҳматин чекар,
Сендай азоб кўрганди Ширин, Шакар,
Бизлармиз англагин, отангга навкар,
Ҳар савдо отангдан, бигин, кокилдор.

Шунга қарамай, Ислом шоир ўзи куйлаган достонни мустақил асар деб ҳисоблаб, уни бошқача номлайди.

Достонни ўқитувчи Г. М. Минсафин 1941 йилда ёзиб олган. Бизнинг назаримизда у ёзиб олишда достонга ўзича айрим «тузатишлар» киритганга ўхшайди. Натижада айрим ўринларда тил фактлари нотўғри қайд этилган ёки тажрибасизлик натижасида ҳамма вақт ҳам айнан ёзиб олинмаган. Бунинг устига достончининг ўзи ҳам баъзан чалкашликларга йўл қўйган. У айрим сўзларни ўринсиз, ҳатто янглиш ишлатган. Бир достон доирасида қарама-қаршиликларга ҳам йўл қўйган. Бу ҳол маълум маънода эпик традициянинг бузилишига олиб келади. Шунинг натижасида достон нашрга тайёрлашда маълум даражада ишлаб чиқилди. Бунда биз ўзимиздан ҳеч нарса қўшмасдан, мазкур достоннинг ўз имкониятларидан фойдаландик. Бир неча эпизодларни тушириб қолдирдик, баъзи ўринларда қисқартишлар қилдик, айрим эпизодлар ўринини ўзгартирдик, холос. Шева хусусиятларини сақламай, достон тилини адабий талаффузга яқинлаштирдик.

«Эрали ва Шерали» достонини нашрга тайёрлашда баъзи ҳолларда принципиал қийинчиликларга дуч келинди. Бундай қийинчиликларни бартараф қилишда яқиндан берган кўмаги ва ёрдами учун асарнинг масъул муҳаррири, филология фанлари доктори Ҳ. Т. Зарифовга чуқур миннатдорчилик изҳор қиламиз.

Тўра МИРЗАЕВ

ҚИСҚАЧА ЛУФАТ

адисар — бари бир
анжум — тўпланган, йиғилган (кўчма маънода)
ар-ар — терак
бадкарда — ярамас, разил, ёвузлик қилувчи
бепаркаш — беўлчов
беҳбудлик — яхшилик
бидаҳат — бидъат, кўчма маънода ёмонлик
бийрибор — худо
бовар — ишонч, ишониш, инобат
гармак — эртапишар қовуннинг бир тури
гаштида — сўнггида, охирида
гузар — йўл
даҳмарда — чўпон, мол боқувчи
дўржи — тўп, уюм, яхлит
жаҳаз — туянинг тўқими, эгари
жумур телпак — тақир телпак
жўров — жўроб, супурги
йитик — йўқолган
кабзали — ўймали
кабзакор — ўймакор
каппон — усти ёпиқ озиқ-овқат бозори
кашал бўлмоқ — соғинмоқ, интизор бўлмоқ
кулмоқ — боғламоқ
кўкай — дил, кўнгил
кўлбар — тери тўрва
мамрап ухламоқ — тинч, осуда ухламоқ
мандирамоқ — довидирамоқ
мўрамоқ — мўраламоқ
руворай — босим, кетма-кет
рўсиё (рўсиёҳ) — шарманда, бадном
сиддил — сидқи дил. Достонда баъзан нуқул маъносида
соил — савол сўровчи
сувсин — чанқоқни босувчи
суд — фойда
таковар — чопқир от
танакор — қовуштирувчи (кўчма маънода)
танғилмоқ — чулғанмоқ
тати — асли
тўқол — кичик хотин
улгу — нусха, нишона, ўрнак

хайма — чодир
чавки — кўпчиликнинг томошаси учун ташкил этилган базм
чайпамоқ — чайқамоқ
чағат — тошлоқ ер
чиروز — зиҳ
чуймоқ — қуш солмоқ
шомоллик — шамол ўтадиган туйнук, дарча
шў — ўша
қаламрав — бир подшо қўл остидаги мамлакат
қала — шаҳар
қулотуз — кенг чўл, кенг текислик
қўшан — тўёна

На узбекском языке

Эрали и Шерали

Издательство «Фан» УзССР

Ташкент — 1966

Муҳаррир *Ф. Тошматова*
Техмуҳаррир *В. Бубнова*
Корректор *М. Алиева*

Р-11675. Теришга берилди 9/VI-66 й. Босишга рухсат этилди 1/VII-66 й.
Формати $84 \times 108 \frac{1}{8} = 3,125$. Қоғоз ясти 10,5 босма листи: Ҳисоб-
нашриёт л. 10,8. Нашриёт № 1819. Тиражи 100000. Баҳоси 73 в.

Ўзбекистон ССР „Фан“ нашриёти босмахонасида тайёрланган
матрицадан Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети Бирлашган
нашриётининг босмахонасида босилди. Заказ 3549.

Нашриёт адреси: ш. Тошкент, Гоголь кўчаси, 70.

Босмахона адреси: Тошкент шаҳар, Правда Востока кўчаси, 26.